

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI
CYRILOMETODĚJSKÁ TEOLOGICKÁ FAKULTA
Katedra komunikačních studií

Lukáš Lhořan

Možnosti dialogu a bratrství mezi
křesťany a muslimy

Magisterský projekt

Vedoucí práce: doc. Mgr. Jaroslav Franc, Th.D.

Olomouc 2023

Prohlašuji, že jsem tento magisterský projekt vypracoval samostatně a použil jsem pouze uvedenou literaturu a další zdroje.

V Olomouci, dne 12.4.2023

Lukáš Lhořan, v.r.

Obsah

ÚVOD.....	4
1 HISTORIE VZTAHŮ A DIALOGU MEZI MUSLIMY A KŘESŤANY.....	7
1.1 První období.....	7
1.2 Druhé období.....	10
1.3 Třetí období.....	14
1.4 Čtvrté období.....	16
1.5 Zhodnocení.....	18
2 VYMEZENÍ DIALOGU.....	19
2.1 Definice dialogu z křesťanského pohledu.....	19
2.2 Definice dialogu z muslimského pohledu.....	21
2.3 Shrnutí.....	24
3 DEFINICE BRATRSTVÍ.....	26
3.1 Definice bratrství z křesťanského pohledu.....	26
3.2 Definice bratrství z muslimského pohledu.....	27
3.2.1 Dogma al-wala wal-bara ve vztahu k bratrstvím.....	28
3.2.2 Bratrství v islámské mystice - sufismu.....	30
3.3 Shrnutí.....	32
4 PŘEKÁŽKY A POZITIVA V DIALOGU A BRATRSTVÍ MEZI KŘESŤANY A MUSLIMY...	33
4.1 Překážky v dialogu a bratrství mezi křesťany a muslimy.....	33
4.1.1 Evangelizace a islamizace.....	33
4.1.2 Praktický život a kulturní zvyky.....	35
4.1.3 Politika.....	39
4.2 Pozitivní shoda v dialogu a bratrství mezi křesťany a muslimy.....	40
4.2.1 Společenské sociální hodnoty.....	40
4.2.2 Vláda přirozeného zákona mezi lidmi.....	40
4.2.3 Naplnění obsahu víry křesťanství a islámu.....	43
4.3 Shrnutí.....	44
5 POSTOJ PAPEŽE FRANTIŠKA K DIALOGU A BRATRSTVÍ S MUSLIMY.....	45
5.1 Projevy papeže Františka na veřejnosti.....	45
5.2 Církevní dokumenty vydané papežem Františkem.....	47
6 POSTOJ FETHULLAHA GÜLENA K DIALOGU A BRATRSTVÍ S KŘESŤANY.....	55
6.1 Postoj Fethullaha Gülena k dialogu.....	57
6.2 Postoj Fethullaha Gülena k bratrství.....	60
7 SHRUTÍ ZJIŠTĚNÝCH FAKTŮ.....	64
7.1 Existencionálnější nutnost dialogu a bratrství v globalizovaném světě.....	65
7.2 Problematika přijetí či odmítnutí bratrství má zdroj v člověku.....	67
7.3 Výzvy pro křesťany.....	68
7.4 Výzvy pro muslimy.....	71
ZÁVĚR.....	72
ANOTACE.....	73
ABSTRACT.....	73
BIBLIOGRAFIE.....	75

ÚVOD

Vztahy mezi křesťany a muslimy jsou v dnešní době stále důležitější, a to nejen pro příslušníky těchto dvou náboženských skupin, ale i pro zbytek světa. Křesťané a muslimové totiž v lidském společenství představují jednu z největších součástí a v jistém smyslu i „svědomí“ lidstva, protože jako lidé hlásící se k (Bohem) zjevenému náboženství každé z těchto společenství (a každé svým způsobem) prezentují lidem Boží poselství, hájí Boží poselství a vykládají Boží poselství.

A to v kontextu tragédií a hrůz mezilidských konfliktů v posledních sto letech, ale i konfliktů před více než sto lety. A také v kontextu ideologií, které vznikly v posledních 200 letech a jež odlidštily člověka a učinily z něj jen inteligentní „zvíře“, čímž otevřeli cestu k „legitimizaci“ a „ospravedlnění“ případného vyvražďování či omezování lidských práv ve jménu vyšších cílů, ve jménu „šlechtění“ nadčlověka. V kontextu toho všeho je dnes ještě důležitější připomínat význam „zjevení“ a jeho správné interpretace. A k tomu všemu je potřeba zkoumat i možnosti dialogu a bratrství mezi křesťany a muslimy – jakožto dvou velkých, misijních a (hlavně) o sobě tvrdících, že jsou zjevená (od Boha seslaná) náboženství.

Taktéž je toto zkoumání (možnosti dialogu a bratrství mezi křesťany a muslimy) významné pro samotnou Evropu a hlavně Evropskou unii, v kontextu soužití rozrůstající se muslimské komunity a její hodnotové pestrosti. Po (v jistém smyslu) revolučním Druhém vatikánském koncilu, který vyzval muslimy a křesťany, aby odložili problémy a nedorozumění z minulosti a začali mezi sebou budovat nové a skutečně bratrské vztahy, došlo k jistému „vyčpění“ a zevšednění problému dialogu mezi muslimy a křesťany a také vzájemného bratrství. Velkou ránu této problematice uštědřila medií a určitými společenskými silami překroucená, nepochopená přednáška papeže Benedikta XVI. z Řezna v roce 2006, kdy papež František vstoupil do svého úřadu v situaci, kdy mezináboženský dialog mezi muslimy a katolickou církví prakticky skoro úplně ustal. Proto je také potřeba ukázat postoj papeže Františka v kontextu snahy tento dialog znovu otevřít a dát mu vyšší úroveň.

Specificky je pak toto téma velmi významné a potřebné i pro naši samotnou Českou republiku, protože díky historickým souvislostem (například období komunistické diktatury) se naše republika vyvíjela v posledních zhruba 70 letech jinak než západní Evropa, a tak muslimská komunita jako trvalá komunita většího rozsahu u nás teprve „vzniká“.

Byť historicky malá komunita muslimů zde působila již v době první Československé republiky a po přerušení v době komunistické diktatury došlo po roce 1989 na našem území k obnovení aktivit muslimů, velmi výrazně dynamicky se muslimská komunita u nás začala rozvíjet teprve po roce 2000 a začala se rozrůstat i do menších měst. V důsledku toho teprve nyní dochází k vytváření lokálních muslimských struktur, až nyní mezi muslimy vznikají náboženské autority apod. Což je vhodná doba i na zahájení budování trvalého mezináboženského dialogu a bratrství, k čemuž by měla pomoci i tato diplomová práce.

Papeže Františka jsem vybral jako zástupce křesťanské strany logicky nejen kvůli jeho postavení v rámci katolického společenství a katolické církve, ale také proto, že se v současné době nejvýrazněji a globálně vyjadřuje k problémům dialogu a bratrství mezi křesťany a muslimy.

S výběrem muslimského představitele to bylo složitější, protože na muslimské straně se do hloubky a globálně tomuto tématu až tolik teologů a myslitelů nevěnuje. Zároveň jsem chtěl vybrat někoho, kdo má aspoň nějaký přesah i do českého prostředí. Nakonec jsem se rozhodl pro tureckého muslimského teologa a myslitele Fethullaha Gülena, a to i přes to, že je s ním v posledních letech spojena velká politická kontroverze v Turecku a samotný Gülen dnes žije v americkém exilu.

I přes tuto politickou kontroverzi je Gülen stále inspirativním muslimským teologem a myslitelem pro miliony muslimů (převážně s tureckými kořeny) nejen v Turecku, ale i v USA a Evropské unii. V naší České republice působí také komunita muslimů inspirovaná Gülenem (a to v Praze), která vydala česky i jeho základní filozofické a teologické spisy, které jsou v této práci citované. Tato komunita je také velmi aktivní v dialogu s křesťany, byť je dnes hodně omezena represemi současné turecké islamistické vlády.

Mým hlavním motivem k zpracování tohoto tématu je tedy snaha analyzovat postoj papeže Františka a Fethullaha Gülena k tématu mezináboženského dialogu a mezináboženského bratrství. Zároveň chci poukázat i na možné překážky, ale i styčné (pozitivní) body v dialogu a bratrství mezi muslimy a křesťany. Cílem analýzy je ukázat postoj obou osobností k tématu dialogu a bratrství a to, jestli (a případně jak moc) se věnují ve svých textech také možným překážkám v dialogu a bratrství mezi křesťany a muslimy.

Ve své práci nejprve shrnu základní vývoj ve vztazích mezi křesťany a muslimy s následným popisem problematiky a definic dialogu a bratrství v obou náboženských tradicích. Následovat bude uvedení překážek a pozitiv, jimž dialog a bratrství mezi křesťany a muslimy čelí. Následně popíši analýzu postoje papeže Františka a Gülena k dialogu a bratrství. Poté provedu shrnutí obou autorů, a nakonec objasním praktické výzvy, jež stojí před křesťany i muslimy v návaznosti na myšlenky obou autorů. Hlavními zdroji názorů papeže Františka a Fethullaha Gülena jsou jednak jejich autorské knihy, jednak jejich rozhovory či autorské články v on-line médiích. Zdroji k jednotlivým podtématům jsou autorské práce českých a světových osobností věnujících se tématu islámu a křesťanství.

Rád bych poděkoval vedoucímu mé práce panu doc. Mgr. et Mgr. Jaroslav Franc, Th.D. za jeho trpělivost, ochotu a pomoc při vzniku této mé práce. Dále děkuji panu P. Mgr. Evermodu Janu Sládkovi OPraem za plodné diskuze o tématu této práce, které mi umožnily pochopit a vyjádřit mnohé složité témata této problematiky. A chtěl bych poděkovat i mé mamince Marii Lhořanové za její celoživotní trpělivost s mým zájmem o v naší zemi tak netradiční problematiku islámu. Také děkuji všem svým přátelům, kteří mne ve studiu islámské problematiky celoživotně podporovali a měli k němu pochopení.

Pevně věřím, že tato práce napomůže k pochopení problematiky mezináboženského dialogu a bratrství mezi křesťany a muslimy, které jsou v dnešní době stále více potřebné a mnohdy snad i neúmyslně ignorované.

1 HISTORIE VZTAHŮ A DIALOGU MEZI MUSLIMY A KŘEŠŤANY

Problematika vzájemných vztahů a dialogu mezi vyznavači islámu a křesťanství má více než 1400letou spleť historii a její zpracování by vyžadovalo velice rozsáhlé dílo. Protože pro tuto mou práci není toto téma prioritní, popíši je pouze stručně v členění vyhovujícím tématu, jemuž se věnuji. Přesné stanovení jednotlivých období není možné a já jsem k tomuto rozdělení motivován potřebami této magisterské diplomové práce.

Historie vztahů a dialogu mezi muslimy a křesťany rozdělují do čtyř základních období, která mají svá specifika:

- Prvním obdobím je období od počátku Mohammedova hlásání do začátku expanze chalífátu po jeho smrti za vlády Abú Bakra.
- Druhé období je od expanze chalífátu v 7. století až do poloviny 19. století.
- Třetí období se datuje od poloviny 19. století až do Druhého vatikánského koncilu.
- Čtvrtým obdobím je doba po Druhém vatikánském koncilu.

1.1 První období

První období je pro nás prakticky jedna velká neznámá oblast, v níž máme velice málo přímých nezaujatých svědectví a zdrojů. Prakticky většina informací z oné doby pochází z muslimských pramenů, jež byly ovšem vytvořeny mnohem později, než se měly ony události odehrát; stejně tak i nemuslimské prameny jsou datovány mnohem později než události, jež popisují. Přesto, byť je jejich autenticita sporná (hlavně v projevech a činech připisovaných zakladateli islámu Mohammedovi), jde o důležité události, jež muslimové považují mnohdy za faktické a věří, že se odehrály, a tudíž ovlivňují muslimské chování a myšlení i v dnešní době.

Již jsem se k tomuto tématu vyjádřil ve své bakalářské diplomové práci, jejíž část zde použiji s mírnou úpravou¹: Vznik islámu představuje pro historiky náboženství dost veliký problém. Mnozí zastávají názor formulovaný například Mirceou Eliadem, že *„Muhammad je jediný ze všech zakladatelů univerzálních náboženství, jehož životopis v základních rysech známe.“*²

Tento názor zastával i český orientalista a překladatel koránu do češtiny Ivan Hrbek. Existují ale i názory, že o životě zakladatele islámu Mohameda vlastně nevíme nic hodnověrného, protože veškerým zdrojem dostupných informací o jeho životě z doby, kdy měl žít, jsou jeho stoupenci – muslimové, a proto nelze jejich tvrzení brát jako důvěryhodná. Tento názor zastává například k islámu velice kritický religionista Robert Spencer, který také v jistém smyslu zpochybňuje existenci samotného Mohameda.³

1 LHOŤAN, Lukáš. Reakce islámské ortodoxie na racionalistickou filozofii, Olomouc, Univerzita Palackého v Olomouci - Cyrilometodějská teologická fakulta, 2021.

2 ELIADE, Mircea. Dějiny náboženského myšlení. Praha: OIKOYMENH, 1997. Oikúmené (OIKOYMENH). Přeložil Filip KARFÍK, Milan LYČKA a Jiří NAŠINEC, s. 69.

3 SPENCER, Robert. Did Muhammad exist?: an inquiry into Islam's obscure origins. Wilmington, DE: ISI Books, 2012.

K autenticitě muslimského podání životopisu Muhammada se velice kriticky staví i další autoři, například Tom Holland, jezuitský orientalista Henri Lammens, Ignác Goldziher a další.

Osobně zastávám názor, že Muhammad existoval, ale nelze dnes s určitostí stanovit, které z příběhů a výroků mu připisovaných jsou skutečně autenticky jeho a které si vymysleli až jeho stoupenci. Kritický výzkum historie totiž ukazuje, že mnohé pozdější muslimské prameny zpráv o Muhammadovi jsou rozsáhlejší a košatější než rané zprávy, což ukazuje na pozdější přibarvování a mytologické rozšiřování informací o Muhammadovi.⁴

„Je jisté, že jen malá část hadíthů, údajů o výrociích a způsobu Prorokova jednání, je pravdivá. Ve velké většině se projevuje nábožensko-politický vývoj muslimské obce sedmého a osmého století“, píše Musil.⁵

Muslimští historici zaznamenávají několik případů, kdy se měl Muhammad dostat do kontaktu s křesťany, a to až na výjimky zprostředkovávaně. Prvním případem je emigrace skupiny muslimů do křesťanské Habeše⁶ (dnešní Etiopie), kde měli být muslimové přijati poměrně vřele a dokonce je tehdejší vládce Habeše Ašama ibn Abdžar odmítl vydat vládcům Mekky, kteří kvůli tomu vyslali do Habeše poselství. Podle muslimské tradice zaznamenané u al-Buchariho⁷ vedl Muhammad pohřební islámskou modlitbu za ibn Abdžara, když se dozvěděl o jeho smrti.

Muslimové to interpretují tak, že je to důkaz toho, že ibn Abdžar zemřel jako muslim. Na základě níže uvedeného verše z Koránu si osobně ovšem myslím, že zde je ještě jedno vysvětlení, a to je to, že Muhammad prostě akceptoval křesťany jako součást „lidu spásy“, tedy těch, jenž mají šanci po smrti vstoupit do ráje, čemuž odpovídají i některé verše Koránu:

„Věřu ti, kdož uvěřili, a ti, kdož vyznávají židovství, a sabejci a křesťané - vůbec ti, kdož uvěřili v Boha a v den poslední a dobré skutky konali, ti nemusí mít strach a nebudou zarmouceni.“⁸

Teprve později nejspíše muslimští historici v rámci budování kultu výjimečnosti islámu celou událost mytizovali a doplnili ji o úpravy vyhovující muslimskému nároku na jedinečnost a výjimečnost islámu, kdy z ibn Abdžara udělali vládce, který pod vlivem Muhammadových druhů konvertoval na islám.

4 LHOŤAN, Lukáš. Reakce islámské ortodoxie na racionalistickou filozofii, s. 6 - 13.

5 MUSIL, Alois, ŽDÁRSKÝ, Pavel, ed. Ze světa islámu. Praha: Akropolis, 2014, s. 128.

6 DELCAMBRE, Anne-Marie a Eliška ZÁVODNÁ. Muhammad, slovo Alláhovo. Praha: Slovart, 1996. Horizonty, s.50-53.

7 AL-BUCHARI, "Merits of the Helpers in Madinah", <https://sunnah.com/bukhari/63/105> [cit. 12.4.2023]

8 Vznešený Korán: komentářem a rejstříkem opatřený překlad významu do jazyka českého. Přeložil Ivan HRBEK, přeložil Josef PROCHÁZKA. V Praze: AMS ve spolupráci s TWRA, 2007, s. 139.

Druhou příhodou je případ zaslání dopisu od Muhammada egyptskému vládci, jistému Al-Muqawqisovi. Historici se neshodnou, šlo-li o alexandrijského patriarchu či o perského mistodržícího. Podle muslimských historiků vyzval Muhammad dopisem Al-Muqawqise k podřízení se islámu, což on slušně odmítl. Jako dar ale poslal Muhammadovi dvě křesťanky ze vznešených rodin, z nichž jednu si Muhammad vzal za ženu (případně byla pouze jeho konkubínou, na čemž se muslimští historici neshodnou.) Jmenovala se Maria al-Qibtijja. Pokud je tato příhoda pravdivá, pak vyjadřuje hlavně to, že onen křesťanský vladař považoval Muhammada spíše za vůdce nějaké křesťanské sekty než za zakladatele nového nekřesťanského náboženství, jinak by mu těžko daroval dvě křesťanské otrokyně.

Třetí nejznámější příhodou je záležitost křesťanské komunity v jihoarabském Nadžranu. Vyslanci této komunity v počtu několika desítek lidí navštívili na sklonku života Muhammada v Medině a vedli s ním teologické debaty. V těchto debatách se navzájem nepřesvědčili, ale rozešli se v dobrém, alespoň tak o tom referují muslimští historici. Faktem zůstává, že i podle muslimských historiků měl udělat Muhammad několik vstřícných gest, například dovolil křesťanům vykonat modlitby ve své mešitě. Mezi těmito křesťany a Muhammadem byla uzavřena smlouva o míru, v níž se křesťané podřídili muslimské nadvládě, ale zároveň jim Muhammad udělil významná privilegia. Podle dosavadních výzkumů byla tato křesťanská komunita v Nadžranu význačnou politickou silou ještě v 9. století a poslední zmínky o ní pocházejí až z 13. století n.l.

Jak tedy ukazují tyto tři případy, na počátku islámu za života Muhammada byly vztahy muslimů s křesťany spíše neutrální a křesťané nejspíše považovali Muhammada jen za jednoho z dalších vůdců nějaké křesťanské sekty. Tomu by odpovídalo i označení muslimů v tehdejší době jako Hagaritů, tedy potomků biblické Hagar. V 70. letech 20. století dokonce dva přední historici Patricie Croneová a Michael Cook přišli s teorií, že úplně na počátku byl islám spíše mesiánským arabsko-židovským hnutím. Své tvrzení opírali o mnohé archeologické nálezy a záznamy kronik.⁹

Po drtivém odmítnutí této teorie v odborných kruzích ale nakonec i sami autoři svou teorii zavrhlí, což ovšem nemění nic na skutečnosti, že i samotné muslimské prameny ukazují na nebývalý vliv židů a křesťanů na počáteční formování islámu a hlavně na skutečnost, že postoj zakladatele islámu Muhammada nebyl tak jednoznačně protikřesťanský, jak se ho později snažili vykreslit budovatelé ortodoxního islámu. Toliko citace z mé bakalářské diplomové práce.

Co je pro nás podstatné je to, že z prvního období vztahu mezi muslimy, respektive Mohammedem, a křesťany máme tvrzení o oboustranných velice přátelských vztazích. Tyto zprávy, byť jejich zdroji jsou primárně sami muslimové, dokonce nepřímou popírají závěry mnoha teologů a vykladačů islámu. Například kdyby Mohammed opravdu považoval křesťany za modloslužebníky, jak tvrdí někteří muslimští teologové, tak by jim určitě ve své mešitě nedovolil vykonávat modlitby s prvky uctívání Ježíše a Marie.

---

9 CROONE, Patricia a Michael COOK. Hagarism: The Making of the Islamic World. Cambridge: Cambridge University Press, 1980.

1.2 Druhé období

Druhé období je od expanze chalífátu v 7. století až do poloviny 19. století. V počátcích tohoto období dochází na muslimské straně k formování základu islámu a vzniku různých vykládkových škol islámu. Jsou vytvářené a zpětně legitimizované připsáním zakladateli islámu Mohammedovi a jsou v té době ustanovené mnohé diskriminační zákony a pravidla islámského práva vůči křesťanům a židům.

Muslimové zároveň dobývají rozsáhlé oblasti obydlené křesťany, kde nejprve první generace muslimských dobytých zavádějí režim, jenž je místními křesťanskými obyvateli přijímán mnohdy jako mnohem lepší než předchozí vláda (například v Egyptě, kde byzantská vláda před muslimskou invazí nastolila náboženskou netoleranci a perzekuci koptské církve). Ovšem s dalšími generacemi muslimských vládců a rozvojem islámského státu – chalífátu – dochází postupně k omezování práv a svobod křesťanské menšiny a je nastolena diskriminace křesťanů jako druhořadých občanů státu.

Zároveň se dialog mezi muslimy a křesťany vesměs omezuje pouze na výjimečné učené diskuze a křesťanští diskutéři jsou vystaveni neustálému riziku, že jejich případná veřejná kritika islámu bude označena za urážku islámu, což se trestalo smrtí. O tomto raném období máme důkaz i v životopise svatého Konstantina, kde se píše o jeho učené debatě během jeho návštěvy chalífátu a snaze muslimů jej zavraždit za to, že dokázal obhájit křesťanské učení proti muslimské kritice.

Na křesťanské straně je situace taková, že až na velké výjimky jsou muslimové považováni za nepřátele, buď za odpadlou křesťanskou sektu či za uctíváče ďábla.¹⁰ Přesto v průběhu tohoto období dochází k situacím, kdy mnozí křesťané uzavírají s muslimy spojení vůči jiným křesťanům v zápase o pozemskou moc či dochází k velmi výjimečným situacím dialogu mezi muslimy a křesťany; jde ovšem spíše jen o povrchní diskuze a spory o učení obou náboženství.

Z tohoto období máme dvě události, které stojí za to zdůraznit. První událostí je setkání svatého Františka s muslimským vládcem v Egyptě al-Malikiem al-Kamilem, které je dnes mnohdy využíváno katolickými odpůrci mezináboženského dialogu jako ukázka údajné pomýlenosti dnešních metod dialogu ze strany katolické církve. Jeden z takových kritiků, Bernhard Wilhelm Deneke, o tom píše:

„Na sultána jeho vystoupení zapůsobilo a prosil ho, aby u něho zůstal. Osvícen Bohem dal mu však Boží služebník odpověď: „Chceš-li se i se svým lidem obrátit ke Kristu, rád u tebe zůstanu. Kdybys však měl váhat, zda pro víru v Krista máš opustit Mohamedův zákon, pak nech zapálit velký oheň a já do něho vstoupím i s tvými kněžími, abys tak mohl poznat, která víra je svatá a jistá a kterou musíš právem přijmout.“ Jak tato, tak všechny další zkoušky ohněm, při kterých chtěl světec na Kristovo svědectví projít ohněm, ztroskotaly na bázlivosti islámského vládce a jeho lidí. František však odmítl dary, které mu sultán nabízel „pro spásu své duše“ pro chudé křesťany nebo kostely, protože všechny peníze pokládá pouze za břemeno, a poznal, že „semeno víry nemohlo v

10 KÜNG, Hans a Josef van ESS. Křesťanství a islám: na cestě k dialogu. Praha: Vyšehrad, 1998. Světová náboženství (Vyšehrad). s. 41.

srdci sultána zapustiti kořeny“. ... Mezináboženský dialog jako takový se zde jeví velmi ubohý a má pramálo společného se současnými akcemi, které probíhají se zcela jiným předznamenáním.“¹¹

Jiný pohled na celou situaci má Paul Moses, který uvádí:

„Než odešel, František sultánovi řekl, že nemůže přijmout jeho zlato, stříbro a hedvábí, ale že přijme pozvání ke společné hostině. Je to pozoruhodné, uvědomíme-li si, že František byl zvyklý na hlad, že zpravidla nejedl dosyta a že se živil jednoduše. František asi zatoužil po jídle se sultánem nikoli prostě proto, že dostal hlad. František se vždy snažil následovat Ježíše, který často uskutečňoval nebeské království na této zemi skrze společné stolování, zvláště pak tím, že jedl s lidmi, které společnost zavrhovala. „Sultán jim dal veliké množství jídla,“ píše se v Ernoulově kronice. Je pravděpodobné, že sultán nenechal jídlo pouze přinést, ale že sám též usedl k hostině. Takováto pohostinnost je ostatně v Egyptě tradicí. Neměli bychom však být překvapeni, že pozdější zprávy o této hostině mlčí. Později totiž papež Řehoř IX. pokáral císaře Fridricha II. za to, že přátelsky stoloval s muslimskými vůdci, což prý bylo hanebné. Fakt, že František se při hostině podělil o chléb se sultánem Malikem al-Kamilem, jeho údajným nepřítelem, nezapadal do představy, která se později prosadila a podle níž mělo setkání Františka se sultánem podobu dramaticky vypjaté konfrontace u planoucího ohně. Škoda, že zdi kostelů dnes nezdobí fresky, které by ukazovaly tuto přátelskou hostinu.“¹²

Z obou textů vidíme, jak je dnes různě interpretována jedna historická událost týkající se diskuze (dialogu) muslimského a křesťanského představitele. Prakticky každý si může událost interpretovat tak, aby obhájil své stanovisko k stylu mezináboženského dialogu vedeného dnešní katolickou církví. Toto je důležité si uvědomit k podstatě této mé práce, která se bude zabývat analýzou postoje papeže Františka a muslimského teologa Fethullaha Gülena.

Tématu vztahu františkánů a muslimů se věnuje obšírněji Dariusz Wisniewski v díle *Františkáni a islám v 13. století*, které popisuje, jaké důsledky měl pobyt svatého Františka v muslimském prostředí na aktivity jeho stoupenců. Popisuje tehdejší aktivity františkánů mezi muslimy takto:

„Oživené obchodní kontakty mezi italskými přístavními městy a západní Afrikou umožnily skupině minoritů pod vedením bratra Idzieho doplout na tuniské pobřeží. Jejich přítomnost v Tunisu vzbudila okamžitě podezření a bdělost vlády města, která se obávala misijních excesů. Znepokojení evropských kupců z obavy před dobrodružností, zhoršením vztahu s muslimy a zatažením do pronásledování lokální křesťanské menšiny sami odsoudili veřejné hlásání Evangelia a donutili františkány k návratu do Itálie. Pouze jednomu bratrovi, jménem Elektus, podařilo se utéci a uniknout tak násilnému návratu do vlasti. Krátce na to měl zemřít mučednickou smrtí.“¹³

11 DENEKE, Bernward. „Svatý František mezináboženský,“ <https://www.lumendelumine.cz/index.php?page=svaty-frantisek-mezinabozensky> [cit. 12.4.2023]

12 MOSES, Paul, „Mission Improbable. Svatý František a sultán“, <https://www.teologicketexty.cz/casopis/2011-2/Mission-Improbable-Svaty-Frantisek-a-sultan.html> [zveřejněno 2011, cit. 12. 4. 2023]

13 WIŚNIEWSKI, Dariusz. *Franciszkanie i islam w XIII wieku*, Brzezia Łąka: Poligraf, 2020, s. 102.

Tato popsaná událost připomíná obdobné příběhy například z doby tzv. córdobských mučedníků ve Španělsku v 9. století, kdy křesťané záměrně hlásali evangelium veřejně a mnohdy i uráželi islám a zakladatele islámu Mohammeda, byť věděli, že podle islámského práva šaría¹⁴ jim za takové konání hrozí smrt.

Druhým případem, jenž je dobré zdůraznit ve vztahu k tehdejší situaci mezi muslimy a křesťany, je případ dopisu papeže Řehoře VII. mauretánskému králi. V tomto dopise papež Řehoř VII. píše:

„My i vy musíme být zvláštním způsobem pro ostatní národy příkladem této lásky, protože věříme a vyznáváme jednoho Boha, i když různými způsoby, a denně ho chválíme a uctíváme jako stvořitele všech věků a vládce tohoto světa.“¹⁵

Jaroslav Franc k tomuto dopisu píše: *„Pokud byl dopis adresován muslimskému vládci, můžeme zde nalézt odkaz na důležitý rozměr víry muslimů, kteří rádi odkazují na společný základ lidstva směřující až k prvnímu člověku Adamovi. Dopis pokračuje a v závěru je v poslední větě ukončen ujištěním o modlitbě za dlouhý a šťastný život adresáta zde na zemi a přáním, aby byl po smrti přiveden do náruče patriarchy Abraháma; na kterého se víra muslimů tak ráda odvolává, jak by dodala deklarace Nostra aetate.“¹⁶*

Myšlenky vyřčené papežem Řehořem VII. v tomto jeho dopise jsou velkou výjimkou v postoji evropských církevních představitelů k muslimům a islámu prakticky až do Druhého vatikánského koncilu. Je to prakticky jediný takto významný církevní dokument nám dnes známý z oné doby, který obsahuje myšlenku, že muslimové a křesťané uctívají stejného Boha, byť každý svým způsobem. O jeho významu vypovídá i skutečnost, že se na něj odvolává i deklarace Nostra aetate.

Celkově ovšem toto období symbolizuje primárně stav oddělených komunit křesťanů a muslimů, dokonce i v zemích, kde byly křesťanské menšiny, křesťané žili v uzavřených ghettech a komunikace mezi křesťanskými poddanými a muslimskou vládnoucí vrstvou probíhala primárně jen kvůli společenským potřebám.

Jak o tom píše Wheatcroft na příkladu muslimské Andalusie: *„Území každého města, městečka či vesnice na území zvaném al-Andalus rozdělávaly neviditelné linie. Každá z komunit obývala svou zónu, do které mohli příslušníci cizích skupin vstupovat jen na vlastní nebezpečí.“*

14 Hlásání jiného náboženství než islámu je zakázáno i z toho důvodu, že podle ortodoxní interpretace islámských zákonů (užívané v té době a dodnes prosazované některými muslimskými teology a hnutími), je za odpadnutí od islámu trest smrti. Podrobněji k tématu v POTMĚŠIL, Jan. *Šarí'a: úvod do islámského práva*. Praha: Grada, 2012.

15 Editoři NEUNER, Joseph a DUPUIS, Jacques, *The Christian Faith in the Doctrinal Documents of the Catholic Faith*, Bangalore: Theological Publications in India, St. Peter's Seminary, 1973, s. 453 - 454.

16 FRANC, Jaroslav, „Qui unum Deum, licet diverso modo, credimus et confitemur papeže Řehoře VII. v kontextu současných vztahů křesťanství a islámu,“ *Studia theologica* 20 (2018): s. 49-69.

*Zároveň zde díky křehkému konsenzu všech složek společnosti existovaly i jiné prostory, sloužící jako společná území.*¹⁷

Obdobná separace a vytváření ghett byla i v dalších muslimských zemích a později i ve státech ovládaných evropskými kolonialisty, kteří tento model ponechali v praxi. Tedy o nějakém celospolečenském bratrství zde není možné hovořit a až na výjimky nebylo žádnou z těchto komunit vnímáno, že by ti druzí byli plnoprávními bratry. Taktéž nelze hovořit o reálném dialogu mezi muslimy a křesťany, ale maximálně i monolozích majících za cíl přesvědčit druhé o své pravdě, a to mnohdy pro druhé dosti urážlivými způsoby a prostředky.

Naopak na obou stranách, muslimské i křesťanské, rozvíjeli teologové hlavně koncepty používající Bibli a Korán jako argument pro to, proč je správné a mnohdy i potřebné vést násilí proti druhé straně. Z křesťanských autorů jmenujme například Erasma Rotterdamského a jeho dílo „*Užitečná rozprava o vedení války s Turky s výkladem žalmů 28*“¹⁸ a z muslimské strany lze jmenovat například teologa Ahmeda Ibn Tajmíju a jeho protikřesťanská díla.¹⁹

Toto období končí přibližně v polovině 19. století, a to jednak z důvodu zahájení kolonizace muslimských zemí, například invaze Francie do Alžírsko apod., a také kvůli faktickému zániku Papežského státu roku 1870, z důvodu zániku existence katolickou církví ovládaného státního útvaru. Na základě smluv z počátku 20. století zůstává pouze symbolický mikrostát – Vatikán. Pro vzájemné vztahy muslimů a křesťanů mají všechny tyto události velký význam.

---

17 WHEATCROFT, Andrew. Nevěřící: střety křesťanstva s islámem v letech 638-2002. Přeložil Miroslav KOŠTÁL. Praha: BB/art, 2006, s. 106.

18 Z anotace českého vydání: *Spis Užitečná rozprava o vedení války s Turky s výkladem Žalmu 28 (Utilissima consultatio de bello Turcis inferendo et obiter enarratus Psalmus XXVIII) Desideria Erasma Rotterdamského (1466/9–1536) byl sepsán a poprvé publikován roku 1530, tedy krátce po bouřlivých událostech ve Vídni, která byla na podzim předchozího roku sevřena v obležení tureckého vojska. Turci sice od obléhání nakonec upustili, avšak Evropa zůstávala v trvalé nejistotě a strachu z turecké expanze. Za těchto okolností se Erasmus rozhodl zapojit do debaty o válce s Turky a v Užitečné rozpravě probrat argumenty pro i proti jejímu vedení. Hlavním cílem spisu je však pojednat o tom, jak válku vést úspěšně, pokud k ní už dojde, a protože klíč k úspěchu spočívá v přístupu křesťanstva k víře a morálce, je do textu umně zakomponován i výklad Žalmu 28. ERASMUS ROTTERDAMSKÝ, Desiderius. Užitečná rozprava o vedení války s Turky s výkladem Žalmu 28. Přeložil Marcela SLAVÍKOVÁ. Praha: Academia, 2018.*

19 Ibn Tajmíja byl ostře protikřesťanský, ale také ostře proti všem muslimům, kteří nesdíleli jeho pojetí islámu. Je například známo, že vedl dav s cílem zavraždit křesťana obviněného z urážky islámu. Podrobnosti v: IBN TAJMĪJA, Aḥmad ibn ‘Abd al-Ḥalīm. Wāsīṭské vyznání. Přeložil Pavel ŤUPEK. Praha: Academia, 2013.

1.3 Třetí období

Třetím obdobím je období od poloviny 19. století až do Druhého vatikánského koncilu. Toto rozvržení jsem vybral záměrně, protože se v něm odehrává vývoj, který nakonec vede k Druhému vatikánskému koncilu.

Pro muslimy v tomto období dochází postupně k situaci, kterou muslimský svět nezažil od počátku vzniku islámu. Postupný úpadek moci muslimských států vede k ovládnutí rozsáhlých muslimských oblastí kolonizátory z Evropy a do muslimského světa pronikají křesťanské misijní a charitativní organizace. Zároveň je svět islámu konfrontován s civilizačním vývojem, na jehož okraji tehdy prakticky byl.

Kuriozitou tohoto období je, že mnohdy obsazení nějakého muslimského území vedlo nakonec k přísnějšímu dodržování islámských zákonů, než bylo za muslimské vlády.

Potměšil o tom píše: *„Podobně dbalost britských soudců beroucích si jako rádce domácí odborníky vedla k tomu, že šaría byla často dodržována pečlivěji a rigidněji než před příchodem Angličanů.“*²⁰

Jistým vrcholem muslimských problémů v tomto období je zánik symbolického chalifátu, který nastal jeho zrušením v Turecku roku 1924, a vznik moderních států v muslimském světě, které byly převážně nacionalisticky a socialisticky orientované s jasným odporem k tradiční podobě ortodoxního islámu. Zároveň se ovšem s úpadkem muslimských států a společností objevují islámská hnutí a myslitelé, kteří usilují odpovědět na „volání doby“.

Jako příklad uvádím jednoho takového muslimského teologa, o němž píše Hans Küng: *„Egyptského učence Alího Abdarráziqa, který již v roce 1925 poukazoval na účelnost oddělení politiky a náboženství a přišel proto o svůj úřad učitele a soudce.“*²¹

Pro křesťany zároveň dochází k situaci, kdy se církve stává v mnohem nejen podřízenou světské moci, například ve Francii či Rakousko-Uhersku, ale také dochází k vysloveně protikřesťanským politikám vládnoucích režimů, ať již v západní Evropě nebo v Evropě východní (komunistické země). K tomu všemu probíhají spory i uvnitř samotné katolické církve o postoj církve k mnohým problémům.

Zároveň ovšem dochází i k vzniku prvních dlouhodobějších vztahů mezi křesťany a muslimy pod tlakem společenských a světových událostí. Například pronásledování křesťanů a muslimů ateistickými diktaturami v komunistických zemích, věznění muslimů a křesťanů v koncentračních táborech nacistického, ale i ateistického režimu v SSSR,²² spolupráce křesťanů a muslimů na záchraně židů před nacisty a jejich kolaboranty po celé

20 POTMĚŠIL, Jan, Šaría a, s. 19.

21 KÜNG, Hans a Josef van ESS. Křesťanství a islám: na cestě k dialogu, s. 90.

22 PLESKOT, Patryk, „Polak niekatolik. Brutalna śmierć w Katyniu zniweczyła podziały religijne i kulturowe,“ <https://ciekawostkihistoryczne.pl/2020/03/31/polak-niekatolik-brutalna-smierc-w-katyniu-zniweczyla-podziały-religijne-i-kulturowe/> [zveřejněno 31. 3. 2020, cit. 12. 4. 2023].

Evropě. Například málo se ví, že turečtí muslimové pomáhali (nejen) budoucímu papeži Janu XXIII. (toho času byl apoštolským delegátem v Turecku) se záchranou židovských uprchlíků před nacismem.²³

Velkým impulzem pro hledání odpovědi na výzvu dialogu a bratrství s muslimy je i vývoj v Evropě, kdy se do evropských zemí stěhuje spousta muslimů z kolonií. Například za první světové války přesunuje Francie velké množství vojáků z kolonií – převážně muslimů – na evropské bojiště, aby jí pomohli ve válce s Němci. Francouzský stát jim poté z vděku nechal postavit první mešitu v Paříži (slavnostně otevřena roku 1926 za účasti francouzského prezidenta Gastona Doumergueho a marockého sultána Mulaie Jusufa ben Hassana). Obdobně i expanze Habsburské monarchie na konci 19. století na Balkáně vede k tomu, že se pod nadvládu Habsburků dostávají velké muslimské komunity, což opět vytváří potřebu reakce ze strany křesťanských církví. Všechny tyto události nakonec částečně vedou k tomu, že se papež Jan XXIII. rozhoduje svolat Druhý vatikánský koncil.

Asi nejzajímavější postavou tohoto období je Charles Eugène de Foucauld,²⁴ původně francouzský aristokrat, voják a průzkumník Afriky, který se stal katolickým mnichem a knězem. Narodil se roku 1858 a po krátké službě u francouzské armády z ní roku 1882 odešel. Později byl členem Řádu cisterciáků přísné observance (později sám založil řeholní kongregaci Malých bratrů Ježíšových), nějakou dobu žil v Palestině a poté žil v poustevně na Sahaře v Africe mezi berberskými Tuaregy, kde byl roku 1916 zavražděn lupiči. Jako první člověk sestavil tamaško (tuarežsko)-francouzský slovník, který se používá dodnes. Pohled na muslimy jej přivedl k studiu Bible a k přijetí křesťanského mnišského života. Byl znám tím, že při svých modlitbách občas používal i verše z Koránu.

Jean-Francois Six o něm napsal: *„Současně se tento mladý nevěrec setkává s islámem. Chtěl poznat Araby. Stýkal se s nimi, poznával jejich jazyk a mravy. Zároveň se setkával i s jejich vírou. Tato víra jej uchvacuje hlubokým přesvědčením těch, kteří ji praktikují, přesvědčením živým a vřelým jako ohnivý meč.“*²⁵

Podle de Foucaulda by si měli křesťané vzít příklad z muslimů v tom, jak jsou zapálení a jak prožívají svou víru. Také poukazoval na to, že způsob prožívání víry u křesťanů muslimové pozorně sledují a hodnotí. Jak píše Jean-Francois Six, právě skutečným křesťanským životem získávají křesťané u muslimů respekt a mohou jim být i příkladem pro poznání křesťanského učení o Ježíšovi. V jistém smyslu můžeme říci, že postoj de Foucaulda k muslimům předznamenává Druhý vatikánský koncil a jeho postoj k

23 RESCUE IN THE HOLOCAUST, „Chronology of Holocaust Rescue in Turkey,“ <https://www.holocaustrescue.org/chronology-of-rescue-in-turkey> [cit. 12. 4. 2023]. Případně: THE INTERNATIONAL RAOUL WALLENBERG FOUNDATION, „Pope John XXIII and the Jews,“ <https://www.raoulwallenberg.net/roncalli/articles-11/pope-john-xxiii-jews/> [zveřejněno 20. 8. 2004, cit. 12. 4. 2023].

24 CHLUMSKÝ, Jan, „sv. Karel (Charles) de Foucauld,“ <http://catholica.cz/?id=5871> [cit. 12. 4. 2023].

25 SIX, Jean-Francois, Karel de Foucauld dnes, Řím, samizdat.

muslimům, protože postoj koncilu k muslimům je v mnohem podobný postoji de Foucaulda.

1.4 Čtvrté období

Čtvrtým obdobím je situace po Druhém vatikánském koncilu, kdy ze strany katolické církve bylo učiněno mnoho vstřícných kroků směrem k muslimům (například deklarace Druhého vatikánského koncilu *Nostra aetate*) a uvnitř katolické církve byla vytvořena instituce pro mezináboženský dialog (například Dikasterium pro mezináboženský dialog), proběhla setkání na mnoha úrovních mezi zástupci katolické církve a muslimských komunit apod.

Fakticky došlo také k změně situace. Katolická církev byla po mnoho staletí v Evropě prakticky jediným (případně silně dominantním) „*duchovním monopolistou*“, kdy byla katolická víra státním náboženstvím vynucovaným zákony a režimy ve většině evropských států. Po reformaci a vzniku protestantismu došlo sice k oslabení vlivu katolické církve, ale i v státech ovládnutých protestanty bylo křesťanství (buď v jejich interpretaci) státem podporované a někdy i vynucované náboženství.

Ovšem se zrodem moderních nacionalistických států v důsledku Francouzské revoluce z konce 18. století a osvícenství došlo nejen k tomu, že církev byla podřízena státní vládě, ale nakonec byla i pronásledována, věřící byli opakovaně vystavováni teroru a příslušníci církevních struktur byli programově vyvražďováni, a to jak francouzskými revolucionáři, tak třeba i ateistickými revolucionáři (ve Španělsku za občanské války, v bolševickém Rusku apod.).

V praktické rovině přestala být Evropa křesťanskou oblastí, kde by křesťanství bylo státním náboženstvím. Místo toho se do pozice státní ideologie, jako náhrada náboženství, postavil sekularismus v jeho různých formách. Křesťané (včetně katolické církve) se dostali do podobného postavení, jako byli za vlády Římské pohanské říše. Současně s tím, v důsledku populačního vývoje, osobních rozhodnutí a státnímu nucení došlo k radikálnímu zmenšení křesťanských komunit v Evropě. Také křesťanská komunita se silně rozdělila na praktikující – těch je menší část, a na hlásící se ke křesťanství, ale v osobním životě je nepraktikující – těch je v křesťanské části společnosti většina a mnohdy nemají ani pořádné znalosti o křesťanství a jeho věrouce či praxi.²⁶

Zároveň vývoj ve světě vedl k tomu, že do Evropy již nepřecházely jen malé a výjimečné skupinky muslimů, ale naopak došlo k trvalému masivnímu migračnímu toku z Afriky a Asie do Evropy, kde muslimové tvoří velkou část nově příchozích. Jako příklad může sloužit migrace za prací z Turecka do Německa, Rakouska a dalších evropských zemí, v jejímž důsledku dnes žije v EU několik milionů evropských muslimů²⁷ s tureckými

26 PEW RESEARCH CENTER, „Being Christian in Western Europe“ <https://www.pewresearch.org/religion/2018/05/29/being-christian-in-western-europe/> [zveřejněno 29. 5. 2003, cit. 12. 4. 2023].

27 PEW RESEARCH CENTER, „Europe’s Growing Muslim Population,“ <https://www.pewresearch.org/religion/2017/11/29/europes-growing-muslim-population/>

kořeny a mnohdy již jde o třetí generaci potomků původních příchozích. A odhaduje se, že populace muslimů v Evropě se může do roku 2050 v některých státech až ztrojnásobit.²⁸

To vše stále staví křesťany, a v našem případě katolickou církev, před spoustu výzev a problémů, jimž ve své staleté historii prakticky nemusela nikdy čelit. Tyto nové výzvy si žádají i nové přístupy, a právě tomuto tématu se hodně věnuje současný papež František.

Na muslimské straně ovšem došlo také k vývoji, který prakticky od počátku islámu nemá žádnou podobnou paralelu. Zánik chalífátu je v teologické rovině těžká rána pro muslimské sunnitské společenství a uzavírá tak vlastně zánik hypoteticky jednotné muslimské komunity. Šitští muslimové ovšem díky své odlišné teologii tento problém nepocítují a mají tak se zánikem chalífátu prakticky nulový problém. Ovšem pro mnohé sunnitské muslimy jde o teologickou katastrofu. Neboť jejich teologie stojí na tom, že existence chalífátu či sultanátu je věc trvalá, jak píše raný muslimský teolog Abú al-Hasan bin Alí bin Chalaf al-Barbahári:

„Kdo vykonává funkci chalífy na základě souhlasu lidí a jejich spokojenosti s ním, ten je knížetem věřících. Nikomu není dovoleno strávit byt jen jedinou noc v domnění, že nemá žádného vůdce, ať už zbožného nebo hříšného.“²⁹

V tomto období najednou dochází k situaci, kdy neexistuje žádná, byť symbolická centrální autorita. Naopak moci nad muslimy se chápou nejprve evropští kolonialisté a po dekolonizaci vznikají národní státy či monarchie, kde je ovšem moc mnohdy v rukou lidí, kteří kolikrát dávají najevo buď úplné pohrdání islámem, nebo jej radikálně přizpůsobují svému modernímu názoru.³⁰ To vše vytváří protireakci a muslimský svět je zaplaven vlnou různých vznikajících organizací a skupin, které se profilují jako islámské nebo rovnou islamistické a požadující tzv. islámskou politiku – tj. jsou to islamisté.³¹

Pro tuto práci je podstatné, že v nově vzniklém Turecku jako nástupnickém státě Osmanské říše se chápe moci sekulárně orientovaná vojenská diktatura s prvky demokracie vedená nejprve Mustafou Kemalem, která vůči islámu zaujímá velice rezervovaný postoj a snaží se prosadit jeho „modernizaci“ a přizpůsobení moderní době.³² A do tohoto prostředí se narodil právě Fethullah Gülen.

[zveřejněno 29. 11. 2017, cit. 12. 4. 2023].

28 Tamtéž.

29 IBN HANBAL, Ahmad a AL-BARBAHĀRĪ. Základy islámu a jejich výklad. Vydání druhé. Přeložil Jana BŘESKÁ. V Pstruži: Lukáš Lhořan, 2023, s. 22.

30 Jako příklad může být uveden egyptský prezident Gamál Násir v letech 1956 až 1970, který se vysmíval povinnosti nosit zahalení žen, jak to nařizuje ortodoxní islám. BARTKOVSKÝ, Martin, „Egyptský vůdce se ve videu směje nařízení nosit hidžáb. To není vtip, ale realita v roce 1958,“ <https://www.reflex.cz/clanek/video/80265/egyptsky-vudce-se-ve-video-smeje-narizeni-nosit-hidzab-to-neni-vtip-ale-realita-v-roce-1958.html> [zveřejněno 24. 6. 2017, cit. 12. 4. 2023].

31 Podrobnější informace například v: KROPÁČEK, Luboš. Islámský fundamentalismus. Praha: Vyšehrad, 1996.

32 Podrobnější informace například v: TEKINALP Munis, Kemalismus. Praha, ODEON, 1938.

Po Druhém vatikánském koncilu proběhlo mnoho setkání a vzájemných návštěv mezi představiteli křesťanů a muslimů na mnoha úrovních. Přesto lze říci, že vzájemný dialog se v desetiletích po Druhém vatikánském koncilu příliš výrazně nepohnul dál a omezil se právě na tato setkávání a opatrné rozhovory. Do hlubších problémů se příliš nezasahovalo a spíše se diplomaticky koexistovalo. Příkladem toho všeho je tristní situace křesťanských komunit v mnoha muslimských zemích, které v dnešní době čelí soustavnému pronásledování ze strany muslimské většiny, jež snad v historii vztahů muslimů a křesťanů nemá obdoby.³³

Do tohoto všeho nakonec tragicky zasáhlo mediální překroucení a v některých, hlavně muslimských médiích prakticky lhaní o obsahu projevu papeže Benedikta XVI. o násilí a zakladateli islámu Mohammedovi v bavorském Řezně z roku 2006, což velmi silně narušilo vztahy mezi katolickou církví a muslimským světem. Ale o tomto problému se více zmiňuji dále; proto jej uvádím jako symbolické ukončení epochy vzájemných vztahů mezi muslimy a křesťany po Druhém vatikánském koncilu, kdy papež František vlastně otevírá epochu novou.

1.5 Zhodnocení

Velice stručnou a zjednodušující formou jsem v předchozích odstavcích popsal složitý vývoj v křesťanském katolickém prostředí a v muslimském prostředí. Toto zjednodušení je dostačující k problematice, jíž se věnuji dále, a má za cíl pouze popsat pozadí situací a toho, co k nim vedlo – okolností, v nichž se nacházejí postavy papeže Františka a Fethullaha Gülena.

Na onom popisu můžeme vidět jistou „dráhu“ vzájemných vztahů mezi muslimy a křesťany, kterou ovlivňuje společensko-mocenská situace obou skupin. Dá se říci, že dialogu a bratrství nejvíce bránilo období, kdy byl muslimský svět relativně jednotný a expanzivní a obdobná situace byla i na křesťanské straně, kde naopak bylo křesťanství, respektive katolicismus, státním náboženstvím a vedly se války obhajované právě náboženstvím.

Naopak s úpadkem moci muslimských států a oddělením křesťanství od státní moci se vytvářejí podmínky pro upřímný dialog a umožňující bratrství vyznavačů obou náboženství. To vše ještě posiluje „promíchanost“ současného světa, kdy v mnoha státech světa dnes muslimové a křesťané tvoří praktickou menšinu oproti většinové společnosti, jež je mnohdy spíše nepřátelská k oběma náboženstvím nebo bez zájmu o ně.

---

33 Podrobnosti například v: GEBELT, Jiří. Ve stínu islámu: menšinová náboženství na Blízkém východě. Praha: Vyšehrad, 2016.

2 VYMEZENÍ DIALOGU

Hovoříme-li o definování dialogu v otázce vztahu křesťanů a muslimů, musíme vzít v potaz, že se nejedná o definici ve smyslu lingvistickém, ale ve smyslu významovém čili vztahovém, kdy si musíme vymezit, co dialog je a co není. Mnohdy se totiž dialogem označuje pouhé vnitřně mrtvé, ale veřejně halasně deklarované vystupování ve smyslu „public relations“, které ovšem reálně dialog prakticky neobsahuje.

2.1 Definice dialogu z křesťanského pohledu

V otázce dialogu křesťanů a muslimů je v tomto směru k možnostem vzájemného dialogu velice kritický Henri Boulad:

„Už ve výchozím bodě existuje diskriminace, která se projevuje na všech úrovních společnosti. Ačkoliv samotný dialog křesťanství s islámem je čímsi krásným, je ve skutečnosti zcela pochybený, protože skutečný problém se zametá pod koberec. Žijeme ve strachu, a tedy v klamu. Zakořenili jsme se v klamu, bojíme se vést dialog. Pokud se má něco změnit, je potřeba poukázat na skutečný problém a pokusit se ho řešit. Jinak se nehneme z místa. A právě to se děje s muslimsko-křesťanským dialogem už 50 let. Od chvíle, kdy ho v roce 1965 zahájila deklarace II. vatikánského koncilu Nostra aetate, nikam nepostoupil. Jsme stále ve výchozím bodě. Je to naprosto patová situace. Proč? Protože odborníci na dialog na katolické straně nechtějí poslouchat to, co říkají východní křesťané, kteří mají jiný jazyk, jiný přístup, jinou vnímavost a jinou zkušenost. Západní experti, kterým se říká islamologové, nemají často žádnou zkušenost s islámem. Znájí islám akademický, teoretický a abstraktní. Proto jim říkám: skutečnost islámu je jiná než to, co čtete v knihách nebo co vám vyprávějí vaši protějšci v dialogu. Papež František měl odvalu dotknout se tohoto problému ve své promluvě v Káhiře.“³⁴

Základní problém v dialogu křesťanů a muslimů vidí Boulad takto:

„Již několik století se vedou bezvýhodné hovory mezi křesťanstvím a islámem. Obě náboženství mají globální zájmy. Poslední slova Kristova k učedníkům byla: ‚Jděte do celého světa a uče všechny národy...!‘ A pro muslimy platí: ‚Boží náboženství je islám‘ – jak je to jasně řečeno v Koránu. Jestliže obě náboženství nesou své učení do celého světa, jejich střet je nevyhnutelný. Toto napětí existuje už čtrnáct století.“³⁵

I přes tento kritický postoj si představitelé křesťanů uvědomují, že dialog mezi křesťany a muslimy je nutností.

„Dialog s muslimy musí pokračovat, protože jeho alternativou by bylo násilí. Musíme nicméně vysvětlovat, že dialog neznamená podrobenost,“ říká předseda Papežské rady pro mezináboženský dialog kardinál Jean Louis Tauran.³⁶

34 RADIO VATICANA, „P. Boulad SI: Dialog s muslimy je v patové situaci,“ <https://www.radiovaticana.cz/clanek.php?id=25761> [zveřejněno 23. 5. 2017, cit. 12. 4. 2023].

35 BOULAD, Henri, „Islám, křesťanství a Západ,“ <https://www.teologicketexty.cz/casopis/2009-3/Islam-krestanstvi-a-Zapad.html> [zveřejněno 009, cit. 12. 4. 2023].

36 RADIO VATICANA, „Kardinál Tauran: Muslimům je třeba vysvětlovat, že dialog není výrazem podrobenosti,“ <https://www.radiovaticana.cz/clanek.php?id=24929> [zveřejněno 20. 12.

Papež František dialog s muslimy definuje následovně: *„Studenti teologie by měli být vychováváni k dialogu s judaismem a islámem, aby chápali společné kořeny a odlišnosti našich náboženských identit a tak účinněji přispívali k budování společnosti, která si váží odlišností a favorizuje respekt, bratrství a mírumilovné soužití. S muslimy jsme povoláni vést dialog za účelem vytvoření budoucnosti našich společností a měst; jsme povoláni považovat je za partnery za účelem mírumilovného soužití, i když dochází k otřesným činům fanatických skupin nepřátelských dialogu, jako byla tragédie o letošních Velikonocích na Srí Lance. Formovat studenty k dialogu s židy znamená vychovávat k poznávání jejich kultury, jejich způsobu myšlení a jejich jazyka, za účelem lepšího chápání a prožívání našeho vztahu na náboženské úrovni. Na teologických fakultách a církevních univerzitách je třeba podporovat kurzy arabské i hebrejské řeči a kultury a vzájemné poznání mezi křesťanskými, židovskými a muslimskými studenty.“³⁷*

Mezinárodní teologická komise se k tématu dialogu vyjadřuje v dokumentu *Křesťanství a ostatní náboženství* následovně:

„Každý dialog žije z toho, že jeho účastníci si nárokují pravdu. Dialog mezi náboženstvími je navíc charakterizován skutečností, že každý aplikuje na nárok na pravdu druhé strany své vlastní hluboké struktury kultury, z níž pochází. Je jasné, že takovýto dialog klade značné nároky a vyžaduje obzvláštní citlivost pro jinou kulturu. ... Mezináboženský dialog pojednává opatrně a s ohleduplností ‚o spojitostech a shodách‘ (de ‚convenientiis et convergentiis‘) s ostatními náboženstvími. Ohledně ‚odlišností‘ je třeba si uvědomovat, že nemusejí popírat spojitosti a prvky shody a že dialog o těchto odlišnostech musí vycházet z vlastní nauky a z tomu odpovídající etiky. Řečeno jinak: způsob dialogu nesmí znehodnocovat obsah vlastní víry a vlastní etiky.“³⁸

Pro dnešní katolickou církev je také podstatná výzva otců Druhého vatikánského koncilu, kteří v Deklaraci o poměru církve k nekřesťanským náboženstvím konstatují:

„Církev nabádá své věřící, aby s rozvážností a láskou, prostřednictvím dialogu a spolupráce se stoupenci jiných náboženství uznávali, chránili a podporovali duchovní a mravní dobro i společensko-kulturní hodnoty, které u nich jsou, a přitom aby svědčili o křesťanské víře a životě.“³⁹

Pro podobu dialogu je také důležitá výzva otců Druhého vatikánského koncilu, aby křesťané a muslimové opustili spory o minulost a vedli dialog o přítomnosti a budoucnosti: *„Jelikož během staletí povstalo mezi křesťany a mohamedány nemálo rozbrojů a nepřátelství, vybízí posvátný sněm všechny, aby zapomněli na to, co bylo, aby se upřímně snažili o*

2016, cit. 12. 4. 2023].

37 RADIO VATICANA, „Papež: Svoboda teologického bádání nesmí zraňovat víru Božího lidu,“ <https://www.radiovaticana.cz/clanek.php?id=29587> [zveřejněno 21. 6. 2019, cit. 12. 4. 2023].

38 BENEDIKT XVI. *Křesťanství a ostatní náboženství: dokument Mezinárodní teologické komise z roku 1996. List biskupům katolické církve o některých aspektech křesťanské meditace.* Praha: Krystal OP, 1999, s. 56-57.

39 VATICAN, „Deklarace o poměru církve k nekřesťanským náboženstvím,“ https://www.vatican.va/archive/hist_councils/ii_vatican_council/documents/vat-ii_decl_19651028_nostra-aetate_cs.html [cit. 12. 4. 2023].

*vzájemné porozumění a aby společně chránili a podporovali sociální spravedlnost, mravní hodnoty, mír a svobodu pro všechny lidi.*⁴⁰

2.2 Definice dialogu z muslimského pohledu

Protože je muslimský svět velice různorodý a plný různých výkladů víry a etiky, a to i v otázce dialogu s křesťany, je potřeba uvést alespoň základní nástin podoby dialogu známý z Koránu a všeobecně uznávané tradice zakladatele islámu Mohammeda. Chování Mohammeda a výroky Koránu jsou ve své podstatě jediným společným základem pro všechny muslimy, na kterém se aspoň částečně shodnou, protože v islámu neexistuje nic podobného společné autoritě ve výkladu a uchovávání víry, jako je v případě křesťanství katolická církev a její magisterium.

O dialogu s křesťany se Korán zmiňuje například ve verších: *„Neurážejte ty, které oni vedle Boha vzývají, aby v nenávisti své neuráželi Boha z neznalosti! A takto jsme zkrášlili národu každému činy jeho; leč posléze se navrátí k Pánu svému a On zpraví je o tom, co dělali.*“⁴¹

Případně: *Vyzývej k cestě Pána svého moudrostí i kázáním krásným a ved' s nimi spor slovy nejlepšími! Pán tvůj zná nejlépe ty, kdož z cesty Jeho zbloudili, a zná dobře i ty, kdož správně jsou vedeni.*“⁴²

Mezi samotným Mohammedem a křesťany měla proběhnout minimálně jedna situace, o níž se dá hovořit jako o „dialogu“. Šlo o setkání zástupců křesťanské komunity z Nadžránu s Mohammedem v městě Medina, které se mělo odehrát přibližně v roce, během něhož učinil Mohammed něco výjimečného: dovolil křesťanům vykonat své náboženské obřady/modlitby v Mohamedově mešitě.

Muslimský teolog ajatolláh Džafar Sobhani o tom píše: *„Před zahájením vzájemných diskusí členové deputace řekli, že čas jejich modliteb nadešel. Prorok jim dovolil přednášet své modlitby v mešitě s tvářemi obrácenými k východu.*“⁴³

Po tomto úvodu následovala debata mezi Mohammedem a zástupci křesťanů. Průběh celé události známe pouze z muslimských pramenů, které jsou nejspíše ovlivněny pozdějšími doplňky a přídavky, jak je u vývoje příběhu z Mohammedova života běžné, ale samotné archeologické důkazy nám dosvědčují, že komunita křesťanů v Nadžránu existovala ještě dlouho po životě Mohameda. Pravdivé tedy bude nejen jádro příběhu, ale plně pravdivý bude nejspíše i jeho závěr o tom, že Mohammed zaručil křesťanům z Nadžránu ochranu.

---

40 Tamtéž.

41 Vznešený Korán: komentářem a rejstříkem opatřený překlad významu do jazyka českého. Přeložil Ivan HRBEK, přeložil Josef PROCHÁZKA, s. 163.

42 Tamtéž, s. 313.

43 SUBHANI, Ja'far, „Chapter 57: Representatives of Najran in Madina,“ <https://www.al-islam.org/message-jafar-subhani/chapter-57-representatives-najran-madina> [cit. 12. 4. 2023].

K této události doplňuje Craig Considine velice důležité poznání: *„Příběh křesťanské delegace z Nadžránu, která navštívila Medinu, nám připomíná důležitou lekci – argumentovat, že Prorok křesťany prostě toleroval, je podceněním. Tolerance je pouze nepřítomnost náboženského pronásledování. Muhammad, mělo by být jasně řečeno, přijal jinakost křesťanů. To je náboženský pluralismus.“*⁴⁴

Z dob života Mohammeda se traduje ještě jeden případ, který je možné považovat za mezináboženský dialog, ale toho se přímo neúčastnil zakladatel islámu Mohammed. Jde o příběhy o emigraci části muslimů z Mekky na Arabském poloostrově do křesťanského státu Abisynie (království Aksum) v Africe. Podle muslimských zdrojů měli pohané z Mekky vyslat ke křesťanskému králi Abisynie delegaci, která požadovala vydání uprchlých muslimů, ale král odmítl muslimy vydat, dokud si je nevyslechne. Během setkání zástupců muslimských emigrantů s králem mělo dojít i k tomu, že muslimové vyložili svou víru. Muslimské prameny celou událost popisují následovně:

*„Obyvatelé Mekky to velmi rozhněvalo, protože mezi poutníky byli i synové a dcery významných rodin. Jejich hněv se ještě zvětšil, když se dozvěděli o jejich příznivém přijetí v Abisynii. Vyslali proto do Abisynie dva posly, kteří měli za úkol přemluvit krále, aby vrátil uprchlíky zpět. Byli to Amr ibn al-Ás, skvělý mluvčí, a Abdulláh ibn abi Rabiah. Po příchodu do Abisynie navštívili nejprve královy rádce, které podplatili. Ti pak stáli na jejich straně. Poté navštívili krále, kterého také obdarovali a řekli: ‚Vaše milosti, tito lidé opustili náboženství, které vyznáváme u nás v Mekce, ale zároveň se nestali ani křesťany, jako jsi ty, pane.‘ Přítomní královští rádcové začali přesvědčovat krále, aby vrátil muslimy zpět do Mekky. Král odpověděl: ‚Ne, nevydám je. Tito lidé mě přišli prosit o ochranu. Usídlili se v mé zemi a vybrali si mě před jinými. Nemohu je proto zradit. Pozvu je sem a sám se jich zeptám, jestli je pravda, co říkáte. Jestli máte pravdu, pošlu je zpět.‘ Král tedy nechal poslat pro muslimy. Když vešli, nepoklekl před trůnem, jak bylo v té zemi zvykem. ‚Proč nepokleknete před našim králem?‘ Zeptal se jeden z rádců. ‚My se klaníme jen Alláhovi,‘ odpověděli muslimové. Král je požádal, aby mu vyprávěli o svém náboženství. Vybrali tedy Džafara ibn Abi Táliba, bratrance Proroka (MNBŽ), aby mluvil za muslimy. Řekl: ‚Ó králi, nejprve jsme byli nevědomí, my i naši předkové jsme zapomněli na víru Abraháma, který spolu s Ismailem vybudoval Kábu a uctíval pouze Alláha. Modlili jsme se k modlám, jedli jsme zdechliny, nerespektovali jsme práva našich bližních, silní ovládali slabé. Dělali jsme hrozné věci, dokud Alláh nevybral z našeho středu Posla, který je člověk upřímný, poctivý a nevinný. Vyzval nás, abychom uctívali jedině Alláha a zanechali víry našich otců. Prosil nás, abychom pomáhali ostatním, nechali zlé zvyky a neustálé válčení. Učil nás, abychom se starali o sirotky, zakázal nám proklínání a pomluvy. Máme se modlit, postit a dávat almužnu. Jdeme v jeho stopách a postupujeme tak, jak nám přikázal. Obyvatelé Mekky nás začali nenávidět a útočit na nás kvůli našemu náboženství. Museli jsme opustit naše domy a přišli jsme až sem, protože doufáme, že zde najdeme spravedlnost.“*⁴⁵

44 CONSIDINE Craig, „Pluralism and the Najran Christians: How Prophet Muhammad Went Beyond Tolerance,“ https://www.huffpost.com/entry/pluralism-and-the-najran-christians_b_9235554 [zveřejněno 17. 2. 2016, cit. 12. 4. 2023].

45 AZZAM, Leila, GOUVERNEUR, Aisha, „Král který uvěřil,“ <http://www.islamweb.cz/elknihovna/mpb/13.html> [cit. 12. 4. 2023].

Pro praktický život mezi muslimy a křesťany má velký význam ještě velice osobní situace, kterou zažil zakladatel islámu Mohammed. Jeho syna, který zemřel v dětském věku, mu porodila křesťanská konkubína Marijja bint Šamun (známa spíše jako al-Qibtijja), již měl Mohammedovi darovat vládce Egypta al-Muqawqis mezi dalšími darovanými křesťanskými otroky. O tom, kdo onen al-Muqawqis byl, se vedou spory – někteří v něm vidí perského guvernéra Egypta během krátké okupace Egypta Persií v době Mohammeda, a někteří v něm vidí křesťanského byzantského guvernéra Egypta. Pokud by al-Muqawqis byl opravdu křesťan, tak skutečnost, že Mohammedovi daroval křesťanskou otrokyni, může naznačovat, že považoval Mohammeda jen za jednoho z vůdců podivných křesťanských sekt, jež v té době ještě v oblasti Arábie existovaly.

Velkým problémem dialogu mezi křesťany a muslimy je nejednotnost muslimů ve výkladu jejich víry a absence ústřední autority, nějaké protiváhy katolického magisteria, která by dala jasné definice a pokyny k dialogu. Dochází tak k tomu, že podmínky a definice dialogu jsou u každé muslimské skupiny mnohdy jiné a mohou se radikálně proměnit při změně vůdců dané skupiny. Definovat tak nějaké základní postoje společné pro všechny muslimské skupiny je nemožné, a proto jsem uvedl jako základní příklady ze života zakladatele islámu Mohammeda.

Pro ukázkou ještě uvedu pár příkladů názorů dnešních muslimských autorit na dialog, které ukazují jejich definování toho, co to dialog je a jak má vypadat. Jako první bych rád zmínil názor Abdallaha Mosleha, který pronesl v době, kdy byl předsedou Muslimské světové ligy:

„Pokud se pod (pojmem) dialog rozumí seznamování s pravdou islámu a její propagování v tom smyslu, že je milosrdenstvím pro svět a lidstvo ji potřebuje, tak účast na dialogu je absolutní povinností. Pokud však jde o položení islámu na stejnou úroveň s jinými náboženstvími, dialog není povolený, protože na této planetě není jiného pravého náboženství, jako je muslimské. Musíme dát lidem na vědomí, že toto náboženství je jejich náboženství. Jak je známo, společnost se dělí na dvě části: první, která volá, a druhou, která na volání odpovídá. Pro nás nejsou žádným problémem setkání, schůzky nebo diskuze, ale jejich výchozí body a pravidla musí být jasná. My musíme svou víru ukazovat otevřeně. Nesmíme ji žádným činem zakrývat nebo se za její vyznávání stydět, protože islám je Božím náboženstvím – tím, které zpečetuje všechny ostatní, protože Mohammed je ‚pečetí‘ všech proroků. Když ho ostatní přijmou, dosáhli jsme toho, co bylo naším cílem, ale pokud nevěří, tak my jsme si splnili úlohu a povinnost, kterou máme vůči Bohu.“⁴⁶

Islámský teolog a bývalý prezident Íránské islámské republiky Mohammad Chátamí k problematice dialogu z muslimské strany uvedl, že:

„dialog mezi civilizacemi znamená rovnost mezi lidmi a národy. Jinými slovy, jeden může vést dialog s druhým pouze tehdy, pokud respektuje druhou stranu a považuje ji za sobě rovnou. ... V současné době my muslimové musíme vyvinout seriózní úsilí ke zmenšení rozdílů a opřít se o mnoho společných vlastností, neboť podstatná část existujících rozdílů vzniká na základě rozdílů v náboženském právu, kultuře a významu slov.“⁴⁷

46 SOČUFKA, František, Výzva pre kresťana – Sekularizácia, islám, dialog, Trnava: Vydavateľstvo Dobrá kniha, 2006, s. 91.

Turecký islámský filozof a teolog Fethullah Gülen k podobě dialogu muslimů a křesťanů uvedl, že: *„Cílem dialogu mezi světovými náboženstvími není pouze vědecký materialismus a materialistický pohled na svět zničit, dialog vyžaduje sama podstata náboženství. Judaismus, křesťanství, islám a dokonce i hinduismus a další světová náboženství pros ebe znají jediný zdroj a spolu s buddhismem sledují jediný cíl. ... Mezináboženský dialog je nezbytnou potřebou dneška a prvním krokem k němu je zapomenout na minulost, ignorovat polemické argumenty a dát přednost tomu, co je společné, a co to, co nás odděluje, dalece převyšuje.“*⁴⁸

V tomto směru je také potřeba připomenout přelomový pokus (formou veřejného dopisu) 138 muslimských náboženských autorit s cílem oslovit křesťanské církevní představitelé a myslitelé.

Jarosław Pastuszak o této iniciativě konstatuje: *„A Common Word – dopis 138 islámských ajatollahů, velkých muftí, teologů a vědců u příležitosti ukončení ramadánu adresovaný křesťanským duchovním představeným je mimořádnou událostí minimálně ze dvou důvodů. Prvním je vnitřní perspektiva dialogu uvnitř samotného islámu. Ještě nikdy se v dosavadních dějinách tohoto velkého monoteistického náboženství nesešlo dohromady tolik duchovních představených a vědců všech jeho proudů a odvětví. Islám v odlišnosti od křesťanství, zejména v šakkatolictví, nemá centrálně-hierarchickou strukturu. Duchovní vrchnosti jsou vázány na kmenové či státní struktury a obráceně. Událost tohoto charakteru je signálem, že samotný islám hledá vnitřní cesty k porozumění, které jej následně uschopňují k dialogu s ostatními náboženstvími.“*⁴⁹

Tato veřejná výzva muslimských autorit se v křesťanském prostředí setkala s pozitivním přijetím, ale bohužel se již dále aktivně nerozvíjela a v současné době není veřejně známo, že by její muslimští signatáři vyvíjeli společné v tomto tématu jakoukoliv další aktivitu.

2.3 Shrnutí

Jak vyplývá závěrem z výše uvedeného, dialog s muslimy z pozice křesťanské strany má mít podobu takovou, v níž upozorníme muslimy, že naše snaha o dialog s nimi není znakem našeho podřízení dominanci či nadřazenosti muslimů, respektive islámu, ale je naopak snahou pomoci oběma skupinám „otupit hroty“ vzájemného nepoznání, nedůvěry, odcizení či nepřátelství a případně nalézt v dialogu cestu či způsob k společnému co nejméně problémovému soužití a řešení případných vzájemných konfliktů mezi členy obou společenství. A to vše má být učiněno bez toho, aby se jakákoliv ze stran dialogu vzdala svých základů víry či etiky.

47 CHÁTAMÍ, Mohammad, Islám, dialog a občanská společnost, překlad GOMBÁR, Eduard, Praha, Velvyslanectví Íránské islámské republiky v Praze, 2001, s. 2.

48 GÜLEN Fethullah, Potřeba mezináboženského dialogu : islámská perspektiva, Clifton : Tughra Books, 2012, s.4.

49 PASTUSZAK, Jaroslav, FRANC, Jaroslav, A Common Word – Rovné slovo pro vás i pro nás. Studia theologica 3 (2008): s. 64.

Muslimský postoj k dialogu je ovšem potřeba vždy nejprve před zahájením dialogu vydefinovat a poznat podle konkrétních muslimských účastníků dialogu. Podle toho se dá poznat, jestli z dané muslimské strany jde opravdu o snahu o dialog či jen o pouhé mediální prezentování v pozitivním světle nebo o snahu využít křesťanský pokus o dialog jen k šíření islámu bez snahy o skutečný dialog.

3 DEFINICE BRATRSTVÍ

Křesťanský postoj k problému bratrství mezi lidmi je jednoznačný. Již apoštolové hlásali, že „kdo říká, že je v světle, a přitom nenávidí svého bratra, je dosud ve tmě“.⁵⁰ Křesťan tedy nesmí nenávidět nikoho, ale pouhá prostota od nenávisti nestačí. Je vysloveně požadováno, aby křesťan miloval své bratry, protože pouze tak bude v „božím světle“⁵¹. „Kdo miluje svého bratra, zůstává ve světle a není nikomu kamenem úrazu.“⁵²

3.1 Definice bratrství z křesťanského pohledu

Tedy pro křesťana není bratrem pouze ten, kdo vyznává křesťanskou víru či je příslušníkem konkrétní církve. Podle učení katolické církve jsou všichni lidé bratry a sestrami, a to bez ohledu na to, jestli jsou hříšní či nevěří v křesťanství.

Tento důležitý bod chápání bratrství mezi lidmi znovu zdůraznili církevní otcové na Druhém vatikánském koncilu v konstituci *Gaudium et spes*, kde se praví: „Proto posvátný sněm hlásá vznešené povolání člověka, uznává v něm jakýsi božský zárodek a nabízí všem lidem upřímnou spolupráci církve k ustavení všeobecného bratrství, které by bylo s tímto povoláním ve shodě.“⁵³

V rámci konstituce *Gaudium et spes* se opakovaně poukazuje na to, že samotný Kristus hlásal všeobecné bratrství všech lidí a vyžadoval jeho naplnění od svých stoupenců. Učení katolické církve se tedy plně opírá o učení Ježíše Krista, který vysloveně řekl: „Já však vám pravím: Milujte své nepřátele a modlete se za ty, kdo vás pronásledují.“⁵⁴

Podle učení katolické církve tedy nestačí pouze někoho akceptovat jako bratra. Výslovně je vyžadováno, aby plně věřící křesťan nejen akceptoval všechny druhé lidi, tedy nejen křesťany, jako své bratry, ale také je miloval, i když jsou zrovna v hříchu a dopouštějí se vůči křesťanům fyzického či psychického násilí.

V tomto směru je tedy bratrstvím z pohledu křesťanství láska k člověku bez ohledu na jeho přesvědčení či hříšné chování. Katechismus katolické církve o tom hovoří slovy: „Všichni lidé jsou povoláni k témuž cíli, kterým je sám Bůh. Existuje jistá podobnost mezi jednotou

50 Bible: Písmo svaté Starého a Nového zákona : (včetně deuterokanonických knih). 7. přeprac. vyd., (5. vyd. v České biblické společnosti). Praha: Česká biblická společnost, 1996, s. 227.

51 Tamtéž s. 227.

52 Tamtéž s. 227.

53 VATICAN, „Pastorální konstituce o církvi v dnešním světě,“ https://www.vatican.va/archive/hist_councils/ii_vatican_council/documents/vat-ii_const_19651207_gaudium-et-spes_cs.html [cit. 12. 4. 2023].

54 Bible: Písmo svaté Starého a Nového zákona : (včetně deuterokanonických knih), s. 15.

*božských osob a bratrstvím, které lidé mají mezi sebou vytvořet v pravdě a lásce. Láska k bližnímu je neoddělitelná od lásky k Bohu.*⁵⁵

Jak je tedy zřejmé, v křesťanství je bratrství lidí neboli láska člověka k člověku nedílnou součástí lásky k Bohu a není zde nic, co by vedlo k jakékoliv pochybnosti nebo možnosti jiné interpretace. V křesťanství není možné obhájit tézi, že lidé nejsou bratry a není mezi nimi bratrství a na ně navazující bratrská láska. Proto tomuto tématu věnuji mnohem méně prostoru než obdobnému tématu bratrství v islámu, kde je celá věc mnohem složitější.

3.2 Definice bratrství z muslimského pohledu

Pojem bratrství má v islámu mnohem komplikovanější význam než v křesťanství a je primárně spojen s dalšími významovými pojmy jako nevěřící, spojení s Bohem v islámské mystice – sufismu a koncept *al-wala wal-bara*.

Vývoj islámu probíhal takovým způsobem, že dle islámské tradice měl Mohammed odsoudit jakýkoliv koncept, jenž by připomínal křesťanskou církev, ale také autoritu židovských rabínů. Výsledkem je skutečnost, že v islámu probíhal od jeho počátku široce různorodý vývoj muslimské společnosti, který umožňoval jednotlivým muslimským skupinám velice rozdílné interpretace a mnohdy i vzájemně protichůdná vytváření dogmat.

Jedinou autoritou byl totiž text Koránu, jenž byl ovšem různě vykládán, a poté se přidávaly další texty s o něco nižší autoritou údajných Mohammedových výroků, které měly vysvětlovat text Koránu. Když Mohammed zemřel, podle sunnitské⁵⁶ tradice nezanechal po sobě žádný příkaz, jak má být organizována muslimská obec a kdo má mít duchovní autoritu.⁵⁷ Tento vývoj následně vedl ke vzniku situace, kdy sice teoreticky nejvyšší duchovní autoritou byl chalífa – vládce všech muslimů, ale prakticky se muslimská společnost začala organizovat podle vzoru židovských rabínů a duchovní autoritu si rozdělily instituce vytvářené státem – různí soudci a úřady duchovních správců, jež ovšem ne vždy měly autoritu u muslimské většiny ve společnosti; poté zde

55 Katechismus katolické církve. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2001, s. 470.

56 Sunnitský islám je dnes základní nejrozšířenější směr islámu, z kterého se postupně oddělují další podsměry. V praxi to původně nebyl ani tak náboženský směr, jako spíše zaujetí určité ideové pozice k situaci konfliktu mezi Mohammedovými druhy na počátku islámu, kdy stoupenci sunnitské pozice odmítli nárok Mohammedova bratrance Alího na vedení muslimské komunity okamžitě po Mohammedově smrti a místo toho akceptovali vývoj, který vedl k občanské válce mezi muslimy, zániku chalífátu jako duchovní i společenské autority a vzniku chalífátu jako despotické tyranie uzurpátorů.

57 MUSIL, Alois, ŽDÁRSKÝ, Pavel, ed. Ze světa islámu, s.135-136.

byli různí muslimští učenci, kteří měli u muslimů autoritu podobnou autoritě rabínů u židů, a ti byli mnohdy v opozici vůči státní moci.

V šiitském směru islámu probíhal vývoj jiným způsobem a autorita v teologické oblasti tam byla nejprve u potomků zakladatele islámu Mohammeda a později ji převzalo šiitské duchovenstvo. Protože se ale tato problematika nevztahuje k tématu této mé práce, tak se jí podrobněji nebudu věnovat a pouze na tuto odlišnost upozorňuji.

Jak jsem již uvedl ve své bakalářské práci na téma „Reakce islámské ortodoxie na racionalistickou filozofii“, kritický výzkum historie ukazuje, že mnohé pozdější muslimské prameny zpráv o Muhammadovi jsou rozsáhlejší a košatější než rané zprávy – to ukazuje na pozdější přibarvování a mytologické rozšiřování informací o Muhammadovi.

„Je jisté, že jen malá část hadíthů, údajů o výrocích a způsobu Prorokova jednání, je pravdivá. Ve velké většině se projevuje nábožensko-politický vývoj muslimské obce sedmého a osmého století,“ píše Musil.⁵⁸

Jak dále Musil upozorňuje, na počátku islámu bylo velice rozšířené falšování Mohammedových výroků a dopouštěli se ho i jinak vysoce zbožní muslimové známí svou morálkou a dodržováním islámských zásad. Právě toto falšování Mohammedových výroků ovšem umožnilo tak košatý rozvoj různých islámských směrů a interpretací Koránu a islámské dogmatiky.

Toto vše nám tedy vysvětluje skutečnost, proč se v muslimském prostředí zrodily tak radikálně odlišné koncepty výkladu Koránu a islámské dogmatiky, které mají silné argumenty připisované zakladateli islámu Mohammedovi k obhájení jejich tezí a dogmat.

Pro téma bratrství (ale částečně i dialogu) považuji za nejdůležitější dva směry výkladu islámských dogmat, které jsou radikálně protichůdné a ovlivňují přístup muslimů k této problematice. Prvním přístupem je přístup negativní, hlásaný hlavně stoupenci islámských teologů hanbalovského směru výkladu islámu a jeho praxe. Tento směr definuje hlavně dogma zvané al-wala wal-bara. Druhým směrem je směr naopak pozitivní islámské mystiky zvaný súfismus, jenž hlásá dogma o všeobjímající lásce a je v radikálně protichůdném postavení proti dogmatu al-wala wal-bara.

3.2.1 Dogma al-wala wal-bara ve vztahu k bratrstvím

Koncept dogmatu *al-wala wal-bara* lze vysvětlit jako „příkaz milovat někoho kvůli Bohu a nenávidět někoho kvůli Bohu.“ Ale v širším smyslu označuje příkaz pomáhat někomu kvůli lásce k Bohu a bojovat proti někomu kvůli lásce k Bohu.

---

58 Tamtéž s.128.

Jak píše Gilliam: „V islámské komunitě byl *al-wala wa-l-bara* poprvé použit *cháridžovci* k projevení věrnosti vůči druhému *cháridžovci* a distancování se od *outsiderů* (tj. nečlenů hnutí *cháridžovců*). ... Poté, co byli *cháridžovci* na konci osmého století poraženi, koncept *al-wala wa-l-bara* upadl na tisíciletí v nemilost. Byl obnoven na konci osmnáctého století.“⁵⁹

Tento koncept *al-wala wal-bara* na konci 18. století ustanovili stoupení učení Muhammada ibn Abd al-Wahhába, kterým se lidově pejorativně říká *wahhábité*, a jejich ideologie se stala státním výkladem islámu v Saudské Arábii. Sami stoupení se označují jako *salafisté* a svůj výklad Koránu, který uznávají jako jediný platný, označují jako *salafija*.

Salafisté svůj koncept *al-wala wa-l-bara* staví na výkladu verše z Koránu, kde se praví: „Vždyť máte nyní příklad překrásný v Abrahamovi a v těch, kdož byli s ním, když pravili lidu svému: „My nemáme odpovědnost za vás a za to, co místo Boha ctíte; my se vás zříkáme a propuklo mezi námi a vámi nepřátelství a nenávisť až navěky, dokud neuvěříte v Boha jediného!““⁶⁰

Jak píše Ťupek o své návštěvě Saudské Arábie: „Podle zásad *al-wala wa-l-bara*, která je součástí studijních osnov, je možné se družít a přátelit pouze se *spoluvěřícími*, zatímco od *nevěřících* – včetně *křesťanů*, za které jsme byli považováni, neboť *myšlenka ateismu* je *tamnímu islámskému náboženskému myšlení* a *cítění* ještě *vzdálenější* – je třeba se *vzдалovat* a *izolovat*.“⁶¹

Ťupek dále popisuje dogma *al-wala wa-l-bara* takto: „Znamená důraz na *vzájemnou blízkost* a *přátelství* mezi *muslimy* na *jedné straně*, *odstup* a *nepřátelství* vůči *nevěřícím* na *straně druhé*.“⁶²

Jak tedy popisuje Ťupek na základě teoretického konceptu dogmatu *al-wala wa-l-bara* a jeho osobní zkušenosti s jeho praktickým realizováním v saudskoarabské společnosti, *muslimové* vyznávající dogma *al-wala wa-l-bara* nemohou mít s *křesťany* (a dalšími lidmi) *bratrské vztahy* a *prakticky* s nimi ani nemohou vést *mezináboženský dialog*. Pro *muslimy* vyznávající dogma *al-wala wa-l-bara* je vlastně jakýkoliv pokus o *bratrství* či *dialog* možný pouze jako *nástroj* snahy *obrátit oslovené* na *islám* a *jakmile oslovení islám odmítnou*, *kontakt* se musí *přerušit* a *vůči osloveným* se musí *zaujmout nepřátelství* a *nenávisť*.

59 GILLIAM, Joshua, „Why They Hate Us. An Examination of *al-wala' wa-l-bara'* in Salafi-Jihadist Ideology,“ <https://www.armyupress.army.mil/Journals/Military-Review/Online-Exclusive/2018-OLE/Feb/They-Hate/> [zveřejněno 15.2.2018 cit. 12. 4. 2023].

60 Vznešený Korán: komentářem a rejstříkem opatřený překlad významu do jazyka českého. Přeložil Ivan HRBEK, přeložil Josef PROCHÁZKA, s. 624.

61 ŤUPEK, Pavel. *Salafitský islám*. Praha: Academia, 2015. Orient (Academia), s. 12.

62 Tamtéž s.12.

Jak píše Gilliam: „*Nenávidí nás, protože jejich teologie říká, že musí. I když muslimská většina tuto víru nesdílí, al-wala wa-l-bara je dostatečně podporována v Koránu a hadísech, aby nadále kolovala na okraji.*“⁶³

Tedy v dialogu s muslimy a otázce bratrství muslimů a křesťanů musíme mít tento „problém“ dogmatu *al-wala wa-l-bara* na zřeteli a nezapomínat na něj.

Pro doplnění dodávám, že někteří současní muslimští teologové a myslitelé islamistického výkladu islámu došli ve svém teoretizování tak daleko, že spojili dogma *al-wala wa-l-bara* s odporem proti hříšným a nespravedlivým vládcům (kteří podle jejich názorů nevládnou v souladu s islámem) a vedením boje za svržení těchto vládců a nastolení „správného“ islámského režimu; v teologické oblasti zase spojili koncept *al-wala wa-l-bara* se základním vyznáním islámské víry (tzv. šaháda).

Jak píše o jednom takovém teoretikovi Gilliam: „*Podle názoru al-Maqdisiho popřít al-wala wa-l-bara by znamenalo popřít šahádu – a popírat šahádu znamená popírat samotný islám. Člověk nemůže správně vyznat lásku k Alláhovi, aniž by nejprve nevyznal nenávisť k jeho nepřátelům.*“⁶⁴

Je tedy zřejmé, že koncept *al-wala wa-l-bara* je sice dogmatem vzniklým na počátku islámu, ale původně šlo o koncept vytvořený až po smrti zakladatele islámu Mohammeda, kdy skupina muslimů v rámci první občanské války mezi muslimy, ještě za života druhů samotného Mohammeda, se vydělila od původně dvou velkých skupin zápasících o moc v islámském státě, vytvořila si dogma o své vlastní výlučnosti a použila k tomu vlastní interpretaci Koránu. Teprve mnohem později v důsledku vývoje islámské společnosti a teologie koncept *al-wala wa-l-bara* pronikl i do dalších islámských směrů a byl zpětně legitimizován jako údajně původní Mohammedův koncept.

3.2.2 Bratrství v islámské mystice - sufismu

Opačný protipól odmítání bratrství s křesťany (a dalšími lidmi) je tzv. islámská mystika – sufismus, která je světově nejznámější v postavě Džaláleddína Balchího Rúmího, ale existovala již dávno před ním a dostala označení sufismus podle asketického oblečení jejich vyznavačů. Sufismus vznikl již na počátku islámu, a to nejspíše jednak v reakci na světský (až bezbožný) styl života vládců a elit umajovského chalífátu, a nejspíše také pod vlivem snah části muslimů vymezit se proti suchému a tvrdému legalismu prosazovanému při vytváření islámského práva sunnitskou ortodoxií, která je přebírala

63 GILLIAM, Joshua, „Why They Hate Us. An Examination of al-wala' wa-l-bara' in Salafi-Jihadist Ideology,“ <https://www.armyupress.army.mil/Journals/Military-Review/Online-Exclusive/2018-OLE/Feb/They-Hate/> [zveřejněno 15.2.2018 cit. 12. 4. 2023].

64 Tamtéž.

zřejmě pod vlivem židovských konvertitů k islámu. Naopak k súfismu inklinovali hlavně konvertité z křesťanství, jak tomu bylo později i v dobách Osmanské říše.

Súfismus se v obhajobě své islámské autenticity odvolává na samotného zakladatele islámu Mohammeda a jeho zvyk askeze a meditování. Stejně tak se opírá o mnohé verše z Koránu a Mohammedovy mystické výroky. Základem súfismu je poslušnost a následování mistra, který je skrze předchozí generace „propojen“ až se samotným Mohammedem. Súfijové se zde odvolávají na verš z Koránu, kde se praví:

„Ti, kdož ti věrnost přísahají, přísahají vlastně Bohu a ruka Boží spočívá na rukou jejich. Kdo poruší úmluvu, tedy ji poruší jen ke škodě vlastní, kdo však věrně dodrží úmluvu s Bohem uzavřenou, tomu On ušetří odměnu nesmírnou.“⁶⁵

Kropáček o tom píše, že: „Súfijská literatura prokazovala po staletí své sepětí s islámem hojnými počty citací z Koránu. Některé si kladou zřetelně za cíl ukázat, že Korán přímo vybízí k súfijskému životu, myšlení, hledačství a zbožnosti.“⁶⁶

Súfismus se nikdy nebránil přijetí dobrých prvků od jiných náboženských skupin a v jistém ohledu byla většina súfijů kosmopolitní a nedělala mezi vyznavači různých náboženství rozdíly, což vedlo k tomu, že docházelo i k situacím, kdy na jejich seance chodili i vyznavači jiných náboženství.

Oproti tradičně převažujícímu ortodoxnímu islámu a jeho přísnému monoteistickému vymezení k možnosti dostat se do kontaktu s Bohem súfijové věří, že je možné se i v tomto životě přiblížit k Bohu nebo dokonce dosáhnout „splynutí“ s ním.

Jeich teologická koncepce Boží lásky je vede k tomu, že milují i nemuslimy a považují je za své bratry. Právě přítomnost lásky je tím, co jejich pohled na bratrství s nemuslimy činí úplně stejným jako pohled na bratrství s muslimy, ale mnozí súfijové mají stejný pohled i na bratrství se zvířaty. Jak to popisuje súfijský mystik Dhú-l-Núh:

„Ó Bože, nemohu slyšet hlasy zvířat, šumění stromů, zurčení vody, zpěv ptáků, hvízdání větru ani dunění hromů, aniž bych ve všem vnímal svědectví Tvé Všejednoty.“⁶⁷

V podstatě súfijové neřeší rozdíl mezi muslimy a nemuslimy, protože pro ně toto téma ani neexistuje – je pro ně vyřešeno všeobíjající Boží láskou, která je všudypřítomná, protože Bůh je všudypřítomný.

65 Vznesený Korán: komentářem a rejstříkem opatřený překlad významu do jazyka českého. Přeložil Ivan HRBEK, přeložil Josef PROCHÁZKA, s. 578.

66 KROPÁČEK, Luboš. Súfismus: dějiny islámské mystiky. Praha: Vyšehrad, 2008, s. 26.

67 HORÁK, Milan, „Mystika absolutního Boha,“ Okruh a střed (2002), s. 40.

Súfijský postoj k bratrství muslimů a nemuslimy je tedy jasný – všichni jsou bratry a všichni mají stejná práva a povinnosti. Ovšem právě i tento jejich postoj, a podobnost některých jejich myšlenek s křesťanskou mystikou, vedly k tomu, že pro spoustu muslimů – a hlavně ortodoxních teologů zastávajících koncept *al-wala wa-l-bara*, jsou súfijové nebezpeční heretici a súfismus nebezpečná hereze, kterou je nutné potlačit i násilím. Historicky může být příkladem osud mystika al-Halládže, který byl popraven za své mystické výroky, v nichž se přirovnal k Bohu.

3.3 Shrnutí

Jak je tedy zřejmé, v základních textech křesťanství je problém bratrství mezi lidmi jednoznačně vyřešen a neexistuje zde nic, co by dávalo záminku k popření všeobecného bratrství. Naopak v případě islámu jsou v jeho základních teologických zdrojích jisté nejasné texty, které umožnily historicky výklad, jenž popírá všeobecné bratrství mezi lidmi a obhájí nenávist vůči nemuslimům. Ovšem úplně stejně v základních textech islámu jsou texty, které naopak myšlenku všeobecného bratrství podporují, a záleží tedy na samotných muslimech, kterou z těchto dvou interpretací přijmou.

Tato situace ovšem může vytvářet problémy nejen v bratrství mezi muslimy a křesťany, ale i v samotném mezináboženském dialogu, a vyžaduje tedy pozorné zkoumání, kterou verzi pohledu na bratrství si muslimové (s nimiž chtějí křesťané vést dialog) zvolili.

4 PŘEKÁŽKY A POZITIVA V DIALOGU A BRATRSTVÍ MEZI KŘESŤANY A MUSLIMY

Existují témata, kde v dialogu, ale i v bratrství, nemusejí nalézt křesťané a muslimové shodu a nemohou bez větších problémů spolupracovat. Ovšem pak existují i témata v nichž křesťané a muslimové shodu nalézt mohou a mohou tak tyto témata využít nejen v prohlubování dialogu, ale i v budování a posilování vzájemného bratrství.

4.1 Překážky v dialogu a bratrství mezi křesťany a muslimy

Tato témata, témata, kde v dialogu, ale i v bratrství, nemusejí nalézt křesťané a muslimové shodu a nemohou bez větších problémů spolupracovat, jsem rozdělil do tří základních oblastí, jimiž jsou:

4.1.1 Evangelizace a islamizace

Křesťanství a islám jsou misijní náboženství hlásající svou výlučnost a nárokuje si svou unikátnost pro spásu lidské duše. Ale díky historickému vývoji se uvnitř obou náboženských systémů vytvořily různé názorové proudy na tuto problematiku. Už někteří církevní otcové hlásali, že „mimo církev není spásy“. Postoj dnešní katolické církve vyjadřuje její katechismus, v němž se jasně praví:

„Jak se má rozumět tomuto tvrzení, které často opakovali církevní otcové? Je-li formulováno kladně, znamená, že veškerá spása pochází od Krista-hlavy skrze církev, která je jeho tělem: „Posvátný sněm ... na základě Písma svatého a tradice učí, že tato putující církev je nutná ke spáse.“ Neboť jedině Kristus je prostředník a cesta ke spáse a on se pro nás stává přítomným ve svém těle, církvi. On sám výslovným zdůrazněním nutnosti víry a křtu potvrdil zároveň i nutnost církve, do které lidé vstupují křtem jako branou. Proto by nemohli být spaseni ti lidé, kteří vědí, že Bůh prostřednictvím Ježíše Krista založil církev jako nezbytnou, a přesto by nechtěli do ní vstoupit anebo v ní vytrvat. Toto tvrzení se nevztahuje na ty, kteří bez vlastní viny neznají Krista a církev: „Věčné spásy mohou dosáhnout všichni, kdo bez vlastní viny neznají Kristovo evangelium a jeho církev, avšak s upřímným srdcem hledají Boha a snaží se pod vlivem milosti skutečně plnit jeho vůli, jak ji poznávají z hlasu svědomí. Bůh si může cestami, které jsou známy jen jemu, přivést lidi, kteří bez vlastní viny neznají evangelium, k víře, bez níž se mu nelze líbit, přesto však připadá církvi povinnost a zároveň i svaté právo hlásat evangelium všem lidem.““⁶⁸

Tedy dle učení katolické církve ke spáse je primárně potřebná správná víra, avšak existují i určité výjimky. Katolická církev si prošla také určitým vývojem, kdy dospěla k názoru, že za určitých okolností i nekatolík a nekřesťan může být spasen:

„Kristus totiž zemřel za všechny, a protože poslední povolání člověka je ve skutečnosti jen jedno, totiž božské, musíme být přesvědčeni, že Duch svatý dává všem možnost, aby se přičlenili k

68 Katechismus katolické církve. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2001, s. 226.

tomuto velikonočnímu tajemství způsobem, který zná jen Bůh. Každý člověk, který hledá pravdu a plní Boží vůli tak, jak ji poznává, může být spasen, i když nepoznal Kristovo evangelium a jeho církev. Dá se předpokládat, že by tyto osoby projevily výslovnou touhu po křtu, kdyby poznaly, že je nezbytný.⁶⁹

Někteří církevní otcové dokonce hlásali konečnou spásu pro všechny myslící bytosti včetně ďábla. Jako příklad může sloužit Řehoř z Nyssy.⁷⁰ V rámci teologie se tomuto tématu věnuje problematika apokatastasis, kde například Kliment Alexandrijský hlásá, že i ďábel a hříšníci mohou odčinit své hříchy a činit pokání. O obdobných představách lze hovořit u Origena a Maxima Vyznavače.⁷¹ Naopak Fotios Konstantinopolský hlásá, že církev neakceptuje názor Řehoře z Nissy o spáse i pro ďábla. Obdobně tato nauka nebyla přijata katolickou církví a velkými pravoslavnými církvemi. Přesto ilustruje jednu z možných cest nabízených k v křesťanském prostředí.

Naopak v islámském prostředí je dnes nejsilnější nauka ortodoxního sunnitského islámu, která rozvíjí následující verš Koránu: „Věru ti, kdož uvěřili, a ti, kdož jsou židy, křesťany a sabejci, ti, kdož uvěřili v Boha a v den soudný a konali zbožné skutky – ti naleznou odměnu u Pána svého a nemusí mít strach a nebudou zarmouceni.“⁷²

Podle ortodoxního sunnitského islámu se tento verš týká pouze křesťanů, židů a sabejců, kteří žili před příchodem Mohammeda a po příchodu proroka Muhammada je spása pouze v islámu a jeho následování. Ortodoxní sunnitští teologové se zde opírají například do verš Koránu:

„Nebudou s tebou spokojeni ani židé, ani křesťané, pokud nebudeš následovat náboženství jejich. Rci: „Vedení Boží je jediné správné vedení!“ Budeš-li však následovat učení jejich scestná poté, co dostalo se ti vědění, nenalezneš pak proti Bohu ani ochránce, ani pomocníka žádného.“⁷³

A opírají se i o výrok Muhammada ve znění: „Při Tom, v jehož ruce je duše Mohammeda (tj. při Bohu), není člověk z židů a křesťanů, který o mne uslyší a zemře nevěřící v poselství, s nímž jsem byl poslán, aby nepatřil k obyvatelům ohně (pekla).“⁷⁴

69 Tamtéž s. 327.

70 Podrobněji k tématu v: ANTHONY, Paul. To Heaven with the Devil: The Importance of Satan's Salvation for God's Goodness in the Works of Gregory of Nyssa. Conversations, Vol. 2 No. 1, Spring 2015.

71 OKSIJUK, Michał, „Эсхатология святого Григория Нисского“ https://azbyka.ru/otechnik/Grigoriy_Nisskij/eshatologija-svjatogo-grigorija-nisskogo/ [cit. 12. 4. 2023].

72 Vznešený Korán: komentářem a rejstříkem opatřený překlad významu do jazyka českého. Přeložil Ivan HRBEK, přeložil Josef PROCHÁZKA, s. 27.

73 Tamtéž s. 36.

74 AT-TABRIZI, Khatib, „Fait“, <https://sunnah.com/mishkat:10> [cit. 12. 4. 2023].

Je třeba ovšem říci, že tuto ortodoxní interpretaci nespasení nemuslimů odmítli například muslimští mystici a filozofové, jako jsou Ibn al-Arabí, Ibn Tufajl, Muhammad Abduh a Rashid Rida. Ale i v moderní době íránský šíitský duchovní Sajjid Alí Chameneí⁷⁵ hlásal, že křesťané mají šanci být spaseni a vstoupit do ráje.⁶ A to samé se týká íránských židů.⁷⁶ Obdobně i Süleyman Ateş, turecký muslimský teolog a dnes již bývalý ředitel Diyanet İşleri Başkanlığı (úřad pro náboženské záležitosti, turecká státní instituce pro islámské náboženství) prohlásil, že křesťané a židé věřící v jednoho jediného Boha dojdou spásy.

Snaha o zajištění spásy pro lidstvo je hlavním motorem evangelizace (v případě křesťanů) a islamizace (v případě muslimů), proto v této oblasti dochází k mnoha střetům a (hlavně) v muslimském světě je snaha bránit či přímo zakazovat křesťanům konat veřejně i neveřejně jakoukoliv aktivitu, která by mohla být vnímána jako snaha o evangelizaci muslimů. To se týká nejen vysloveně režimů deklarujících vládu podle islámského práva, ale i režimu, jenž se mnohdy tváří jako relativně sekulární. Zároveň problém evangelizace a islamizace zasahuje i do druhého tématu překážek v dialogu a bratrství mezi křesťany a muslimy. Cílem této části mé práce není hledat řešení či do hloubky tento problém zkoumat, ale pouze upozornit na jeho existenci a jeho možné „překážení“ dialogu a bratrství mezi muslimy a křesťany.

4.1.2 Praktický život a kulturní zvyky

Jako možná překážka v praktickém životě muslimů i křesťanů je téma evangelizace a islamizace také obsaženo například v oblasti možných konverzí členů rodiny či smíšených manželství a problému výchovy dětí. Pokud člověk opravdu hluboce věří své víře (a je jeho přesvědčením, že spásy je možné dosáhnout pouze skrze jeho náboženství), tak bude nejspíše velice nelibě nést možnost, že by někdo, na kom mu záleží, od jeho víry například odpadl a přijal jinou víru. Z jeho (logického) pohledu se tak takový člověk stává věčně zatraceným (skončí v pekelném ohni).

Je tedy logické, že pro takové lidi je přirozené snažit se bránit v konverzích, veřejnému (ale i neveřejnému) hlásání jiných náboženství či dokonce snažit se násilím donutit odpadlíky od jeho víry k návratu zpět k víře, z níž odpadli. Tento problém je hlavně problémem muslimských komunit, kde některé interpretace islámského práva

75 KHAMENEI, Ali, „Christ in the Night of Glory: Ayatollah Khamenei's visits to families of Iran's Christian martyrs,“ <https://english.khamenei.ir/news/4475/Christ-in-the-Night-of-Glory-Ayatollah-Khamenei-s-visits-to> [zveřejněno 25.12.2016 cit. 12. 4. 2023].

76 RON, Omri, „Iran's Revolutionary Guards honor Jewish soldiers who died in Iran-Iraq War,“ <https://www.jpost.com/middle-east/iran-holds-ceremony-to-honor-jewish-casualties-in-the-iran-iraq-war-606417> [zveřejněno 31.10.2019 cit. 12. 4. 2023].

vysloveně stanovují trest smrti za odpadlictví od víry. Jak o tom píše Potměšil: „*Konverze resp. odpadlictví od islámu je hříchem i trestným činem, sankcionovaným smrtí.*“⁷⁷

Jak je tedy zřejmé, islámské právo, ale i dnešní islámská teologie, mají velký konflikt se svobodou jednotlivce a jeho právem na změnu či opuštění náboženství. Přesto je třeba poukázat na skutečnost, že v dnešní době je (bohužel menšinová) část muslimských teologů a právníků, která středověké pojetí islámského práva odmítá a poukazuje na skutečnost, že zakladatel islámu Mohammed žádné takové plošné a neměnné sankce ve skutečnosti nestanovil a že islám respektuje náboženskou svobodu. Jako příklad takového názoru lze uvést saudskoarabského teologa Ahmeda al-Ghamdiho.⁷⁸

Dalším problémem je ovšem oblast výchovy a náboženského přesvědčení dětí. Zde jako příklad uvádím bývalého pražského imáma a bývalého místopředsedy Muslimské obce v Praze Samera Shehadeha, který vydal toto náboženské dobrozdání:

*„Dítě má podle islámu náboženskou příslušnost toho z rodičů, který má správnější náboženství. Ačkoliv je správné náboženství jen jedno – islám, ostatní náboženství na tom nejsou stejně. Některá mají k pravdě blíže než ostatní. Pokud je tedy jeden z rodičů muslim, je dítě automaticky muslim. ... Islám dbá na to, aby v rodině vládnul islám. Vzhledem k tomu, že v rodině by měl být dominantní muž, může být žena křesťanka nebo židovka, jelikož hlavní slovo má muslim, který rodinu vede k islámu.“*⁷⁹

Obdobný názor zastává například i Evropská rada pro fatwy a výzkum, jejíž názor prezentuje na svém webu pražská a brněnská Islámská nadace:

„Mnoho učenců také zastává názor, že smíšené sňatky se mají uskutečňovat v muslimských zemích proto, aby bylo chráněno dítě (a manžel) před vlivem nemuslimské matky (manželky), i pokud ve stejné době žijí v nemuslimské zemi. Šejch ‘Abdus-Sattar Fathalláh As-Sa‘í, profesor Výkladu Koránu a koránské vědy z university Al Azhar, se staví k otázce smíšených manželství a k výchově dětí z těchto manželství takto: Není nic zakázaného z hlediska islámu, pokud se muslim ožení s věřící a praktikující křesťankou (nebo židovkou), ale měl by vymezit ve smlouvě, že děti z tohoto manželství budou muslimové. Manžel by měl usilovně, nikoliv však násilně, svou ženu vyzývat k islámu a ukázat jí tak správnou cestu. Za toto konání bude štědře odměněn Bohem.

77 POTMĚŠIL, Jan. Šarī‘a: úvod do islámského práva, s. 127.

78 MIDDLE EAST MEDIA RESEARCH INSTITUTE, „Saudi Islamic Scholar Ahmed Al-Ghamdi In TV Debate: Islam Does Not Sanction The Killing Of Apostates; Saudi Islamic Scholar Abd Al-Rahman Abd Al-Karim: Consensus Is That Punishment Is Death,“ <https://www.memri.org/reports/saudi-islamic-scholar-ahmed-al-ghamdi-tv-debate-islam-does-not-sanction-killing-apostates> [zveřejněno 10.3.2023 cit. 12. 4. 2023].

79 LHOŤAN, Lukáš. Ježíš Kristus a islám, aneb, Islám a jeho vztah k Ježíši a křesťanství. Druhé rozšířené vydání. V Pstruží: Lukáš Lhoťan v Pstruží, 2015, s. 84.

Jeho neovšimavost či nezájem pozvat ji k islámu pak bude naopak ohodnocena Božím trestem na Onom světě, protože díky němu jeho žena zůstala lhostejná a netknutá islámem. Jestliže v případě neshod všechny síly manželského páru, aby se smířili, propadly a rozvod se stal nevyhnutelným, pak muslimský otec nese odpovědnost za vedení svých dětí a jejich zdárnou výchovu. Islám svěřil muži tíhu odpovědnosti za děti z obav, že nevěřící matka je povede k následování jejího náboženství. Nicméně jestliže manžel matce svých dětí důvěřuje natolik, že nebude jejich děti odrazovat od islámu a ve satební smlouvě bylo toto oběma stranami podepsáno, pak je možné, aby děti byly ponechány ve výchově matky do věku sedmi let. Po dosažení tohoto věku by měla výchova přejít na jejich otce, neboť on je zárukou ochrany jejich náboženství.“⁸⁰

Zde je například vidět velký potenciál střetu a překážky pro bratrství mezi muslimy a křesťany, ovšem také i pro dialog, neboť tento výklad islámu požaduje, aby děti ze smíšených náboženských sňatků byly automaticky vychovávány jako muslimové. Přitom naopak katolická církev vyžaduje při souhlasu se sňatkem dle katolického práva, aby nekatolický partner souhlasil s výchovou dětí podle katolické víry. Jak se tedy bude postupovat později v případě rozluky partnerů? Nebo v situaci, kdy si jeden partner svůj souhlas rozmýšlí a bude se dožadovat výchovy dětí podle své víry?

Podle současného převažujícího výkladu islámského práva musí být dítě vychováno jako muslim a na sliby muslimského partnera při uzavírání sňatku se nebere ohled. Problém ovšem nastává i v případě, že křesťanka konvertuje k islámu. I zde k tomuto problému vydává Samer Shehadeh náboženské stanovisko, v němž se praví:

„Jinou otázkou je, když vdaná žena přestoupí na islám. Ve chvíli, kdy konvertuje, přestává být manželkou svého muže, pokud on není muslim. Nebylo by však moudré ho okamžitě opustit, a to zvláště, pokud je starý či nemocný a potřebuje její pomoc. Měla by se však před ním zahalit a nesdílet s ním intimní život a snažit se ho přivést k islámu. Pokud dojde po dlouhém snažení k přesvědčení, že její snaha je beznadějná, opustí ho, protože už není jeho ženou.“⁸¹

Názor, jenž zde prezentuje Samer Shehadeha (a jenž je jím hlásán mezi českými muslimy), je ovšem jen jedním z názorů mezi muslimskými teology. Naopak na webové stránce pražské a brněnské Islámské nadace lze najít náboženské rozhodnutí, v němž se uvádí:

„Některé ze čtyř právních škol tvrdí, že je zakázáno, aby žena zůstávala se svým manželem nebo aby manžel měl manželská práva po uplynutí doby pro rozvod. Někteří učenci nicméně tvrdí, že žena může zůstat se svým manželem a manžel může mít všechna manželská práva, pokud jí manžel nebrání, aby se modlila a jinak praktikovala své náboženství, a pokud manželka doufá, že by

80 EVROPSKÁ RADA PRO FATWY A VÝZKUM, „Smíšená manželství a výchova dětí,“ <https://www.islamweb.cz/fatwy/fatwa.php?fatwaId=87> [cit. 12. 4. 2023].

81 LHOŤAN, Lukáš. Ježíš Kristus a islám, aneb, Islám a jeho vztah k Ježíši a křesťanství. s. 85.

se manžel mohl obrátit. Pokud by to nebylo dovoleno, některé ženy by nepřijaly Islám, protože by je oddělil od jejich manželů a rodin. Učenci, kteří zastávají tento názor, ho zakládají na rozsudku 'Umara ibn al-Chattába, který ho vynesl ohledně jedné ženy z města Hira. Tato žena přijala Islám, ale její manžel ne. Podle autentického vyprávění Jazída ibn 'Abdalláha al-Chatmiho nechal 'Umar Ibn al-Chattáb ženě vybrat, jestli chce zůstat se svým manželem nebo od něj odejít. Jako další oporu svých názorů učenci uvádějí i slova 'Alího ibn Abí Tálíba, které se týkají křesťanky, která přijala Islám, ale její manžel zůstal člověkem Knihy. 'Alí řekl, že manželské právo manžela nelze porušit, protože se ženou uzavřel smlouvu. Je to také autentické vyprávění. Víme také, že stejný názor zastávali i Ibráhím al-Nachí, aš-Šábi a Hammad Ibn Abi Sulajmán.“⁸²

Jak je tedy z tohoto textu evidentní, mezi muslimskými teology a právníky na toto téma neexistuje jednotná shoda, a protože v islámu neexistuje žádná instituce, jako je například koncil či autorita církve u katolických křesťanů, tak vždy při řešení tohoto problému rozhoduje vedení muslimů v dané oblasti.

Tyto dva příklady, výchova dětí a konverze manželky, uvádím jako příklad překážek v bratrství mezi muslimy a křesťany, a je to proto téma velice vhodné pro dialog mezi představiteli obou náboženství. Ovšem další témata jsou neméně závažná, například postoj islámských teologů, kteří zakazují manželství muslimek s křesťany a považují ho za cizoložství apod.

Samotný problém konverzí je největší překážkou v praktickém životě, ale další překážkou jsou i kulturní zvyky, které mnohdy vedou k tomu, že dochází ke kulturnímu střetu mezi křesťany a muslimy (ale nejen jimi) v případě, že se například muslimové přestěhují do Evropy, ale i v situaci křesťanských menšin v muslimských společnostech (například v Egyptě, Pákistánu apod.). Mnohé zvyklosti ovšem nemusí nutně být muslimské nebo křesťanské, ale jde o zvyky daných lidí, jež pouze tito lidé považují v celku za součást své identity, ať již je o vztah k ženám, zvířatům nebo chování ve společnosti aj.

Jelikož v některých muslimských společnostech jsou zvyklí na podřízenou roli žen a nemuslimů, je pak pro ně těžké žít ve společnosti Evropanů (tedy nejen křesťanů) a snaží se někdy vynucovat své zvyky a nutit evropskou společnost k jejich respektování. Takové chování je pak překážkou jak v dialogu, tak v bratrství mezi muslimy a křesťany, protože dialog i bratrství vyžadují rovnoprávnost, úctu a respekt.

---

82 EVROPSKÁ RADA PRO FATWY A VÝZKUM, „Konvent vdané křesťanky,“ <https://www.islamweb.cz/fatwy/fatwa.php?fatwaId=51> [cit. 12. 4. 2023].

4.1.3 Politika

Výše popsané dvě oblasti překážek – islamizace/evangelizace a prakticky život – zasahují i do třetí oblasti překážek v dialogu a bratrství muslimů a křesťanů, a tou je oblast politická neboli mocenská. Nejde nyní jen o to, že někteří lidé a skupiny zneužívají náboženství pro své politické a mocenské cíle, což je věc v jistém smyslu přirozená a věřící by to měli umět rozpoznat, ale jedná se hlavně o to, že zanícení věřící mají mnohdy tendenci snažit se prosazovat své představy i pomocí politiky a moci.

Byť muslimové jsou k tomuto hodně náchylní, nevyhýbá se to ani křesťanům. U muslimů je celá věc složitější hlavně kvůli některým interpretacím islámu a hlavně islámského práva, které požadují, aby byly islámské zákony vnučovány společnosti i násilím, a to i v případě, že společnost není většinově muslimská.

Muslimský teolog Abú Amíny Bilala Philips o nutnosti odstranit světské zákony a nastolit zákony islámu v oblastech, kde mají muslimové převahu, píše takto:

„A proto značná část víry v jedinečnost uctívání Alláha si žádá zavedení islámské legislativy šarií, zvláště v zemích, kde muslimové tvoří většinu populace. Alláhův zákon musí být znovu zaveden v takzvané muslimských zemích, kde vlády vládnou podle dovezených kapitalistických či komunistických ústav a kde islámské právo buď úplně vymizelo nebo bylo vytlačeno do několika mála vcelku nevýznamných oblastí. Podobně i muslimské země, kde islámské právo je zakotveno v knihách, ale řídí se světskými zákony, musí tyto zákony usměrnit v souladu s šarií, vzhledem k tomu, že pokrývá všechny aspekty života. Přijetí neislámských pravidel místo šarií v muslimských zemích je aktem polyteismu (širk) a nevíry (kufr). Ti, kdo mají moc to změnit, musí tak učinit, zatímco ti, kdo tuto moc nemají, musejí veřejně vystupovat proti uplatňování světských zákonů a vyžadovat zavedení šarií. A pokud ani to není možné, je nutno své neislámské vlády upřímně nenávidět a pohrdat jimi k uspokojení Alláha a udržení víry v Jeho jedinečnost (tauhíd).“⁸³

Tedy jak je zde uvedeno, je možné říci, že největší problém v soužití s muslimy, ale i v dialogu a bratrství, je riziko toho, že muslimové se budou ve společnosti snažit prosazovat dosti netolerantní pojetí islámu a islámského práva a budou usilovat o uchopení moci a nastolení totalitní islámské vlády.

Naopak na křesťanské straně mnohdy dochází k zneužití problému soužití s muslimskými přistěhovalci k politickým a mocenským cílům, kdy politici, vystupující jako křesťané, se snaží využít strachu z muslimů k získání voličských hlasů, a proto i podporují posilování nenávisti a strachu místo hledání řešení a oslabování zla.

---

83 PHILIPS, Abu Ameenah Bilaal. Základy tauhídu (jedinečnosti Alláha): islámský koncept Boha. Praha: Muslimská obec v Praze, 2012, s. 27.

Jak je tedy vidět na těchto několika příkladech a tématech, jak v duchovní, tak i v praktické a společenské oblasti je spousta témat a konfliktních bodů, které tvoří nebo mohou tvořit překážky v dialogu a bratrství mezi muslimy a křesťany. A právě k těmto výzvám se vyjadřují i papež František a islámský teolog Fethullah Gülen.

4.2 Pozitivní shoda v dialogu a bratrství mezi křesťany a muslimy

Mimo problematických témat existují ovšem i témata, kde v dialogu, ale i v bratrství, mohou nalézt křesťané a muslimové shodu a mohou bez větších problémů spolupracovat. Tato společná témata jsem rozdělil do tří základních oblastí, jimiž jsou:

4.2.1 Společenské sociální hodnoty

Bratrství v islámské mystice – Společné hodnoty jsou hodnoty pomoci chudým, nemocným, utlačovaným. Prosazování společenské, ale i ekologické odpovědnosti. Péče o zvířata a přírodu jako celek – zde je velmi silný průnik křesťanství s islámskou mystikou – sufismem.

Křesťané s muslimy zde mají společnou odpovědnost před Bohem i za obhajobu lidskosti a lidských práv, a to nejen vůči totalitním režimům, ale i vůči snaze některých skupin v Evropě a USA prosazovat takové činnosti, jako je euthanasie, potraty apod. V těchto oblastech mohou muslimové a křesťané dojít společné shody, aniž by museli vysloveně řešit nějaká konfliktní témata svých teologií. Jde vlastně o oblast, kde je možné převést dialog do praxe a rozvíjet i společné bratrské vztahy.sufismu

4.2.2 Vlása přirozeného zákona mezi lidmi

Problém definice a výkladu „přirozeného zákona“ není cílem této práce, proto se soustřeďuji pouze na postoj, kdy přirozený zákon je takový zákon, který byl „vtisknut“ do člověka. Mám tím na mysli nejen to, jak Bůh zformoval člověka v duchovní oblasti, ale i pravidla (zákony), které Bůh člověku dal. Jak praví Cottier Georges:

„Avšak rozumný tvor, který se stará (providens) o sebe i o druhé, je podřízen Boží prozřetelnosti ještě jiným, vznešenějším způsobem. (Jinak řečeno, jeho podíl je aktivní, zodpovědný, nejen pasivní.) Z věčného zákona získal svůj přirozený sklon k patřičnému jednání (debitus) a ke svému cíli. Účast na věčném zákoně je tedy základem přirozeného zákona. Ten je v přirozenosti otiskem Božího rozumu, který tuto přirozenost stvořil. Podřízení cíli není vnuceno zvenku, ale je

*vepsáno v naší přirozenosti, přesněji ve sklonech naší přirozenosti, jak naznačuje termín impressio a sloveso imprimare.*⁸⁴

A svatý Pavel k přirozenému zákonu napsal: *„Jestliže národy, které nemají zákon, samy od sebe činí to, co zákon žádá, pak jsou samy sobě zákonem, i když zákon nemají. Tím ukazují, že to, co zákon požaduje, mají napsáno ve svém srdci, jak dosvědčuje jejich svědomí, poněvadž jejich myšlenky je jednou obviňují, jednou hájí.*“⁸⁵

Byť to dnes může znít podivně, křesťanství i islám ve své právně-společenské praxi mají mnoho společného. V případě křesťanství ovšem došlo k situaci, kdy křesťanské právo již není společností prakticky vnímáno a akceptováno, takže se omezuje pouze na sféru vnitrocírkevní, a i tak je mnohdy podržováno státnímu zákonu.

Přitom první křesťané považovali dodržování Božích zákonů za velice důležité pro spásu své duše.⁸⁶ Inspiroval je k tomu verš z Matoušova evangelia, kde Ježíš říká: *„Proč se mě ptáš na dobré? Jediný je dobrý! A chceš-li vejít do života, zachovávej přikázání!*“⁸⁷

Byť se na první pohled může zdát, že islámské právo a jeho zákony o chování ve společnosti jsou radikálně odlišné od křesťanské tradice, ve skutečnosti tomu tak úplně není. Naopak základy mnoha teorií uváděných pak prakticky do života islámským zákonem mají inspiraci v zákonech křesťanského státu – Byzantské říše⁸⁸ a v tradici křesťanských arabských komunit, jak o tom píše Musil:

„Mimo názory náboženské vnikaly do rodícího se islámu též (myšlenky) právnícké a filozofické. Muslimští Arabové ovládli Sýrii a Egypt, země spravované podle římského práva. Křesťanští úředníci a učenci se poněnáhu stávali muslimy a vnášeli do islámu římské právo.“⁸⁹

Byť islámské právo je v mnohém inspirované křesťanským římským právem, jeho další vývoj samozřejmě vedl k mnoha odlišnostem. Přesto jsou základní myšlenky islámského práva často totožné s myšlenkami obsaženými v křesťanském římském právu, a to může pomoci křesťanům a muslimům v dialogu a prosazování společných společenských hodnot a přirozeného zákona.

84 COTTIER, Georges, „Přirozený zákon a Desatero,“ <https://www.teologicketexty.cz/casopis/2011-2/Prirozeny-zakon-a-Desatero.html> [zveřejněno 2011 cit. 12. 4. 2023].

85 Bible: Písmo svaté Starého a Nového zákona : (včetně deuterokanonických knih), s. 147.

86 Takovou to myšlenku například rozvíjí v rámci myšlení o dosažení dokonalosti Řehoř z Nyssy ve svém díle Mojžíšův život. ŘEHOŘ Z NYSSY. Mojžíšův život: řecko-české vydání. Praha: OIKOYMENH, 2018. Knihovna raně křesťanské tradice.

87 Bible: Písmo svaté Starého a Nového zákona : (včetně deuterokanonických knih), s. 29.

88 Například islámské právo se v mnohém inspiroje u Justiniánské instituce.

89 MUSIL, Alois, ŽDÁRSKÝ, Pavel, ed. Ze světa islámu, s. 176.

V dnešní době, a specificky v Evropě, je však vývoj takový, že i islámské právo je evropskými státy vytlačováno do soukromé sféry a muslimové jsou přinucováni k jeho nerespektování. Je potřeba o tom hovořit, protože v islámském právu spočívá velká překážka k dialogu a bratrství mezi muslimy a křesťany, například v otázce manželství, konverze apod.

To vše ovšem nevychází ani tak z počátečních hodnot ustanovených Mohammedem, jako spíše mnohem více z pozdějšího vývoje, kdy za mnoho desetiletí až staletí po Mohammedově smrti se mezi muslimy a vykladači islámského práva prosadily koncepty a výklady, které jsou velmi nepřátelské ke křesťanům či židům. Jak o tom píše například Musil, důvodem může být závist tehdejších muslimských teologů, kteří nebyli tak schopní a vzdělaní jako křesťané a židé, a proto nedosahovali v administrativě islámského státu tak vysokých pozic, což u nich nejspíše vyvolávalo závist a touhu po pomstě všem křesťanům a židům.

Proto je potřeba hovořit o tom, že „přirozený zákon“, zákon daný Bohem křesťanům i muslimům, je víc spojuje než rozděluje. Jako příklad může sloužit svoboda volby náboženství, kterou mnozí vykladači islámského práva dlouhodobě popírají a prosazují, že člověk má být (i násilím) nucen k praktikování islámu. Přitom je to v jasném rozporu s prvotním učením zakladatele islámu Mohammeda a i samotným Koránem. Jak například zní jeden Mohammedův výrok, „*Alláh se diví, co jsou to za lidé přivedení v řetězech do ráje*“, tedy násilím nucení k islámu.

Jako ukázkou tohoto sporu uvádím záznam debaty ze saudskoarabské televize: „2. března 2023 odvysílala Rotana Khalijiya TV (Saúdská Arábie) pořad, ve kterém saúdští islámští učenci diskutovali o islámském trestu za odpadlictví od víry. Saudskoarabský islámský učenec Ahmed Al-Ghamdi, dříve vedoucí sekce Mekky – Úřadu pro podporu ctnosti a prevenci neřesti, řekl, že lidé se mohou svobodně rozhodnout, zda se přihlásí k islámu, nebo se stanou odpadlíky, a tvrdil, že neexistuje verš v Koránu, který výslovně uvádí, že trestem za odpadlictví je smrt. Abd Al-Rahman Abd Al-Karim ze Saudi Fiqh asociace odporoval tvrzením, že Korán předepisuje trest smrti pro odpadlíky a že mezi islámskými právníky existuje na toto téma shoda.“⁹⁰

Jak je tedy zde vidět, uvnitř muslimské komunity, a speciálně u jejich teologů a právníků, probíhá ostrá debata o významu islámského práva a samotného islámu. Přitom dnešní realita i samotného muslimského světa je taková, že skutečně věřících muslimů a

90 MIDDLE EAST MEDIA RESEARCH INSTITUTE, „Saudi Islamic Scholar Ahmed Al-Ghamdi In TV Debate: Islam Does Not Sanction The Killing Of Apostates; Saudi Islamic Scholar Abd Al-Rahman Abd Al-Karim: Consensus Is That Punishment Is Death,“ <https://www.memri.org/reports/saudi-islamic-scholar-ahmed-al-ghamdi-tv-debate-islam-does-not-sanction-killing-apostates> [zveřejněno 10.3.2023 cit. 12. 4. 2023].

muslimů toužících po praktikování islámu (včetně islámského práva) je spíše menšina. Tedy i samotní muslimové se v muslimských zemích ocitají v situaci, kterou od dob Mohammeda tak plošně nepoznali a musejí hledat nové „cesty“ výkladu své víry a to, jak na ně reagovat. A mnohem výraznější a složitější je to pro ně i v Evropě.

A právě zde nastupuje otázka dialogu a bratrství s křesťany, kdy vlastně v Evropě, ale i v muslimském světě, se věřící křesťané a muslimové stávají menšinou, cizinci mezi většinou a musejí proto reagovat úplně jinak, než byli v předcházejících stoletích zvyklí. Paradoxně i v islámské teologii je na to v jistém smyslu pamatováno. Jeden z výroků připisovaných Mohammedovi zní: *„Islám začal jako cizí (mezi lidmi) a skončí jako cizí (mezi lidmi)“*.

Tím, že křesťané, zvláště katolíci, a muslimové jsou dnes v Evropě, ale i dalších zemích světa, prakticky „osvobození“ od odpovědnosti za stát a jejich víra není státní ideologií, mají možnost společně skrze dialog a budování bratrství pracovat na prosazení přirozeného zákona ve společnosti.

Tento přirozený zákon můžeme ve stručnosti definovat například jako obhajobu těchto hodnot ve společnosti:

- svoboda víry a změny víry, protože Bůh chce, aby lidé došli spásy svobodnou volbou, a ne násilným donucením;
- obrana lidských práv všech lidí, včetně nenarozených dětí;
- obrana slabých proti zlovůli mocných;
- obrana chudých proti přehlížení a arogancí bohatých;
- obrana životního prostředí před tím, aby bylo tak nenávratně poškozeno, že by zde budoucí generace nemohly ve zdraví žít;
- ochrana památek a historie tak, aby naši potomci mohli poznat složitost vývoje našeho lidského rodu včetně jeho zlých stránek;
- ochrana svobody slova, tak aby mohli hovořit i lidé mající jiné názory než panující režim.

Tento seznam bodů a hodnot by určitě mohl být delší, ale vybral jsem jen tyto na ukázkou toho, že je mnoho věcí, které jsou přirozené a Bůh je dal lidem, aby je střežili.

4.2.3 Naplnění obsahu víry křesťanství a islámu

Třetím velkým bodem, v němž mohou muslimové a křesťané nalézt společnou shodu a být si bratry, je naplnění „obsahu“ víry křesťanství a islámu. Byť v detailech každé z obou náboženství chápe „naplnění“ své víry jinak, v základu je to (v otázce stavu v tomto životě) vytvoření takových podmínek, aby poselství obou náboženství mohlo být svobodně prezentováno kdekoliv na zemi a lidé se mohli svobodně rozhodnout, jestli je přijmou nebo ne.

Aby takový stav nastal, musí ovšem existovat ve světě svoboda slova, svoboda svědomí – neboli svoboda náboženská. Tedy muslimové i křesťané musí společně pracovat na světě, kde vládne spravedlnost a svoboda jednotlivce. Katolická církev se s touto výzvou potýká již od poloviny 19. století a dokumenty Druhého vatikánského koncilu se této problematice věnují velice obšírně, stejně jako spousta katolických myslitelů, teologů a církevních představitelů i po Druhém vatikánském koncilu.

Ovšem na muslimské straně je jisté „intelektuální“ a „teologické“ opoždění způsobené jiným vývojem v muslimském světě. Muslimové, hlavně ti, již přesídlili do Evropy a USA, jsou této problematice vystaveni prakticky až ke konci 20. století, tedy ve chvíli, kdy vznikly muslimské komunity v evropských zemích (a USA) a došlo mezi nimi k uvědomění, že už se do svých domovských zemí nevrátí a místo toho se stávají součástí nemuslimské společnosti, do které se přistěhovali.

Skutečnost, že věřící muslimové i věřící katoličtí křesťané se stali menšinami ve společnostech, jim umožňuje uvědomit si, co vlastně po nich Bůh chce. Co je cílem poselství islámu a křesťanství? Co je obsahem jejich víry? Tak mají možnost naplnit obsah této víry. Vezmu-li příklad mystického islámu – súfismu, cílem jeho poselství je obnovení vztahu člověka s Bohem, a tedy i s jeho stvořením, na principech lásky. Obdobně to je i v podstatě víry křesťanů, kteří ještě (na rozdíl od muslimů) věří, že Bůh v této snaze o obnovu vztahu s lidmi udělal první krok směrem k lidem v Ježíši Kristu.

Tito vyznavači mystického islámu – súfismu tedy mohou dosáhnout naplnění tohoto obsahu své víry skrze dialog a bratrství s křesťany, a obdobně křesťané (a hlavně katoličtí) mohou dosáhnout naplnění své víry skrze dialog a bratrství s muslimy, kteří o to ovšem musejí stát.

4.3 Shrnutí

Velice stručně jsem zde popsal pozitivní možnosti v dialogu a bratrství mezi muslimy a křesťany s cílem poukázat hlavně na to, že v dialogu a bratrství mezi muslimy a křesťany nejsou pouze problémy a překážky, ale také pozitivní témata, která mohou přesahovat a převyšovat možné problémy a překážky. Uvědomění si možných překážek, ale i pozitivních bodů, v dialogu a bratrství muslimů a křesťanů je důležité pro pochopení postojů papeže Františka a muslimského teologa a myslitele Fethullaha Gülena.

5 POSTOJ PAPEŽE FRANTIŠKA K DIALOGU A BRATRSTVÍ S MUSLIMY

Postoj papeže Františka k dialogu a bratrství s muslimy rozdělujeme na dvě části. První částí jsou jeho projevy na veřejnosti či jeho knižní rozhovory, a druhou částí jsou jeho církevní dokumenty vydané z jeho papežské autority. Těmito dokumenty jsou:

- Encyklika *Laudato si* (Tobě buď chvála, 2015).
- Apoštolská exhortace *Evangelii gaudium* (Radost evangelia, 2013).
- Encyklika *Fratelli tutti* (Všichni jsme si bratry, 2020).

5.1 Projevy papeže Františka na veřejnosti

Vstup papeže Františka do dialogu s muslimy v pozici nejvyšší církevní autority katolické strany nebyl vůbec jednoduchý. Jeho předchůdce, Benedikt XVI., se dostal s muslimským světem do velmi ostrého konfliktu ohledně povahy násilí v islámu, a to hlavně díky překroucení jeho slov a jejich vytržení z kontextu v rámci jeho přednášky na Regensburské univerzitě k tématu násilí a náboženství.

Media, včetně českých, vytrhla z kontextu jednu malou pasáž přednášky papeže Benedikta XVI. a začala tuto pasáž šířit jako důkaz jeho ostré kritiky zakladatele islámu Mohammeda. Jako příklad může sloužit online článek na webu českých Hospodářských novin převzatý od České tiskové kanceláře, pojmenovaný „*Výroky papeže Benedikta XVI. o islámu*“, v němž se mimo jiné uvádí bez kontextu tato pasáž z projevu papeže Benedikta XVI.:

„„Ukažte mi, co Mohammed přinesl nového, a uvidíte, že jsou to samé špatné, nelidské věci, jako příkaz šířit jeho víru mečem,“ citoval papež při stejné příležitosti 12. září 2006 byzantského císaře 14. století Manuela II. Paleologa.“⁹¹

V kontextu bloku přednášky papeže Benedikta XVI. zní celá pasáž následovně: „*V sedmém kolokviu se císař dostává k tématu džihádu, svaté války. Císař určitě věděl, že súra dva tisíce dvě stě padesát šest obsahuje: Žádný nátlak ve věcech víry – je to jedna ze starších súr z období, ve kterém byl sám Mohamed ještě bezmocný a ohrožený. Ale císař přirozeně znal i výrok o svaté válce, napsaný v koránu, který vznikl později. Bez toho, aby se pouštěl do podrobností, jakou bylo například rozdílné zacházení s majiteli Písma a nevěřícími, obrací se překvapivě příkrým způsobem na svého partnera v rozhovoru s centrální otázkou o vztahu mezi náboženstvím a násilím. Říká: „Ukaž mi, co nového přinesl Mohamed a nalezněš pouze zlé a nelidské věci, jako*

91 ČESKÁ TISKOVÁ KANCELÁŘ, „*Výroky papeže Benedikta XVI. o islámu*“, <https://zpravy.aktualne.cz/zahranici/vyroky-papeze-benedikta-xvi-o-islamu/r-i:article:238437/> [zveřejněno 15. 9. 2006, cit. 12. 4. 2023].

například to, že ti předepsal, abys víru, kterou ti hlásal, šířil mečem.’ Císař potom obšírně zdůvodňuje, proč je šíření víry násilím nesmyslné. Je v rozporu s podstatou Boha a podstatou duše.“⁹²

Media, hlavně v muslimském světě, vytržením části přednášky papeže Benedikta XVI. z kontextu a medializací celé věci jako „papežské urážky zakladatele islámu Mohammeda“ vyvolala v muslimské společnosti vlnu nenávisti a fyzických útoků na křesťany.⁹³ I přes následnou snahu papeže Benedikta XVI.⁹⁴ a některých představitelů muslimské komunity vysvětlit skutečnou podstatu sporu a obnovit poškozené vztahy mezi křesťany a muslimy se již za papeže Benedikta XVI. nepodařilo výrazněji uskutečnit nějaký posun ve vztazích a dialogu mezi křesťany a muslimy. A do této situace je v roce 2013 po rezignaci papeže Benedikta XVI. zvolen papežem arcibiskup a kardinál Jorge Mario Bergoglio, který přijímá papežské jméno František. Právě události za pontifikátu Benedikta XVI. jsou důležité pro pochopení chování a jednání papeže Františka ve vztahu k muslimům.

Papež František se od počátku svého pontifikátu zaměřil na snahu obnovit vztahy a dialog s muslimy. Jeho druhá zahraniční cesta v roce 2014 směřovala do Izraele a Jordánska, kde sloužil mši a vybízel muslimy, židy a křesťany k ukončení násilí a obnovení dialogu a bratrství. Čtvrtou zahraniční cestu, taktéž v roce 2014, podnikl papež František do Albánie, kde veřejně ocenil muslimy a křesťany za příkladné soužití v této zemi. A ke konci roku 2014 odjel papež František na pozvání tureckého prezidenta Recepta Tayyipa Erdoğanova do Turecka, kde se setkal se zástupci muslimů a znovu vyzval muslimy

92 ČESKÝ ROZHLAS, „Papežovy výroky versus islám,“ <https://temata.rozhlas.cz/papezovy-vyroky-versus-islam-7998027> [zveřejněno 25. 9. 2006, cit. 12. 4. 2023].

93 IDNES.CZ, „Papež Benedikt XVI. lituje svých slov o islámu,“ https://www.idnes.cz/zpravy/zahranicni/papez-benedikt-xvi-lituje-svych-slov-o-islam.A060912_091327_zahranicni_miz [zveřejněno 16. 9. 2006, cit. 12. 4. 2023].

94 O celé snaze vysvětlit skutečný obsah přednášky muslimské veřejnosti referuje například Katolický týdeník: „Muslimové pravděpodobně papežova slova neslyšeli v původním kontextu, a proto došlo k jejich neporozumění,“ uvedl v rozhovoru pro německý list Die Welt profesor Theodore Khoury, odborník na islám. Ve vysvětlujícím článku Svatý otec vyjadřuje své politování nad reakcemi, které přednáška vyvolala. Svůj respekt k islámu pak ještě jednou vyslovil Benedikt XVI. při generální audienci na Svatopetrském náměstí ve středu 20. září. Jak uvedly světové agentury, konala se za velmi přísných bezpečnostních opatření. „Abych uvedl posluchače do dramatickosti a aktuálnosti této problematiky, citoval jsem některá slova z křesťansko-islámského dialogu ze 14. století, jimiž mluvčí křesťanské strany – byzantský císař Manuel II. Paleolog – nepochopitelně příkrým způsobem nanese svému islámskému partnerovi problém vztahu mezi náboženstvím a násilím. Tuto citaci bohužel bylo možné špatně pochopit. Pozornému čtenáři mého textu však musí být zřejmé, že jsem si žádným způsobem nechtěl přivlastňovat negativní slova, vyslovená v tomto dialogu středověkým císařem a že jejich polemický obsah nevyjadřuje mé osobní přesvědčení,“ řekl papež.“ KATOLICKÝ TÝDENÍK, „Omluva Benedikta XVI. i v arabštině,“ <https://www.katyd.cz/clanky/omluva-benedikta-xvi-i-v-arabstine.html> [zveřejněno 26. 9. 2006, cit. 12. 4. 2023].

a křesťany k dialogu a bratrství. I v dalších letech svého pontifikátu se vypravoval do zemí s muslimskou většinou či významnou menšinou, kde vyzýval muslimy a křesťany k dialogu. Obdobně i v mnoha svých projevech při setkáních s katolíky v Itálii papež František zdůrazňoval význam dialogu a bratrství s muslimy.

Jedním z výrazných vrcholů této snahy papeže Františka bylo podepsání společné deklarace s představitelem islámské univerzity al-Azhar v Egyptě Ahmedem al-Tajíbem na jejich setkání v Spojených arabských emirátech v roce 2019.

Dokument nazvaný „*Lidské bratrství – Společné prohlášení papeže Františka a vrchního imáma al-Azhar Ahmeda al-Tajíba*“ zdůrazňuje, že: „*Víra vede věřícího k tomu, aby v druhém viděl bratra*“ a vyznává věřící „*ve jménu Boha, který stvořil všechny lidské bytosti rovnými co do práv, povinností a důstojnosti a povolal je, aby žili spolu jako bratři, naplnili zemi a rozšířili na ní hodnoty dobra, lásky a pokoje*“.⁹⁵

V praktické rovině se jedná o velice významný krok z muslimské strany, byť je učiněn pouze jednotlivcem s omezenou autoritou. Přiznává se totiž k víře v to, že křesťané a muslimové jsou bratry, byť mají mezi sebou spory.⁹⁶

5.2 Církevní dokumenty vydané papežem Františkem

V encyklikách vydaných Papežem Františkem nalezneme jeho názor na dialog hned v jeho druhé vydané encyklice *Laudato si*, kde všeobecně definuje dialog jako zásadní pro neustálou aktualizaci křesťanství: „*Samotné křesťanství, které věrně uchovává svoji identitu a poklad pravdy, jež přijalo od Ježíše Krista, je vždy znovu promýšleno a vyjadřuje se v dialogu s novými dějinnými situacemi. Tak dává stále znovu vykvétat své tvořivé novosti.*“⁹⁷

V podstatě zde papež František poukazuje na historický rys křesťanské tradice, která si uchovává své počáteční zásady a dogmata a pouze dle potřeby je vysvětluje, rozvíjí a prezentuje jazykem dané doby. Příkladem může být například přelomová situace Tridentského koncilu, který způsobil v mnoha oblastech praktického aplikování liturgie, víry apod. pro lidi své doby revoluci a byl tehdy stejně „revoluční“ jako například ve 20. století Druhý vatikánský koncil. Přitom se ovšem nejednalo o revoluci v základech víry, ale v jejím vysvětlování a praktickém rozvíjení dle situace společnosti v dané době. Tím se křesťanství stává aktuální v každé době a dokáže odpovídat na potřeby a problémy dané doby. Proto i přístup k dialogu s muslimy (a dalšími nekřesťany) není novinkou, ale je

95 RADIO VATICANA, „Společné prohlášení papeže Františka a vrchního imáma Al Azhar Ahmeda al Tajíba,“ <https://www.radiovaticana.cz/clanek.php?id=28926> [zveřejněno 4. 2. 2019, cit. 12. 4. 2023].

96 VATICAN NEWS, „Ahmed Al-Tajíb: Encyklika Fratelli tutti je důležitá aj pre moslimov,“ <https://www.vaticannews.va/sk/cirkev/news/2021-10/ahmed-al-tajib-encyklika-fratelli-tutti-dolezita-aj-pre-moslimov.html> [zveřejněno 8. 10. 2021, cit. 12. 4. 2023].

97 FRANTIŠEK, Encyklika : o péči o společný domov. Druhé, jazykově a odborně revidované vydání. Přeložil Milan GLASER. Praha: Paulínky, 2018, s. 79.

pouze způsobem aplikace křesťanství na dnešní situaci a má své předobrazy v historii křesťanství.

A zároveň papež František dialog s muslimy, a nejen s nimi, neomezuje pouze na nějaké teologické diskuze či apologetické spory. Papež František vidí dialog jako cestu k společnému naplnění dobra daného Bohem ve světě a metodu, jak společně čelit problémům v dnešní době: *„Většina obyvatel planety se prohlašuje za věřící, a to by mělo náboženská vyznání vést k tomu, aby vstupovala do vzájemného dialogu zaměřeného na péči o přírodu, na obranu chudých, na budování sítě vzájemné úcty a bratrství.“*⁹⁸

Papež vlastně naznačuje, že přirozeným výsledkem víry v jednoho Boha je vedení dialogu a bratrství. Pak je tedy otázkou, proč v dnešní situaci, kdy většina obyvatel světa tvrdí, že věří v Boha, je ve světě stále tolik válek a zla? Je snad možnou odpovědí, že víra mnohých lidí není autenticky pravdivá? Ovšem bez autentické víry nemůže být pravdivý dialog a bratrství. Možná i proto papež František zde používá formulaci: *„Většina obyvatel planety se prohlašuje za věřící,“ protože prohlašovat se za věřící nebo být skutečně věřícím jsou dva různé stavy.*

V apoštolské exhortaci *Evangelii gaudium* se papež František vyjadřuje již přímo k problematice dialogu s muslimy. Papež František nejprve svými slovy znovu připomíná poselství deklarace Druhého vatikánského koncilu *Nostra Aetate*, kde se praví: *„Vybízí posvátný sněm všechny, aby zapomněli na to, co bylo, aby se upřímně snažili o vzájemné porozumění a aby společně chránili a podporovali sociální spravedlnost, mravní hodnoty, mír a svobodu pro všechny lidi.“*

Papež František to připomíná slovy: *„Postoj otevřenosti v pravdě a lásce musí charakterizovat dialog s věřícími nekřesťanských náboženství, navzdory různým překážkám a obtížím, zejména fundamentalismům na obou stranách. Tento mezináboženský dialog je nezbytnou podmínkou míru ve světě, a proto je povinností pro křesťany, jakož i pro ostatní náboženská seskupení.“*⁹⁹

Papež František tedy neříká, že by měli křesťané kvůli snaze vést dialog vzdát se svého přesvědčení a hodnot, aby se zalíbili protistraně, jak mu někdy podsouvají jeho někteří kritici, ale říká, že křesťané by se měli držet pravdy, ale s láskou pokoušet se o oslovení protistrany a vedení dialogu s ní, protože je to jediná cesta jak dojít k míru a mír mezi lidmi je to, co chce Bůh.

Papež František specificky klade důraz na soustředění dialogu na téma života lidského jedince a lidského společenství: *„Zmíněný dialog je v první řadě místem rozhovoru o lidském životě, nebo jednoduše, jak navrhuji indiští biskupové, ‚postojem otevřenosti vůči nekřesťanům tak, že sdílíme jejich radosti a jejich bolesti‘.“*¹⁰⁰

98 Tamtéž 127.

99 FRANTIŠEK, *Evangelii gaudium: Radost evangelia : apoštolská exhortace o hlásání evangelia v současném světě*. Praha: Paulínky, 2014, s.148.

100 Tamtéž s. 148.

Tato slova papeže Františka jsou významná ve vztahu k jeho vlastní zkušenosti z jeho života a vyjadřují jeho osobní přesvědčení opřené o tradici a praktickou zkušenost církve, že základem praktické činnosti věřícího a církve jsou vztahy mezi všemi lidmi a práce s lidmi, a ne pouhé filozofování či teoretizování, které sice mají také svou roli, ale nedokáží nahradit osobní, emotivní zkušenost a osobní poznání emocí druhých. Jak tvrdí Zulehner, papež František, tehdy ještě jako kněz Jorge Mario Bergoglio, byl původně dosti radikálně fundamentalisticky konzervativní, ale poté, co skončil v pozici jezuitského provinciála pro Argentinu a odešel do argentinské Cordoby, jeho osobní zkušenost a duchovní prožitky v modlitbách jej přivedly k poznání významu osobní zkušenosti a sdílení emocí s druhými. A tak se tehdejší kněz Jorge Mario Bergoglio proměnil v toho kněze, jehož známe dnes jako papeže Františka.¹⁰¹

Papež František ovšem také poukazuje na to, že dialog je propojen i s misijním posláním katolické církve, tedy že cílem dialogu není synkretismus, ale vzájemné poznání, pochopení druhých a ukázání katolického stanoviska a víry, tedy splnění i misijního poslání církve:

„V tomto vždy vstřícném a srdečném dialogu netřeba nikdy přehlížet podstatnou souvislost mezi dialogem a hlásáním, které vede církev k tomu, aby udržovala a zintenzivňovala své vztahy s nekřesťany. Smířlivý synkretismus by byl v konečném důsledku totalitarismem těch, kteří usilují o usmíření bez ohledu na hodnoty, které je přesahují a jimiž sociální rozměr evangelizace nemohou libovolně disponovat. Pravá otevřenost implikuje nejen věrnost svým nejhlubším přesvědčením a jasnou i radostnou identitu, ale také ochotu ‚chápat druhé... s vědomím, že dialog může každého obohatit‘. Nepotřebujeme diplomatickou otevřenost, která všemu přitakává ve snaze vyhnout se problémům, protože by to byl způsob, jak bychom druhého podváděli a upírali mu dobro, které jsme přijali jako dar, jenž se má velkoryse sdílet. Evangelizace a mezináboženský dialog si ani zdaleka neprotířečí, ale vzájemně se podporují a žijí.“¹⁰²

Papež tedy nepopírá misijní poslání církve, jak mu podsouvají někteří jeho kritici, ale naopak zdůrazňuje, že misijní poslání je nerozlučně spojeno s dialogem a navzájem se obohacují a pomáhají si. Podle papeže také vedení dialogu nesmí být snahou o synkretismus či nějakou formu splynutí ve snaze za každou cenu odstranit rozdíly a odlišnosti. Ale dialog také nesmí být pouhou formalitou, diplomatickou zdvořilostí, která se vykonává jen tak pro „obraz“ a ne na základě skutečné snahy o dialog, ale například jen kvůli snaze vypadat dobře ve společnosti či jen naplnit tužby společnosti po „obrazu“ vedení dialogu.

K pravidlům samotného dialogu s muslimy papež František říká:

„V této době nabývá značné důležitosti vztah s muslimskými věřícími, dnes obzvláště přítomnými v mnoha zemích s křesťanskou tradicí, kde mohou svobodně praktikovat své náboženství a začleňovat se do společnosti. Netřeba nikdy zapomínat, že ti, kteří prohlašují, že se

101 ZULEHNER, Paul Michael. Papež František a jeho reforma církve. Přeložil Helena MEDKOVÁ. Praha: Vyšehrad, 2016, .18-19.

102 FRANTIŠEK, Evangelii gaudium: Radost evangelia : apoštolská exhortace o hlásání evangelia v současném světě, s. 148-149.

drží víry Abrahámovy, se klaní jako my jedinému a milosrdnému Bohu, který bude v poslední den lidi soudit'. Posvátné spisy islámu obsahují části křesťanského učení; Ježíši Kristu a Marii patří hluboká úcta a je obdivuhodné vidět mladé i staré muslimy, muže i ženy, kteří jsou schopni denně věnovat čas modlitbě a věrně se účastnit svých náboženských obřadů. Zároveň jsou mnozí z nich hluboce přesvědčeni, že celý jejich život patří Bohu. Uznávají také nezbytnost odpovídat Bohu etickým úsilím a milosrdenstvím vůči chudým. Pro dialog s islámem je neodmyslitelná náležitá formace zúčastněných stran nejenom proto, aby byli pevně a radostně zakořeněni ve své identitě, ale proto, aby byli schopni uznat hodnoty druhých, porozumět starostem, které stojí za jejich požadavky, a zdůrazňovat společná přesvědčení. My křesťané bychom měli s vlídností a úctou přijímat islámské imigranty, kteří přicházejí do našich zemí, stejně jako doufáme a prosíme, aby byli křesťané přijímáni a respektováni v zemích s islámskou tradicí. Prosím a pokorně žádám tyto země, aby vzaly v potaz svobodu, které se těší muslimští věřící v západních zemích, a zajistily křesťanům svobodu, aby mohli slavit svou liturgii a prožívat svoji víru! Tváří v tvář případům násilného fundamentalismu, jenž nám působí starosti, nás musí náklonnost k autentickým věřícím islámu vést k tomu, že se vyvarujeme neovražděného zobecnění, protože pravý islám a náležitá interpretace Koránu se staví proti každému násilí.“¹⁰³

Z těchto slov papeže Františka vidíme určité základní vymezení dialogu, které je papežem Františkem navrženo:

- Mezináboženský dialog je existencionální nutnost nejen pro křesťany, ale i pro muslimy a další.

- Při dialogu se setkáme se spoustou překážek a omezení, které se ovšem musejí překonávat, a to pomocí lásky a snahy o porozumění.

- Dialog by měl být veden o samotné lidské existenci, a ne pouze o hypotetickém světě teorií.

- V dialogu by se mělo hovořit ne pouze o diplomatických či bezobsahových frázích, ale mělo by se vhodným způsobem diskutovat i o problémových věcech a věcech, o nichž je vzájemný spor.

- Papež František zde říká, že Bůh křesťanů je stejný jako Bůh muslimů. Byť muslimové si vytvořili vlastní duchovní tradici, tak i v jejich náboženské tradici nacházíme části křesťanského učení.

- Muslimové a křesťané mají mnoho společných bodů, v nichž se mohou bezkonfliktně setkávat na společné práci pro dobro. Například pomoc chudým.

- Dialog nemá být synkretický, ale má naopak pomáhat oběma stranám v posílení jejich identity, a zároveň i pomoci porozumět motivům a pozicím druhé strany.

- Papež zdůrazňuje důležitou zásadu učení Ježíše Krista v tom, že křesťan by neměl oplácet zlo zlem. Pokud tedy v nějaké muslimské společnosti čelí křesťané pronásledování, tak by to nemělo být bráno jako záminka k pronásledování muslimů v našich evropských společnostech.

- Zároveň by křesťané v rámci dialogu s muslimy měli apelovat na muslimy v tom, aby odmítli ty extremistické interpretace islámských posvátných textů, které ospravedlňují pronásledování křesťanů, a vrátili se zpět k autentické Mohammedově tradici, která je (podle papeže Františka) založena na toleranci ke křesťanům.

Současným vrcholem církevních dokumentů papeže Františka, které obsahují téma dialogu a bratrství, je encyklika *Fratelli tutti*, která se věnuje tématu bratrství a společné snaze prosadit ve světě dobro. Byla zveřejněna v roce 2020 a dostalo se jí širokého ohlasu v celém světě, včetně toho muslimského. Například ruští muslimové tuto encykliku dokonce přeložili a vydali v ruštině.¹⁰⁴

Na encykliku *Fratelli tutti* reagoval i vrcholný představitel islámské univerzity al-Azhar al-Tajíb těmito slovy:

„Tato encyklika má jistě obrovský význam, zejména v této době, a to jak pro muslimy, tak pro nemuslimy. Mohu říci, že tato encyklika zapadá do rámce našich setkání a je jimi inspirována. Zmiňuje se o tom sám papež, tuším v předmluvě. Encyklika se ubírá stejným směrem, tedy směrem dialogu a soužití mezi lidmi. Je to zkrátka výzva k uplatnění morálních zásad náboženství pro vytvoření skutečného bratrství, kde není místo pro diskriminaci na základě náboženských rozdílů, vyznání, rasy, pohlaví nebo jiných forem nesnášenlivosti. Encyklika je užitečná pro muslimy a zároveň pro ostatní, protože říká, že všichni jsme bratři. Korán muslimům praví: máte bratry a jste si rovni v lidskosti. Říkáme, že druhý člověk je mi podobný nebo rovný a je mým bratrem v lidství. Může být mým bratrem v náboženství, ale může být také mým bratrem v lidskosti.“¹⁰⁵

Al-Tajíb zde formuluje svůj pohled na téma všeobecného bratrství mezi lidmi a odvolává se na Korán. Byť jde pouze o jeho interpretaci, kterou nesdílejí úplně všichni muslimové, ukazuje se, že mnoho muslimů má k tématu bratrství stejný postoj jako papež František, i když jeho vyjádření slovy třeba formulují v kontextu své vlastní duchovní a společenské tradice.

Oproti apoštolské exhortaci *Evangelii gaudium*, kde jsou pasáže konkrétně hovořící o dialogu a vztahu s muslimy, encyklika *Fratelli tutti* takové konkrétní pasáže neobsahuje, ale hovoří všeobecně ke všem lidem. Není to tedy encyklika primárně jen pro křesťany katolíky, ale je směřována ke všem lidem, kteří ji chtějí slyšet. Encyklika *Fratelli tutti* tak navazuje na předchozí apoštolskou exhortaci *Evangelii gaudium*, opakuje ji a rozšiřuje.

Papež František v encyklice *Fratelli tutti* víckrát poukazuje na shodu v uváděném tématu s představitel islámské univerzity al-Azhar velkým imámem Ahmedem al-Tajíbem. Téma dialogu je důležitým tématem encykliky *Fratelli tutti*, kde je zmiňován dialog ve všech lidských oblastech od rodiny po kulturu a význam pro společenskou stabilitu.

„Opravdový dialog ve společnosti předpokládá, že jsme schopní respektovat názor druhého a připustit, že může obsahovat legitimní přesvědčení nebo zájmy. Už na základě své identity má

104 ROZANSKIJ, Vladimir, Moscow, Islamic publisher releases encyclical 'Fratelli tutti',“ <https://www.asianews.it/news-en/Moscow,-Islamic-publisher-releases-encyclical-'Fratelli-tutti'--52518.html> [zveřejněno 3. 5. 2021, cit. 12. 4. 2023].

105 VATICAN NEWS, „Ahmed Al-Tajíb: Encyklika Fratelli tutti je důležitá aj pre moslimov,“ <https://www.vaticannews.va/sk/cirkev/news/2021-10/ahmed-al-tajib-encyklika-fratelli-tutti-dolezita-aj-pre-moslimov.html> [zveřejněno 8. 10. 2021, cit. 12. 4. 2023].

druhý člověk co nabídnout a je žádoucí, aby důkladně odůvodnil a vyložil své stanovisko, aby tak veřejná diskuze byla komplexnější,¹⁰⁶ píše papež František v encyklice *Fratelli tutti*.

Papež svým důrazem na respektování názoru druhého v dialogu poukazuje na to, že bez respektu se dialog mění v pouhé dva nezávislé monology. Taktéž přiznat si, že druhý partner v dialogu může mít ze svého pohledu oprávněné přesvědčení, nám umožňuje lépe pochopit druhého a lépe s ním navázat vztah a prohloubit dialog.

„Dialog mezi stoupenci různých náboženství se nevede jen kvůli diplomatickým a zdvořilostním důvodům nebo kvůli toleranci. Řečeno s indickými biskupy: Cílem dialogu je tvořit přátelství, mír a harmonii a sdílet mravní a duchovní hodnoty a zkušenosti v duchu pravdy a lásky,“ zdůrazňuje papež František v encyklice *Fratelli tutti* opět důležitost dialogu a jeho cíle. Papež tak vlastně aktualizuje a připomíná poselství křesťanství, že cílem Boha je, aby i v různosti byli lidé jedním, tedy aby i přes rozdílné názory byli jednotnými bratry.

Zdůrazňováním dialogu ve své encyklice *Fratelli tutti* a jiných svých dokumentech papež František ovšem nijak nevybočuje z tradice církve a pouze opakuje stanovisko Druhého vatikánského koncilu a jeho dekretu *Ad gentes* (Dekret o misijním poslání církve), kde se píše o dialogu takto: „Těm, kteří hledají mír, touží odpovídat v bratrském dialogu a přinášet víru a světlo evangelia.“¹⁰⁷

Popis dialogu papežem Františkem je rozšířením obdobného popisu dialogu v deklaraci *Dignitatis humanae* (o náboženské svobodě). Píše se zde: „Pravdu je však třeba hledat způsobem přiměřeným důstojnosti lidské osoby a její společenské povaze, totiž svobodným bádáním, za pomoci vyučování či vzdělávání, výměny myšlenek a dialogu. Takto jedni druhým vykládají pravdu, kterou našli, nebo o které se domnívají, že ji našli, aby si při jejím hledání navzájem pomáhali. K poznání pravdě se však musí pevně přimknout osobním souhlasem.“¹⁰⁸

Je tedy zřejmé, že papež František svými projevy na téma dialogu a bratrství nijak nevybočuje z tradice církve a nepřináší do církve něco nového a cizího, ale pouze pro naši dobu „aktualizuje“ a rozšiřuje vysvětlení předchozích myšlenek a slov církevních autorit.

Stejně tak je důležitým tématem encykliky *Fratelli tutti* samotné bratrství, které papež František jasně popisuje jako bratrství všech lidí bez ohledu na etnický původ či přesvědčení neboli univerzální bratrství: „Univerzální bratrství volá nutně, vždy a za všech okolností po uznání hodnoty každé lidské osoby,“¹⁰⁹ píše papež František.

106 FRANTIŠEK, *Fratelli tutti*: encyklika o bratrství a sociálním přátelství. Přeložil Jaroslav BROŽ. V Praze: Karmelitánské nakladatelství, 2021, s.112.

107 VATICAN, „Dekret o misijní činnosti církve,“

https://www.vatican.va/archive/hist_councils/ii_vatican_council/documents/vat-ii_decree_19651207_ad-gentes_cs.html [cit. 12. 4. 2023].

108 VATICAN, „Deklarace o náboženské svobodě,“

https://www.vatican.va/archive/hist_councils/ii_vatican_council/documents/vat-ii_decl_19651207_dignitatis-humanae_cs.html [cit. 12. 4. 2023].

109 FRANTIŠEK, *Fratelli tutti*: encyklika o bratrství a sociálním přátelství, s. 64.

Tento termín ovšem není ničím novým a papež František zde pouze opakuje učení konstituce Druhého vatikánského koncilu, který zdůraznil právě význam všeobecného bratrství všech lidí po hrůzách kolonialismu a rasových teorií o méněcennosti některých lidských ras. „*Proto posvátný sněm hlásá vznešené povolání člověka, uznává v něm jakýsi božský zárodek a nabízí všem lidem upřímnou spolupráci církve k ustavení všeobecného bratrství, které by bylo s tímto povoláním ve shodě,*“¹¹⁰ konstatuje konstituce *Gaudium et spes*.

V dekretu *Ad gentes* se o všeobecném bratrství píše ještě jasněji: „*Křesťanská láska se vztahuje na všechny bez rozdílu rasy, sociálního postavení nebo náboženství. Nečeká žádný zisk ani vděčnost. Neboť jako nás Bůh miloval nezištně, tak ať se i věřící svou láskou obracejí na člověka a milují ho ze stejné pohnutky, z jaké hledal člověka Bůh.*“¹¹¹

Papež František vysloveně hovoří o tom, že bratrství mezi lidmi je to, co žádá sám Bůh v kapitole o odsouzení pomluv apod. „*Jak toto může přispívat k bratrství, které od nás náš společný Otec žádá?*“¹¹² Tématu bratrství dává papež František ve své encyklice *Fratelli tutti* dvakrát více prostoru než tématu dialogu; to ukazuje na skutečnost, že bratrství je neodmyslitelně spojené s dialogem neboli bez dialogu nemůže být bratrství skutečné a upřímné.

Jak je tedy zřejmé, encyklika *Fratelli tutti* a další dokumenty papeže Františka obsahující tematiku dialogu a bratrství opakují a rozšiřují dokumenty přijaté otcem Druhého vatikánského koncilu, které novým jazykem podávají starobylé učení katolické církve.

Zároveň je ovšem třeba poukázat na to, že byť papež František se ve svém popisu dialogu a bratrství zmiňuje o různých možných překážkách a problémech, tak konkrétně v problémech dialogu a bratrství s muslimy se jedná pouze o všeobecné popisy bez konkrétního uvedení příkladů problému a překážek či návrhu na jejich řešení.

Papež František je zde tedy spíše otevíratelem či inspirátorem dialogu a jeho hlasatelem, kdy hledání řešení problémů a překážek v dialogu a bratrství mezi křesťany a muslimy nechává dále na jiných, například speciálních komisích a teologech, kteří by se měli oněm problémům a překážkám věnovat do hloubky. V tomto kontextu je potřeba připomenout, že papež František se musí prvořadě věnovat obnovení důvěry a dialogu mezi muslimy a křesťany po nepříjemné kauze zveličeného a překrouceného projevu předchozího papeže Benedikta XVI., který byl nepřáteli bratrství a dialogu mezi křesťany a muslimy zneužit k vyvolání jedné z největších krizí ve vzájemných vztazích mezi vyznavači obou náboženství za poslední desetiletí.

110 VATICAN, „Pastorální konstituce o církvi v dnešním světě,“

https://www.vatican.va/archive/hist_councils/ii_vatican_council/documents/vat-ii_const_19651207_gaudium-et-spes_cs.html [cit. 12. 4. 2023].

111 VATICAN, „Dekret o misijní činnosti církve,“

https://www.vatican.va/archive/hist_councils/ii_vatican_council/documents/vat-ii_decree_19651207_ad-gentes_cs.html [cit. 12. 4. 2023].

112 FRANTIŠEK, *Fratelli tutti*: encyklika o bratrství a sociálním přátelství, s. 35.

Papež František v apoštolské exhortaci *Evangelii gaudium* jasně říká, že „čas je nadřazen prostoru“. V kontextu obnovování dialogu a posilování bratrství s muslimy je potřeba chápat tento postoj tak, že jeho slova nejsou snahou podbízet se a ustupovat muslimské straně za jakoukoliv cenu, ale je snahou nastavit procesy tak, aby vedly ke skutečnému dialogu a bratrství mezi křesťany a muslimy.

„Tento princip umožňuje pracovat dlouhodobě, bez posedlosti okamžitými výsledky. Pomáhá trpělivě snášet obtížné a nepříznivé situace nebo změny plánů, které dynamičnost reality vynucuje. Je to výzva k přijetí tenze mezi plností a omezením, přičemž prioritou je čas. Jedno z pochybení, ke kterým dochází v sociálně-politickém dění, spočívá v upřednostňování prostorů moci před časem procesů. Dát prioritu prostoru vede k bláznivé snaze vyřešit všechno v přítomném okamžiku, k pokusu obsadit všechny prostory moci a k sebepotvrzení,“¹¹³ vyjadřuje svou myšlenku papež František v apoštolské exhortaci *Evangelii gaudium*.

Přeneseme-li tyto myšlenky papeže Františka na téma dialogu a bratrství do praktické oblasti například naší České republiky, tak činnost, kterou dnes budeme na poli dialogu a vztahu s malou muslimskou komunitou u nás provozovat, nemusí přinášet výsledky hned nebo třeba už za našeho života, ale výsledky mohou přijít později, až se například muslimská komunita hodně rozroste a vyvine. Tehdy se například může stát, že to, co jsme dnes dobrého „zaseli“, vyklíčí, a tak bude situace u nás v České republice pozitivním vzorem pro další země a společnosti.

V kontextu apoštolské exhortace *Evangelii gaudium* a dalších textů vypracovaných papežem Františkem je tedy zřejmé, že jeho opatrná, všeobecná a silně pozitivní slova o dialogu a bratrství s muslimy jsou promyšleným tahem s cílem odbourat vzájemnou nedůvěru a nepochopení a otevřít cestu budování opravdového bratrství křesťanů a muslimů se skutečně upřímně vedeným dialogem, který se nevyhýbá ani překážkám a problémům ve vzájemných vztazích. Jak píše papež František:

„Dát prioritu času znamená starat se víc o to, abychom spouštěli procesy, než abychom obsazovali prostory. Čas dává řád prostorům, osvěcuje je a přetváří v články řetězu, který bez zpětných chodů neustále roste. Jde o to, abychom dávali přednost takovým skutkům, které ve společnosti plodí nové dynamismy a vtahují ostatní lidi i skupiny, jež je budou rozvíjet, dokud nepřinesou plody v důležitých dějinných událostech. Bez úzkostlivosti, ale s jasným a pevným přesvědčením.“¹¹⁴

Papež tedy vybízí, abychom nepohledali pocit, že jsme my ti jediní správní, kteří hned a tady musí všechno vyřešit a ustanovit, ale naopak vybízí, abychom byli trpěliví, vykonávali činnosti (například dialog a budování bratrství) i s pocitem, že plody naší práce budou sklízet budoucí generace. A tento pocit, že plody sklídí někdo jiný, nás nemá odrazovat od toho, abychom tuto činnost realizovali a vykonávali svědomitě.

113 FRANTIŠEK, *Evangelii gaudium: Radost evangelia : apoštolská exhortace o hlásání evangelia v současném světě*, s.135.

114 Tamtéž s. 135.

6 POSTOJ FETHULLAHA GÜLENA K DIALOGU A BRATRSTVÍ S KŘEŠŤANY

Postava Fethullaha Gülena je dnes vysoce kontroverzní kvůli obviněním současné turecké islamistické vlády prezidenta Erdogana, která Gülena a jim inspirované hnutí Hizmet obviňuje z pokusu o státní převrat¹¹⁵ a pod označením FETO (Fethullahist Terrorist Organisation) jej vede (společně s několika dalšími státy) jako teroristickou organizaci. Skutečnost, že Gülen je nejen muslimským duchovním, ale i společensko-politickým aktivním činitelem, vychází ze samotné podstaty islámu a muslimské civilizace, kde není tak striktní rozdělení rolí ve společnosti na světské a náboženské jako v evropské civilizaci. Protože tato práce se primárně věnuje náboženské činnosti Gülena, nebudu se problematice jeho politické činnosti dále věnovat a pouze na tuto odlišnost mezi muslimskou a křesťanskou realitou upozorňuji.

Samotný Gülen nemá v rámci muslimského světa či pouze v jeho turecky hovořící podkulturní oblasti takové postavení, jaké má papež František v rámci křesťanství a katolické církve. Vychází to ze samotné podstaty islámské teologie a náboženské praxe, kde neexistuje nic takového jako katolická církev s její strukturou a postavením. Přesto patří Gülen k významným tureckým muslimským myslitelům, jehož vliv je dnes možná výraznější v muslimských komunitách v USA a Evropě než v muslimském světě. Například americký časopis TIME ho označuje za jednoho ze 100 nejvlivnějších intelektuálů dneška.

Protože v islámu není toto dělení mezi duchovním a světským, tak ani Gülenovo dílo zde nerozděluji na církevní texty a veřejné projevy. Celé dílo Gülena je tak jeden celek – je to jeho výklad islámu a interpretace islámské teologie. Zároveň Gülenovo dílo nese specifický rys pohledů člověka vyznávajícího islámský mysticismus – súfismus.

K pochopení díla, činnosti a vývoje Gülena je potřeba znát aspoň v základních obrysech jeho životní osud. Narodil se roku 1941 v provincii Erzum, která byla před 1. světovou válkou a v důsledku arménské genocidy silně ovlivněna arménskou menšinou v Turecku. Podle jeho životopisců je jeho kariéra zhruba taková:

„Dobrovolný imám / Kazatel, Erzurum, Amasya, Tokat, Sivas (1955–1958). Zástupce imáma, Üçşerefeli Mosque, Edirne (1959–1961). Imám / Lektor, Iskenderun, po dobu povinné vojenské služby (1961–1963). Člen Společenského centra, Erzurum (1963). Pořádal konference a přednášel o Rúmím. Učitel koránu / Imám, mešita Dar'ul Hadis, Edirne (1964). Vrchní kazatel (Merkez Vaizi), Kırklareli (1965). Vrchní kazatel, Izmir (1966–1971). Ředitel / Učitel, internátní škola pro studium koránu v Kestanepazari (1966–1971). Vrchní kazatel, Edremit (1972–1974). Vrchní kazatel, Manisa (1974–1976). Vrchní kazatel, Izmir, Bornova (1976–1980). Dobrovolný

115 MOZAIKY PLATFORM DIALOG, „Fethullah Gülen: Ničeho nelituji,“ <https://platformdialog.cz/clanky/fethullah-gulen-niceho-nelituji-2/> [cit. 12. 4. 2023].

kazatel, Istanbul, Izmir a po celém Turecku (po odchodu do důchodu) (1986–1989). Zakládající člen Nadace novinářů a spisovatelů (Journalists and Writers Foundation) (1994). Účast na mezináboženských shromážděních a podporovaný dialog prostřednictvím mnoha akcí pořádaných touto nadací (1994–1998). Čestný předseda Rúmího fóra, Washington D.C. (1999–dosud).¹¹⁶

Zároveň je autorem desítek knih, stovek rozhovorů a ideovým vůdcem hnutí islámské obrody zvaného Hizmet, jehož českou odnoží je nezisková organizace Mozaiky Platform Dialog založená již v roce 2005 a pořádající v České republice mezináboženské aktivity. Je jedním z žáků významného tureckého súfijského mystika Saida Nursího a hlásá súfismus jako původní formu islámu. Je tedy jistou osobností či inspirací pro miliony muslimů v Turecku a hlavně v Evropě a USA.

Mezi další duchovní inspirátory Gülena patří světoznámý súfijský mystik Rúmí, u kterého se Gülen a další súfijští aktivisté inspirovali v pohledu na rovnost všech lidí, jak píše neznámý autor na webu české skupiny hnutí Mozaiky Platform Dialog: „*Mevlana, známý také jako Rúmí, byl islámský filozof a mystik, nikoli však muslim ortodoxního zaměření. Jeho nauka obhajuje neomezenou toleranci, pozitivní uvažování, laskavost, milosrdenství a vnímání prostřednictvím lásky. On i jeho žáci vnímali jako více či méně pravdivá všechna náboženství. Díky tomu, že se stejnými očima díval na muslimy, židy i křesťany, našlo jeho mírumilovné a tolerantní učení ohlas u vyznavačů všech náboženství a příslušníků různých sekt.*“¹¹⁷

Právě skutečnost, že Gülen a jeho následovníci jsou vyznavači súfistické formy islámu, je nejspíše i příčinou jejich pozitivního vztahu k dialogu s křesťany a bratrství s nimi, neboť jejich pojetí islámu je velmi podobné některým křesťanským názorům na vztah člověka a Boha, byť je jejich pohled radikálně a rigidně monoteistický. Jak píše Gülen o súfismu: „*Definice Džunaída al-Baghdádího, slavného súfistického mistra, naznačuje, že on súfismus viděl jako způsob ‚zániku sama sebe v Bohu‘ a ‚bytí či přetvořování v Bohu‘.*“¹¹⁸

Podstatné je také zdůraznit, že Gülen se nachází svým osobním životem v trochu odlišné pozici než papež František. Zatímco papež František je prakticky celý svůj život na prvním místě duchovním a věnuje se věcem církevním – ve smyslu správy církevních úřadů, ale i charitativní a pastorační práce, tak Gülen je nejen duchovní, ale i společensky (a politicky) aktivním člověkem, což se odráží i v jeho díle a stylu.

V rámci mezináboženského dialogu se Gülen také v roce 1998 setkal s papežem Janem Pavlem II., kdy navrhl hlavě katolické církve, aby byl vytvořen „studentský výměnný

116 FGULEN, „Krátce o Fethullahu Gülenovi,“ <https://fgulen.com/cz/o-fethullahu-gulenovi/kratce-o-fethullahu-gulenovi> [cit. 12. 4. 2023].

117 MOZAIKY PLATFORM DIALOG, „Kdo jsou Tančící Dervišové?,“ <https://platformdialog.cz/clanky/kdo-jsou-tancici-dervisove-2/> [cit. 12. 4. 2023].

118 GÜLEN, Fethullah, „Súfismus a jeho původ,“ <https://platformdialog.cz/clanky/sufismus-a-jeho-puvod-2/> [cit. 12. 4. 2023].

program mezi křesťanským a islámským světem“ a také aby v Turecku vznikla univerzita se specializací na problematiku islámsko-křesťansko-židovskou.¹¹⁹

6.1 Postoj Fethullaha Gülena k dialogu

Co se týče dialogu, základním dílem Gülena na toto téma je publikace „Potřeba mezináboženského dialogu – islámská perspektiva“. Gülen se ovšem neomezuje pouze na tuto knihu a dialog. Vedle bratrství a lásky k lidem jde o jedno z jeho nejdůležitějších životních témat. Gülen a jím inspirované hnutí Hizmet vidí dialog následovně:

Cílem dialogu je, navzdory rozdílným názorům a přesvědčením, dojít porozumění a pochopení. Slovo „dialog“ je odlišné od slova „diskuse“. Ti, kteří svou účastí v dialogu neusilují o porážku nebo umlčení svého partnera, nejednají ani defenzivně. Účastníci dialogu chtějí zjišťovat, učit se a chápat ostatní. Dialog předpokládá odpovědnost a ochotu akceptovat úhel pohledu jiného člověka. Vyžaduje pozornost a schopnost naslouchat, vyžaduje „otevřené“ srdce a mysl. Vzájemné přijetí umožňuje porozumění a vzájemné obohacení, význam se prohlubuje, jako když dvě zrcadla vytvářejí svůj nekonečný odraz. Dialog je jedním z nejefektivnějších způsobů, jak bojovat proti předsudkům a fanatismu. Má-li být efektivní, musí mít několik vlastností: upřímnost, přátelskost a touhu po poznání.¹²⁰

Gülen zde nezávisle na papeži Františkovi dospívá k závěru, že dialog je o nalezení „porozumění a pochopení“ mezi těmi, kdo ho vedou. Zároveň ovšem zdůrazňuje výjimečnost dialogu, který není veden s cílem „obsadit prostor“ (použiji-li terminologii papeže Františka), ale je veden s cílem poznat názor toho, s nímž sice ve všem nesouhlasíme, ale s kterým považujeme za důležité vést dialog. Gülen také jasně stanovuje lidské kvality toho, kdo by měl dialog vést a dodává, že dialog je vlastně i nástrojem proti zlu fanatismu a předsudků.

Vymezení dialogu s křesťany se obsírně věnuje Gülen v jednom svém textu, kde definuje toto vymezení takto:

Vždy bychom se proto měli řídit tím, co nás učí Korán a náš Prorok, mír a požehnání s ním. Bůh říká v Koránu: „Toto Písmo, o němž pochyby není, je vedením pro bohabojné.“ (Al – Baqara 2:2) Bohabojní jsou ti, „kteří v nepoznatelné věří, modlitbu dodržují a z toho, co jsme jim uštedřili, rozdávají, kteří věří v to, co bylo sesláno tobě, i v to, co bylo sesláno před tebou, a pevně jsou o životě budoucím přesvědčeni“. (Al-Baqara 2:3, Korán tak vlastně vyzývá k přijetí všech předchozích Proroků a knih. To, že tato výzva je umístěna na samém počátku Koránu, se mi zdá velmi významné pro dialog dalšími „lidmi knihy“, židy a křesťany. V jiném verši nám Bůh navíc

119 GÜLEN, Fethullah, „Two Important Points in Gülen-Pope Meeting,“

<https://fgulen.com/en/fethullah-gulens-life-en/meeting-with-the-pope-john-paul-ii/two-important-points-in-gulen-pope-meeting> [cit. 12. 4. 2023].

120 MOZAIKY PLATFORM DIALOG, „Nezbytnost dialogu,“

<https://platformdialog.cz/clanky/nezbytnost-dialogu-2/> [cit. 12. 4. 2023].

přikazuje: „Nepři se s vlastníky Písma, leda způsobem nejohodnějším a pouze s těmi z nich, kdož nespravedliví jsou. A rcete: Uvěřili jsme v to, co bylo sesláno nám, i v to, co bylo sesláno vám, a náš Bůh a váš Bůh jedno jsou; a my do vůle Jeho jsme odevzdáni.“ (Al-Ankabut 29:46) V těchto verších Korán popisuje správné chování. Pomoci jej snáz pochopit nám mohou slova významného islámského myslitele Bediüzzamana, který řekl: „Ti, kdo se radují z prohry svého oponenta, nemají soucit. Tím, že někoho porazíte, nezískáte nic. Ten, kdo prohrál, zatímco druhý zvítězil, dostal příležitost napravit jednu ze svých chyb.“ Debata se nevede kvůli egu, ale kvůli pravdě. Například politické debaty, v nichž jde jen o porážku soupeře, nemohou mít žádný pozitivní výsledek. Aby se v souboji myšlenek objevila pravda, je třeba vzájemný respekt, porozumění a oddanost pravdě. Korán nás učí, že debatu je možné vést jen v prostředí, které přispívá dialogu.¹²¹

Tato pasáž je vlastně nejen popsáním dialogu a požadavku na vedení dialogu v muslimské teologii, ale je zároveň i výkladem koránských veršů na téma dialogu. Gülen zde prakticky moderně vykládá a interpretuje zásady rozprav s nemuslimskými věřícími – lidmi Knihy, tedy židy a křesťany, kdy původní zásady pro islámskou apologetiku rozšiřuje a interpretuje i na dialog a výzvy k respektu a dobrému chování, jež se z pouhé debaty o tom, které náboženství je nadřazeno druhému, proměňuje v dialog a společné hledání pravdy. To už není jen snahou nutit druhému svou lidskou vůli a dominanci, ale je zde opravdová společná snaha nalézt skutečně porozumění i přes skutečnost, že nemusí dojít k splnutí a vítězství jedné strany nad druhou.

Gülenův postoj k dialogu shrnuje Hošek slovy: „Mezikulturnímu a mezináboženskému napětí je podle Gülena třeba čelit rozvíjením přátelství, dialogu a praktické spolupráce. Podle Gülena je mezináboženský dialog jedním z nejdůležitějších úkolů současnosti a (vedle humanistického vzdělávání) nepostradatelným nástrojem v boji proti fanatismu a terorismu.“¹²²

V nejspíše nejdůležitějším spise Gülena na téma dialogu, který shrnuje a vyjadřuje Gülenovou pozici k tomuto tématu, autor píše, že „dialog vyžaduje sama podstata náboženství“.¹²³ A dále uvádí: „Mezináboženský dialog je nezbytnou potřebou dneška a prvním krokem k němu je zapomenout na minulost, ignorovat polemické argumenty a dát přednost tomu, co je společné, a co to, co nás odděluje, dalece převyšuje.“¹²⁴

Tato Gülenova slova na téma dialogu zní jako muslimská verze *Nostra aetate*, která také vyzývá k stejným věcem (například k zapomenutí na minulost a pracování pro budoucnost). Přitom ale ve své podstatě nejde o Gülenovou myšlenku nebo myšlenku, kterou by Gülen převzal od svých duchovních učitelů a vzorů. Gülen zde jen svými slovy

121 GÜLEN, Fethullah, „Dialog s Lidmi knihy,“ <https://platformdialog.cz/clanky/dialog-s-lidmi-knihy-2/> [cit. 12. 4. 2023].

122 HOŠEK, Pavel, „Súfismus jako inspirace pro současnou kulturu: Fethullah Gülen a jeho hnutí,“ <https://platformdialog.cz/clanky/sufismus-jako-inspirace-pro-soucasnou-kulturu-fethullah-gulen-a-jeho-hnuti-2/> [cit. 12. 4. 2023].

123 GÜLEN Fethullah, *Potřeba mezináboženského dialogu : islámská perspektiva*, s.4.

124 Tamtéž s. 8.

opakuje zásadu islámu, že s těmi křesťany (a židy), kteří nechtějí přijmout islám, mají muslimové dál žít a spolupracovat v tom, co je společné a na čem je společná shoda.

„Gülen uvádí mezi koránskými verši o dialogu velice významný verš, který zní: *„Rci: Vlastníci Písma! Pojd'te ke slovu rovnému pro nás i pro vás a shodněme se, že nebudeme sloužit nikomu leč Bohu a nebudeme k Němu nic přidružovat a že si nebudeme brát jeden druhého za Pána místo Boha!“*¹²⁵

K tomuto verši Gülen píše: *„Spíš než pozitivní příkaz znamená výzvu vyvarovat se určitým činům, aby následovatelé zjevených náboženství dokázali překonat to, co je odděluje. Představuje nejširší základ, na kterém se mohou všichni věřící shodnout. V případě, že by byli odmítnuti, mají odpovědět: „Dovědčujte, že my jsme do vůle Boží odevzdáni.“ Tedy, nepřijímáte-li tuto výzvu, obrácíme se k Bohu. Budeme dál pokračovat cestou, kterou jsme si zvolili, a vy pokračujte tou svou cestou.“*¹²⁶

Gülen při vysvětlování výše uvedeného verše nejen používá svou interpretaci, která vnímá tento verš nikoli jako výzvu k podřízení muslimům, ale jako výzvu k společné spolupráci, ale také odkazuje na další muslimské teology, kteří tento verš vidí z hlediska stejného výkladu. Například Gülen cituje vykladače koránu Muhammeda Hamdiho Yazira, který tento verš interpretuje tak, že *„náboženského pokroku není možné dosáhnout vzájemnou separací, ale šíří a univerzalitou“*.¹²⁷

Gülenovy myšlenky je možné popsat jako cestu od dialogu k bratrství a konečnému „návratu“ člověka k jeho původnímu „čistému“ stavu, jak to uvádí Heon Kim:

*„Toto chápání aktivní lásky ve společnosti formuje Gülenův humanismus a poskytuje základ pro dialog. Pro Gülena je dialog činností vytváření svazku mezi dvěma nebo více lidmi. Vytvořit takové pouto znamená umístit lidské bytosti do osy dialogu. Proto je dialog v pravém slova smyslu sublimací a pragmatickým rozšířením humanismu, kterého lze dosáhnout pouze vzájemným respektem, láskou a tolerancí. V tomto smyslu podtrhuje Gülen dialog jako řešení problémů, s nimiž se současní lidé potýkají individuálně i společně.“*¹²⁸

V jedné kapitole své práce *„Potřeba mezináboženského dialogu – islámská perspektiva“* (kterou podle toho i pojmenovává) Gülen také zdůrazňuje, že *„lásky, soucit, tolerance a schopnost odpouštět“* jsou pilíře dialogu. Gülen v oné kapitole píše:

125 Vznešený Korán: komentářem a rejstříkem opatřený překlad významu do jazyka českého.

Přeložil Ivan HRBEK, přeložil Josef PROCHÁZKA, s. 77.

126 GÜLEN Fethullah, *Potřeba mezináboženského dialogu : islámská perspektiva*, s.16.

127 Tamtéž s. 16.

128 HEON, Kim, „Analýza Gülenova humanismu,“ <https://platformdialog.cz/clanky/analiza-guleno-humanismu/> [cit. 12. 4. 2023].

„Naše tolerance by měla být tak široká, abychom dokázali zavřít oči před chybami ostatních, projevit úctu odlišným názorům, odpustit vše, co je možné odpustit. I kdyby byla porušena naše nedělitelná práva, musíme respektovat lidské hodnoty a snažit se nastolit spravedlnost. I před těmi nejhrubějšími a nejkrutějšími myšlenkami musíme s Prorokovým vedením bez přehnaných reakcí odpovídat s mírností, kterou Korán nazývá „jemnými slovy“. Něžné srdce, jemný přístup a mírné chování nám umožní dotýkat se srdcí ostatních lidí. Šíře naší tolerance by nám měla umožnit získávat z protikladných názorů prospěch, protože ty nutí naše srdce, ducha a svědomí k bdělosti.“¹²⁹

V podstatě se jedná o shrnutí Gülenova výkladu islámské pozice k dialogu, jeho zásadám a skutečnosti, že jím uvedená pravidla a zásady nejsou jen jeho vlastním názorem, ale vycházejí ze samotného základu islámu – Koránu. Za povšimnutí stojí i to, že Gülen individuálně muslimům doporučuje, aby se sami vzdali v některých situacích práva na odvetu či obhajobu svých práv, pokud to prospěje dialogu a pomůže nalezení společného porozumění.

6.2 Postoj Fethullaha Gülena k bratrství

Pro pochopení postoje Gülena k bratrství je potřeba si uvědomit, že jako súfijský mystik se Gülen inspiroje u starodávných súfijských mistrů, a to hlavně u Rúmího, o jehož všeobjímající lásce Gülen píše:

„Láska a vřelý vztah vůči všemu stvoření, který Rúmí vyjadřuje, vychází z hluboce zakořeněné lásky k Bohu. Rúmí, jehož přirozenost byla opojená nápojem lásky, objímal vše kolem sebe odrazem této Boží milosti. Byl ve spojení s každým tvorem, a to vše pramenilo z jeho hluboké lásky k Bohu a ze vztahu s Milovaným.“¹³⁰

Gülenem popsané projevy lásky jsou hluboce propojeny s bratrstvím, protože například lidé mohou být sice technicky bratry – myslím teď prakticky rodinné vztahy, a ne teologické bratrství potomků Adama, ale bratrství mezi nimi vzniká až projevem vzájemné sourozenecké lásky. Naopak sourozenci, kteří k sobě lásku necítí, nemají buď žádné bratrství, nebo je to jen bratrství povrchní z povinnosti bez hlubšího propojení. Proto i Gülen zdůrazňuje význam lásky pro bratrství.

O Gülenově postoji k bratrství hovoří i jeho vize humanity založené na rovnosti všech lidí. Ta je Gülenem zdůvodňována nejen tradicí súfijských mystiků, ale hlavně i tradicí samotného Koránu a Mohammeda. Jak píše Heon Kim:

¹²⁹ GÜLEN Fethullah. Potřeba mezináboženského dialogu : islámská perspektiva, Clifton : Tughra Books, 2012, s.25.

¹³⁰ GÜLEN Fethullah, „Mevlana Džaláluddín Rúmí,“ <https://platformdialog.cz/clanky/mevlana-dzalaluddin-rumi-2/> [cit. 12. 4. 2023].

„Gülen jako největší božské zrcadlo tvrdí, že „v pravdě a v Božích očích je lidstvo větší než vesmír“. Toto přesvědčení souvisí s jeho úvahami o rovnosti všech lidských bytostí z hlediska božství. Jak už to chodí, Boží milosrdenství nedělá rozdíly. Umožňuje každé lidské bytosti stejnou měrou odrážet Jeho projevy, a proto jsou si všechny lidské bytosti, bez ohledu na náboženství, rasu, bohatství a sociální postavení, rovny ve své schopnosti a způsobilosti zrcadlit Božské Světlo.“¹³¹

Gülen ovšem neučí nic nového, nic, co by nebylo v islámu. Gülen pouze „aktualizuje“ a „rozšiřuje“ standardizovaný výklad učení samotného zakladatele islámu Mohammeda, který učil, že lidé se rodí všichni stejní a pouze jejich životní osudy z nich učiní žida, křesťana či muslima apod.

Podle Gülena, když umíral zakladatel islámu Mohammed, tak zdůraznil nadstandardní vztahy, možná i bratrství, mezi muslimy a křesťany, když řekl: *„Vkládám svou důvěru ve vás, lid knihy, křesťany a židy.“¹³²* Tento Mohammedův výrok je velice zajímavý, protože neobsahuje oddělení muslimů od židů a křesťanů, ale staví všechny do jedné řady. Mohammed zde říká, že má důvěru v ně všechny, a to po tom všem, co ve svém životě prožil za spory s židy a křesťany. Je nepochybné, že tato důvěra daná Mohammedem nepřímo předpokládá bratrské vztahy mezi všemi jmenovanými, protože bez bratrství by nemohli realizovat to, co v ně Mohammed s důvěrou vkládá. Ovšem Gülen už dále nespecifikuje, co mělo být obsahem Mohammedovy důvěry dané muslimům, židům a křesťanům.

V kontextu celého svého díla Gülen dodává, že *„podle islámu, který učí lásku na cestě Boží, mají být milována všechna stvoření“.¹³³*

Jak píše Heon Kim: *„Gülen tvrdí, že základním problémem dneška je ztráta skutečného humanismu. Tato ztráta způsobila, že se rozšířila nenávisť a nepřátelství, uzavřela cestu vedoucí k porozumění a toleranci a vytvořila mnoho „zvířat, která ztratila svou lidskost“. Gülen připisuje ztrátu skutečného humanismu vzestupu nadměrného materialismu. Přestože na světě existuje jen málo, pokud vůbec nějaký, materiální nedostatek, existuje zde nespravedlivé rozdělení, které ostře odděluje chudé od bohatých, a tento problém pochází ze sebe-egoismu hmotně zaměřené mysli. Tato diagnóza přesvědčila Gülena, že jediný způsob, jak odhalit skutečné a kritické nebezpečí pro lidský druh, je oživit humanismus lásky a tolerance a navrhnout dialog jako způsob, jak obnovit naši lidskost.“¹³⁴*

131 HEON, Kim, „Analýza Gülenova humanismu,“ <https://platformdialog.cz/clanky/analiza-guleno-humanismu/> [cit. 12. 4. 2023].

132 GÜLEN, Fethullah. Vstříc globální civilizaci lásky a tolerance, Clifton : Tughra Books, 2011, s. 76.

133 Tamtéž s. 81.

134 HEON, Kim, „Analýza Gülenova humanismu,“ <https://platformdialog.cz/clanky/analiza-guleno-humanismu/> [cit. 12. 4. 2023].

Je zajímavé, že toto hodnocení Gülenových myšlenek vlastně ukazuje na to, že Gülen dospěl k stejným závěrům o příčinách mnoha dnešních problémů a nutnosti dialogu jakožto nástroje pro nápravu problému (s návratem k humanismu mezi lidmi, tedy jisté formě bratrství) jako papež František, a to nezávisle na něm. Srovnáme-li myšlenky papeže Františka z encykliky *Fratelli tutti* s popisem názorů Gülena, tak jsou v mnohém až neuvěřitelně podobné. Byť jejich autory jsou myslitelé a duchovní nejen z různých náboženských tradic, ale i kulturních prostředí. Jeden je z Turecka a druhý je z jižní Ameriky.

Obdobně popisuje Gülenovo hnutí a myšlenky i Uğur Kömeçoğlu: „Skrze Gülenovo učení je vidět trojalý zájem o podporu komunitního étosu, jehož cílem je zlepšit moderní společnost prostřednictvím revitalizace islámského spiritualismu, individuální náboženské zbožnosti a služby druhým. Gülenovy myšlenky jsou účinné v praxi, protože racionalizovaly náboženské ideály a prokázaly jejich základní kompatibilitu se světskými zájmy. Toto je projekce světské mystiky do jeho chápání sekularismu.“¹³⁵

Byť Gülen hovoří pomocí mnoha jiných termínů než papež František, který například používá termín sociální přátelství, tak je zřejmé z celkového kontextu jeho díla, že má mnohdy na mysli úplně stejné problémy, řešení a hodnoty jako papež František. To vidíme i na tomto Kömeçoğlovu popisu Gülenova učení, které klade důraz na komunitní étos, službu druhým apod.

O islámské mystice – sufismu – píše Gülen, že to je: „Překypování Boží láskou a soužití se všemi ostatními tvory ve vědomí – plynoucím z Božské lásky, že svět je kolébkou bratrství a sesterství.“¹³⁶

Gülen tedy ve svém díle vysloveně specificky nerozebírá a neobhájuje bratrství muslimů a křesťanů, protože z kontextu jeho díla je zřejmé, že ani nevidí důvod o něm pochybovat a obhajovat ho. Pro Gülena je bratrství přirozenou součástí lásky ke všem lidem bez rozdílu jejich národnosti, náboženského přesvědčení apod. Proto Gülen ve svém díle soustřeďuje pozornost právě na toto téma všeobjímající lásky k člověku a tvorstvu jako celku. Bratrství všech lidí je pro něj přirozená součást víry v Boha a vychází od samotného Boha.

V dopise adresovaném papeži Janu Pavlovi II. Gülen píše, že „naším cílem je nastolit bratrství mezi třemi velkými náboženstvími skrze toleranci a pochopení“.¹³⁷ Tato jeho slova jen

135 KÖMEÇOĞLU, Uğur, „Občanský islám a demokratická modernost v Gülenově myšlení,“ <https://platformdialog.cz/clanky/obcansky-islam-a-demokraticka-modernost-v-gulenove-mysleni/> [cit. 12. 4. 2023].

136 GÜLEN Fethullah, „Sufismus a jeho původ,“ <https://platformdialog.cz/clanky/sufismus-a-jeho-puvod-2/> [cit. 12. 4. 2023].

137 GÜLEN, Fethullah. Vstříc globální civilizaci lásky a tolerance, s. 274.

podtrhují skutečnost, že Gülen považuje bratrství za neodlučitelně spojené s dialogem a za základ učení všech tří monoteistických náboženství.

Skutečnost, že není žádný důvod (mající kořeny v islámských posvátných textech), proč by muslimové vyznávající islámskou mystiku – súfismus – měli obhajovat bratrství křesťanů a muslimů, ovšem není jen názor nebo postoj Gülen, ale je to podstata samotné islámské mystiky, v které prostě není žádný rozdíl mezi muslimy a nemuslimy, tedy ani mezi muslimy a křesťany. Toto bylo vyjádřeno v myšlenkách mnoha velkých postav islámské mystiky a Gülen to pouze „aktualizuje“ a podává dnešním lidem svými vlastními slovy.

Závěrem lze tedy shrnout, že bratrství všech lidí (a stvořených tvorů) je u Gülena pevnou součástí lásky, která má pramen v Bohu a jež je také nedílnou součástí skutečně zbožné víry muslima. Pro Gülena se tedy láska rovná bratrství a bratrství se rovná lásce.

7 SHRNUÍ ZJIŠTĚNÝCH FAKTŮ

Na základě předchozích kapitol a analýzy prací papeže Františka a Fethullaha Gülena na téma dialogu a bratrství lze shrnout výsledné zjištění následovně:

Souhrnem lze k oběma postavám říci, že jejich doposud zveřejněné texty na téma dialogu a bratrství obsahují pouze základní vymezení a doporučení k těmto dvěma tématům, aniž by se specificky a do hloubky věnovaly konkrétním problémům či překážkám, ale tyto jejich vlastní texty ukazují na hlubokou znalost dané problematiky a samotní autoři nerozvíjejí konfliktní témata nejspíše záměrně, s cílem nenarušovat současnou křehkou podobu vztahů mezi muslimy a křesťany. Přitom ovšem oba autoři jednoznačně vystupují jako pevní obhájci dialogu a bratrství mezi křesťany a muslimy.

Lze je tak oba označit za „otevírače“ dialogu, což je slovo znějící česky sice tvrdě, ale vyjadřující podstatu textů obou autorů. Zvolil jsem ho záměrně, protože je to ekvivalent islámského termínu „*fátih*“, tedy to, jež otevírá /například první súra koránu – Fátiha – Otevíratelka). A oba autoři (znovu) otevírají tato dvě témata, dialog a bratrství, v situaci, kdy v prostředí vyznavačů obou náboženství po desetiletí od Druhého vatikánského koncilu tento termín (mezináboženského) dialogu a (mezináboženského) bratrství v jistém smyslu zevšedněl a „*vybledl*“.

Zároveň lze ovšem říci, že porovnáním děl obou autorů je dílo papeže Františka na téma dialogu a bratrství mezi křesťany a muslimy pestřejší a rozsáhlejší (viz. Kapitola 6.), kdežto Gülen se ve svém díle omezuje na opakování stejného obsahu různými slovy a jeho dílo na téma dialogu a bratrství není tak rozsáhle rozpracováno, jak je tomu u papeže Františka (viz. Kapitola 7.). Roli v tom může hrát jiné postavení obou v komunitách svých souvěrců a také jiná životní dráha a zkušenost, kdy papež František primárně řešil nejspíše problémy pastorační a vnitrocírkevní, kdežto Gülen byl v první řadě islámským kazatelem a společensky aktivním člověkem v muslimském prostředí. Gülen se tedy ve svém díle více soustřeďuje na téma lásky mezi lidmi (viz. Kapitola 7.).

Zároveň skutečnost, že papež František i Gülen se doposud vyhýbají zapojení do diskuze o podrobných konfliktních tématech mezi křesťany a muslimy, jak vyplývá z analýzy jejich textů, může být vnímána spíše jako jistá výhoda pro dialog (a možná i bratrství) mezi křesťany a muslimy, protože se tím oba autoři vyhýbají zaujetí pozice, která by mohla být některými vyznavači druhého náboženství vnímána jako konfliktní a mohla by být důvodem odmítnutí dialogu a bratrských vztahů, ať již úmyslně nebo v důsledku například mediální manipulativní a dezinformační kampaně, jak se to stalo v případě projevu Benedikta XVI. v Řezně na téma násilí v náboženství.

Toto ovšem nic nemění na skutečnosti, že oba autoři vyzývají k „pokročení“ v dialogu společnými silami křesťanů i muslimů a k tomu, aby vhodní zástupci obou

komunit diskutovali i o konfliktních tématech a hledali v nich možnosti nějakého kompromisu či alespoň dohody.

Zároveň oba autoři, každý svým způsobem, upozorňují na to, že dialog a bratrství mezi muslimy a křesťany není odtržený od širšího dialogu v lidské společnosti a stejně tak od širšího bratrství všech lidí. Podle obou autorů nejsou křesťané a muslimové nějakou ostatním lidem nadřazenou částí lidstva. Naopak oba autoři vlastně říkají, že křesťané a muslimové mají mnohem větší zodpovědnost před Bohem za to, jak lidé spravují zemi a jak mezi sebou budují všeobecné bratrství lásky, protože (na rozdíl od nekřesťanů a nekřesťanských nemuslimů) křesťané a muslimové (každý svým způsobem) věří, že mají od Boha poselství skrze proroky, a proto mají od Boha i větší zodpovědnost za naplnění jeho poselství lidem.

Co je zajímavé a co bych velice rád zdůraznil, je skutečnost, že byť oba autoři se ve svém životě nejspíše nijak výrazně vzájemně neovlivnili a nenašel jsem žádnou zprávu o tom, že by spolu udržovali kontakt nebo se znali osobně, tak oba dospívají k stejným závěrům u mnoha dnešních problémů, ať již jde o problém dialogu mezi křesťany a muslimy či společenské problémy chudoby, nevzdělanosti apod. Jen to každý z nich prezentuje vlastním jazykem ovlivněným svým náboženským a kulturním prostředím.

Práce obou autorů, a to nejen v souvislosti s dialogem a bratrstvím křesťanů a muslimů, lze shrnout do těchto tematických celků:

7.1 Existencionálnější nutnost dialogu a bratrství v globalizovaném světě

Podle obou autorů v dnešním globalizovaném světě je vedení dialogu, jež není omezeno pouze na vzájemné vztahy křesťanů a muslimů, důležitou součástí úsilí za prosazení lepších životních podmínek pro celé lidstvo. Taktéž je ovšem nutné úsilí o nikdy nekončící boj proti nespravedlnosti a zlu ve světě.

Papež František vysloveně hovoří o tom, že bratrství mezi lidmi je to, co žádá sám Bůh v kapitole o odsouzení pomluv apod. „*Jak toto může přispívat k bratrství, které od nás náš společný Otec žádá?*“¹³⁸ A jak píše Gülen k příkladu islámského mystika Rúmího:

*Láska a vřelý vztah vůči všemu stvoření, který Rúmí vyjadřuje, vychází z hluboce zakořeněné lásky k Bohu. Rúmí, jehož přirozenost byla opojená nápojem lásky, objímal vše kolem sebe odrazem této Boží milosti. Byl ve spojení s každým tvorem, a to vše pramenilo z jeho hluboké lásky k Bohu a ze vztahu s Milovaným.*¹³⁹

138 FRANTIŠEK, Fratelli tutti: encyklika o bratrství a sociálním přátelství, s. 35.

139 GÜLEN Fethullah, „Mevlana Džaláluddín Rúmí,“ <https://platformdialog.cz/clanky/mevlana-dzalaluddin-rumi-2/> [cit. 12. 4. 2023].

Globalizovaný svět odstraňuje monolitické státy, v nichž by mělo jedno náboženství nebo jedna ideologie, v podání nějakého výkladového směru, přirozený trvalý souhlas naprosté většiny obyvatel daného státu. Pokud tedy takový stát není proměněn v nějakou formu demokracie, kde se u moci střídají vlády zvolené obyvatelstvem v svobodných volbách, a nevládne tam tedy tyranie jednoho náboženského výkladu, pak existuje jediný způsob, jak si v takto různorodém státě udržet moc – a tím je diktatura a teror. A to je přesně to, na co papež František i Fethullah Gülen upozorňují.

Papež František tento aspekt připomíná hlavně mladým lidem: *„Politika, která vykonává moc jako nadvládu, a nikoli jako službu, není schopna péče, šlape po chudých, vykořisťuje zemi a neumí vést dialog.“*¹⁴⁰

A Gülen k tomuto tématu dodává: *„Nastavením dobrých příkladů skrze naše životy, diskreditací a upozaděním extremistických interpretací náboženských pramenů, ostrážitostí k jejich vlivu na naši mládež a časným začleněním demokratických hodnot v rámci vzdělávání můžeme čelit násilí a terorismu stejně jako totalitním ideologiím, které k nim vedou.“*¹⁴¹

U Gülena je to dokonce velice výrazný bod jeho textů: říká, že bez skutečné svobody, jak osobní, tak politické, není společnost svobodná a nemůže být tedy ani správně uctíván Bůh.¹⁴² Texty papeže Františka zase ukazují na to, že papež František nejspíše velmi výrazně vnímá souvislost mezi diktaturou a sociální chudobou.¹⁴³

Oba autoři však vidí hlavní „lék“ v získání lidské svobody a odstranění diktatury, a tím je dialog a bratrství všech lidí spojených bratrskou láskou, v které je tak obsažena i přítomnost Boží lásky. Tedy má-li v dnešním globalizovaném světě – který by se dal vzdáleně přirovnat k situaci kolem Babylonské věže – existovat „boží lid“, tak tento „boží lid“ musí realizovat vzájemný dialog (na všech úrovních) a (všeobecné) bratrství (viz. Kapitoly 6. a 7.).

140 VATICAN NEWS, „Papež k mladým lidem: Válka je selháním politiky,“ <https://www.vaticannews.va/cs/vatikan/news/2023-03/papez-k-mladym-lidem-valka-je-selhanim-politiky.html> [zveřejněno 18.3.2023 cit. 12. 4. 2023].

141 GÜLEN Fethullah, „Muslimové, musíme kriticky přezkoumat naše chápání islámu,“ <https://platformdialog.cz/clanky/muslimove-musime-kriticky-prezkoumat-nase-chapani-islam-2/> [cit. 12. 4. 2023].

142 Podrobněji například v: GÜLEN Fethullah, „Muslimové musí bojovat s rakovinou extrémismu,“ <https://platformdialog.cz/clanky/muslimove-musi-bojovat-s-rakovinou-extremismu-2/> [cit. 12. 4. 2023]. Případně: GÜLEN Fethullah, „Tolerance,“ <https://platformdialog.cz/clanky/tolerance-2/> [cit. 12. 4. 2023]. Případně: GÜLEN, Fethullah. Vstříc globální civilizaci lásky a tolerance, s. 265.

143 FRANTIŠEK, Fratelli tutti: encyklika o bratrství a sociálním přátelství, s. 50.

7.2 Problematika přijetí či odmítání bratrství má zdroj v člověku

Po hrůzách holocaustu je pro Evropany v jistém smyslu tabu myšlenka, že člověk sám o sobě může být zdrojem nějakého problému. Ovšem jak jsem ukázal v předchozích kapitolách 3., 4., 5., 6. a 7., interpretace posvátných textů náboženství je na „živém“ člověku a pouze „živý“ člověk sám o sobě interpretuje texty na podporu bratrství nebo naopak na odmítnutí bratrství. Je to tedy v jistém smyslu nakonec sám „živý“ člověk, který se rozhoduje, jak bude „slyšet“, tedy interpretovat, Boží „volání“ obsažené v posvátných textech náboženství.

Bratrství mezi křesťany a muslimy je tak vlastně neutichající a nekončící dialog v každé generaci, kdy další a další generace jej musejí neustále „obnovovat“ a „aktualizovat“, protože se rodí stále noví a noví lidé, kteří se rozhodují, jakou podobu bratrství (ale i dialogu) přejmou a jak si budou Boží poselství vykládat (viz. Kapitoly 4., 5., 6. a 7.).

Oba zkoumaní teologové, papež František za křesťanství a Fethullah Gülen za islám, jsou nejen zásadními zastánci dialogu mezi oběma náboženstvími, ale (a to hlavně) jsou i zastánci všeobecného bratrství všech lidí a každý z nich to pouze podává svým spoluvěřícím jazykem a symboly jejich náboženského kulturního prostředí.

Svoboda jednání a svobodné právo odmítnout Boží poselství nebo si ho „předělat“ podle vlastních tužeb je součástí svobody dané člověku Bohem pro tento svět, a činí ho tedy odpovědným za takovéto jeho konání. Proto je možná i existence muslimů či (v menší míře) křesťanů, kteří všeobecné bratrství odmítají a k svému odmítání si „upravují“ a „selektivně vybírají“ posvátné texty svých náboženství a své duchovní tradice. Za takovéto jejich konání může být zodpovědná jejich nevědomost a neznalost komplexního korpusu jejich náboženské tradice (viz. Kapitola 4.).

Jak ovšem dokazují ve svých textech papež František i Gülen, všeobecné bratrství je s určitostí základní myšlenkou obsaženou v základech obou náboženských tradic (viz. Kapitoly 6. a 7.). Zde je ovšem třeba podotknout, že oba autoři sami upozorňují, že všeobecné bratrství neznamena totalitu jednoho jediného názoru či výkladu víry, protože tím by zaniklo křesťanství i islám a buď by zůstalo jen jedno náboženství v totalitní podobě, nebo by vznikl nějaký synkretismus. *„Smířlivý synkretismus by byl v konečném důsledku totalitarismem těch, kteří usilují o usmíření bez ohledu na hodnoty,“*¹⁴⁴ konstatuje papež František.

Tedy tak jako v sourozenectví biologické podoby je ve zdravém a normálním sourozeneckém vztahu mnohdy rozdílnost názorů a přesvědčení o vlastní pravdě, tak je

---

144 FRANTIŠEK, Evangelii gaudium: Radost evangelia : apoštolská exhortace o hlásání evangelia v současném světě, s.148.

tam obsažena i sourozenecká láska, která tuto rozdílnost překonává. A obdobné by to mělo být, podle papeže Františka a Gülena, i mezi křesťany a muslimy – láska v různosti.

7.3 Výzvy pro křesťany

Z výše provedeného srovnání a analyzování díla papeže Františka a Fethullaha Gülena vyplývají jisté „výzvy“, které by bylo dobré připomenout. Podle mne bezpochyby největší současnou výzvou pro křesťany je nezapomínat na všeobecné bratrství s muslimy a potřebu dialogu tváří v tvář situaci, kdy v mnoha muslimských zemích jsou křesťané vystaveni pronásledování a mnohdy toto pronásledování zesiluje a stává se brutálnější.

Julius a Monika Kahancovi k tomuto tématu píší, že: *„Křesťané jsou dnes podle všech měřítek nejvíce pronásledovanou náboženskou skupinou na naší planetě – jsou terčem více než 80 % všech diskriminací. Trpí nejenom mučednictvím, ale všemi níže uvedenými typy diskriminace v rekordních počtech. Není to jen tušení, teorie nebo špatný vtíp, ale neoddiskutovatelná skutečnost našeho života. Potvrzení přicházejí z mnoha zdrojů, od renomovaných pozorovatelů i z prostředí ochránců lidských práv. V současné době je každý desátý křesťan kvůli své víře v Ježíše Krista obětí diskriminace, pronásledování nebo čelí hrozbě smrti. Ve světovém měřítku se jedná až o 200 milionů křesťanů. Ročně je zabito více než 100 000 křesťanů.“*¹⁴⁵

Druhou velkou výzvou je vyrovnání se křesťanů, hlavně tedy těch v Evropě, se skutečností, že země, v nichž žijí a jež historicky byly křesťanské, křesťanství rychle ztrácí své věřící či společenskou kredibilitu a v některých zemích vcelku rychle přibývá muslimů – ať již migrací či konverzemí. Taková situace v mnoha křesťanech vyvolává zlobu, strach či pocit hroutícího se světa a může je to vést ke zlu.

Česká media zveřejnila zprávu o výzkumu amerických vědců, kteří na tento trend právě poukazují: *„Američtí vědci předvídají významný nárůst muslimské populace v některých zemích EU. Do roku 2050 by se například v Německu mohla i ztrojnásobit. Počet muslimských migrantů v Evropě výrazně stoupá od roku 2014. Podle nové studie se do roku 2050 může muslimská populace v některých zemích Evropské unie až ztrojnásobit. Týká se to například Německa. O něm se vědci z amerického institutu Pew Research Centre domnívají, že v roce 2050 bude mít 19,7 procenta muslimské populace. U Velké Británie očekávají o něco menší číslo - do roku 2050 by britskou populaci mělo tvořit 16,7 procenta muslimů.“*¹⁴⁶

Takové křesťany se nejspíše také snaží oslovit papež František svými encyklikami a exhortacemi. Snaží se je přivést nejen k poznání, že svět je místem zkoušky, ale také k

145 KAHANEC, Julius, KAHANCOVÁ, Monika, „Křesťanství – nejpronásledovanější náboženství,“ <https://www.teologicketexty.cz/casopis/2014-4/Krestanstvi-nejpronasledovanejsi-nabozenstvi.html> [zveřejněno 2014 cit. 12. 4. 2023].

146 SVOBODOVÁ, Lucie, „Muslimská populace v Evropě se stále zvyšuje, do roku 2050 se může až ztrojnásobit,“ <https://www.seznamzpravy.cz/clanek/muslimska-populace-v-evrope-se-stale-zvysuje-do-roku-2050-se-muze-az-ztrojnaso-bit-40313> [zveřejněno 30.11.2017 cit. 12. 4. 2023].

tomu, že nestačí si jen stěžovat a třeba pod vlivem zloby či strachu se vzdávat křesťanských hodnot a křesťanské víry.¹⁴⁷

Jak podotýká papež František, je třeba vést nejen duchovní boj – modlit se apod., ale i zápas v běžném životě za sociální spravedlnost, sociální přátelství a (hlavně) vést křesťanský život komplexně a nejen v tom, co se člověku líbí nebo mu vyhovuje.¹⁴⁸

Chci zdůraznit jeden důležitý aspekt na rozdíl od křesťanů se dnes muslimové nacházejí (možná i) ve větším duchovním chaosu a krizi víry než křesťané a pouze to není tak výrazně v našem prostředí vidět. Muslimové začínají zkoumat vlastní duchovní tradici¹⁴⁹ a zjišťují, co je součástí historické tradice vnesené do islámu nástupci zakladatele islámu Mohammeda a co nemusí být původně vůbec tím, co Mohammed chtěl, aby islám formovalo.¹⁵⁰

Sám Fethullah Gülen o tom hovoří takto: *„Pro nás muslimy je též důležité kriticky zhodnotit naše chápání a praktikování islámu ve světle podmínek a požadavků naší doby a objasnění, která nám poskytla naše kolektivní historická zkušenost. To neznamená odtržení se od shromážděné islámské tradice, ale spíše přemýšlivé kladení otázek, abychom mohli potvrdit pravdivé učení Koránu a prorocké tradice, které se naši předchůdci pokusili odkrýt. Musíme aktivně marginalizovat takové čtení našich náboženských textů, které je odtrženo od dobového kontextu a bylo použito ve službě zvráceným ideologiím. Muslimští myslitelé a intelektuálové by měli podpořit holistický přístup a přehodnotit právní verdikty středověku, které byly vydány během přetrvávajícího konfliktu, kde se náboženské vyznání často prolínalo s politickou příslušností. Jádro víry je třeba odlišit od dogmatismus. Je možné, ba dokonce naprosto nezbytné, oživit ducha svobody myšlení, která umožnila renesanci islámu a zároveň umožňuje zůstat věrný étosu náboženství.“*¹⁵¹

Jinými slovy, teprve v této době muslimové začínají objevovat historicko-kritický přístup k revizi islámu a hledání jeho kořenů.¹⁵² Teprve prakticky v dnešní době mají sami

147 FRANTIŠEK, Fratelli tutti: encyklika o bratrství a sociálním přátelství, například s. 29 a s. 31.

148 Tamtéž například s. 15, s. 33, s. 41, s. 59, s. 61.

149 Tyto aktivity jsou ovšem různorodé a mnohdy je provádějí i lidé zastávající extrémní pozice, které klasický ortodoxní islám vnímá jako odpadlictví od islámu. O některých takových iniciativách píše i česká media, například zde: HESOVÁ, Zora, „Sekulární muslimové pro reformu islámu,“ https://www.lidovky.cz/domov/sekularni-muslimove-pro-reformu-islam.A070922_000093_in_noviny_sko [zveřejněno 22.9.2007 cit. 12. 4. 2023].

150 Jako příklad umírněného přístupu k tomuto problému může soužit marocký islámský filozof Muhammad Abid al-Džábiri a jeho dílo Kritika arabského rozumu: AL-DŽÁBIRĪ, Muḥammad ‘Ābid. Kritika arabského rozumu: úvod. Přeložil Miluš KOTIŠOVÁ. Praha: Filosofie, 2018.

151 GÜLEN Fethullah, „Muslimové, musíme kriticky přezkoumat naše chápání islámu,“ <https://platformdialog.cz/clanky/muslimove-musime-kriticky-prezkoumat-nase-chapani-islam-2/> [cit. 12. 4. 2023].

152 O toto téma je velká polemika mezi samotnými muslimy i islamology. Například v sousedním Německu, kde se tématu věnuje Lydia-Ayscha Eienkel v textu: EINENKEL, Lydia-Ayscha, „Ist die "historisch-kritische" Methode den Koran zu verstehen vereinbar mit dem Islam?“

muslimové svobodu v nemuslimské společnosti, kde není totalitní vláda muslimských uzurpátorů moci v muslimském státě – jak se to stalo po smrti čtvrtého chálify Alího, kdy začal být postupně vynucován muslimskou vládou jediný výklad islámu. Plnou státní kontrolu nad výkladem islámu zavedl chálífa al-Mamún (vynucováním poslušnosti teologů názorům plynoucím ze směru výkladu islámu zvaného mutazila). Následně ji však uplatňovali i jeho nástupci, kteří naopak podpořili protivníky mutazily, již zformovali to, čemuž dnes říkáme ortodoxní sunnitský islám.

Musil o tom píše, že: „Učení mutazilitů bylo vyhlášeno státní věroukou a byli pronásledováni všichni kdo se ji nedrželi.“¹⁵³

Muslimové (ovšem svým způsobem) podrobují svou náboženskou tradici kritickému zkoumání a analyzování¹⁵⁴, tedy prožívají to, co křesťané prožívali v 19. a 20. století – respektive co stále prožívají. Je jistou výzvou, aby křesťané vhodným způsobem a s jasným vymezením, že není cílem vnucovat křesťanské způsoby, ale pomoci svým bratrům, pomohli muslimům v tomto těžkém vyrovnávání se s realitou historického vývoje jejich náboženské tradice a jejím zkoumáním.

Zároveň islám není tak organizovaný a centralizovaný jako například katolictví, a tedy dialog i bratrství s muslimy jsou velkou výzvou a prakticky téměř kompletně jsou v „rukách“ místních národních či oblastních struktur katolického společenství a (případných) muslimských komunit, kdy vlastně i mezi jednotlivými regiony v jednom státě mohou být radikálně odlišné podoby a způsoby tohoto dialogu a bratrství.

Podle mého názoru je výzvou pro křesťany, a hlavně pro strukturu katolické církve, je tedy nejen vytvořit si u jednotlivých národních církví – například u biskupství – pozici zodpovědného člověka či komise pro problematiku islámu, nejen dialogu a bratrství, ale například i pro problémy v soužití smíšených manželství apod. Ale výzvou je i předávat si zjištěné zkušenosti a poznatky (o otázce islámu a muslimů) mezi jednotlivými částmi katolické církve navzájem.

<https://islam.de/11078> [zveřejněno 21.10.2008 cit. 12. 4. 2023]. Případně OURGHI, Abdel-Hakim, „Reform des Islam. 40 Thesen,“ https://www.buecher.de/shop/allgemeines/abdel-hakim-ourghi-reform-des-islam-40-thesen-ebook-pdf/kumpitsch-ottilie/products_products/detail/prod_id/54411302/ [cit. 12. 4. 2023].

153 MUSIL, Alois, ŽDÁRSKÝ, Pavel, ed. Ze světa islámu. Praha: Akropolis, 2014, s. 179.

154 Například se tomuto problému věnují některé texty v časopise Critical Muslim. Z myslitelů jsou to například Kassim Ahmad, Džamal al-Banna, Cheragh Ali, Rífaa at-Tahtawi, Muhammad Abduh, Džamál al-Dín al-Afgháni, Ali Abdel Raziq, Abdallah bin Mahfudh ibn Bayyah, Farag Foda a další.

7.4 Výzvy pro muslimy

Podle mého názoru dílo Fethullaha Gülena poukazuje na to, že jsou zde určité výzvy pro muslimy, které bych rád aspoň v základu popsal. V tomto budu ovšem velice stručný, protože tyto výzvy by měli rozpoznat a definovat sami muslimové, ale pro dokreslení celé mé práce si dovolím aspoň stručně uvést, co si osobně myslím, že je výzvou pro muslimy i podle díla Fethullaha Gülena.

Pro muslimy je zásadní výzvou nejspíše vyrovnání se se všemi historickými, sociálními a teologickými změnami, jež se udály ve světě okolo nich, ale i uvnitř jejich náboženské komunity, v posledních (odhadem) 200 letech. Muslimové již víc než 100 let usilují o hledání odpovědí na všechny tyto výzvy, ale zatím se zdá, že ne úplně úspěšně a mnohdy to končí velkými tragédiemi – například situace kolem zločinecké organizace, jež se sama nazvala Islámský stát.

Muslimové jsou stále více nuceni zamýšlet se nad historicitou mnoha zákonů v jejich islámském právu a historicitou mnoha významných výkladů a interpretací Koránu. Taktéž je velkému sporu vystaven druhý základ jejich víry – údajné Mohammedovy výroky. Jak se muslimové postaví k problémům práv jinověrců? Svobodě volby náboženství? Filozofickým otázkám dobra a zla z vůle Boha? Jak muslimové obhájí vlastní náboženskou tradici a zároveň dokáží porozumět a respektovat jiné náboženské tradice?

ZÁVĚR

Cílem této práce bylo analyzovat postoj papeže Františka a Fethullaha Gülena k tématu možnosti dialogu a bratrství mezi muslimy a křesťany. Jak jsem prokázal praktickou analýzou pasáží z prací obou autorů, oba autoři nejen zauímají vlastní postoj k těmto tématům, ale zároveň je jejich postoj veskrze pozitivní a má oporu v teologii i historii obou náboženských tradic. Podle obou autorů jsou dialog a vzájemné bratrství nejen možné, ale i nutné. Zároveň bylo cílem zjistit, jak se oba autoři staví k možným překážkám v dialogu a bratrství mezi křesťany a muslimy. Zde jsem analýzou textů obou autorů prokázal, že oba autoři uznávají existenci možných překážek, ale nevěnují se jim jmenovitě a do hloubky. Cíle práce tedy bylo plně dosaženo.

Pro další výzkum by bylo dobré se zaměřit na zkoumání názorů a postojů širšího okruhu muslimských a křesťanských teologů k možným překážkám v dialogu a bratrství mezi křesťany a muslimy. Například analyzovat, co oni sami vidí jako možné překážky a jestli (případně jaké) nabízejí řešení. Případně zkoumat také to, jaký vliv a odezvu mají postoje a názory papeže Františka a Fethullaha Gülena u příslušníků jejich náboženských komunit. Případně jak se prakticky rozvíjí mezináboženský dialog a bratrství mezi křesťany a muslimy pod vlivem těchto dvou autorit.

Tato práce je tak použitelná pro potřeby všech, kteří se chtějí věnovat tématu dialogu a bratrství mezi křesťany a muslimy. A to tím, že jim může pomoci se v základu seznámit se všemi hlavními problémy, s nimiž se u této problematiky mohou setkat, a zároveň se seznámit s postoji hlavy katolické církve a významného muslimského teologa. Práce je tak využitelná jak odbornou veřejností, tak i laickými zájemci z řad křesťanů a muslimů.

Zároveň hlavním výsledkem tohoto studia je nejen prohloubení znalostí o postojích obou zkoumaných autorit k problematice mezináboženského dialogu a bratrství, ale také rozšíření znalostí o možných překážkách a pozitivních vztazích křesťanů a muslimů.

Jsem osobně přesvědčený, že skutečný mezináboženský dialog a budování bratrství mezi křesťany a muslimy, tak jak je představují papež František a Fethullah Gülen, mohou být adekvátní odpovědí na riziko obnovení fyzické konfrontace mezi křesťany a muslimy v Evropě. A mohou vést k tomu, že nejen vztahy mezi muslimy, křesťany, židy apod. v Evropě budou vypadat úplně jinak, než dnes vypadají v mnoha muslimských zemích, ale hlavně se tím může podařit pomoci samotným muslimům dostat se ze spirály zla, do níž se dostali kvůli krizi svého společenství. Dialog a bratrství mohou pomoci vybudovat v Evropě společnost muslimů a křesťanů, která reálně nemá v historii období, kde slovo bratrství, rovnost a respekt nebudou jen propagandistická hesla, ale realita života. A papež František s Fethullahem Gülenem ukazují jednu z cest, jak k tomuto dojít a naplnit tak i poselství Božího míru, neboť jak je řečeno: *„Blaze těm, kdo působí pokoj, neboť oni budou nazváni syny Božími,“* a jak se zdraví muslimové každý den: *„(Boží) mír (pokoj) s vámi.“*

ANOTACE

Příjmení a jméno autora: Lhořan Lukáš

Název fakulty a katedry: Cyrilometodějská teologická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci, Katedra komunikačních studií

Název diplomového projektu: Možnosti dialogu a bratrství mezi křesťany a muslimy

Jméno vedoucího bakalářského projektu: doc. Mgr. Jaroslav Franc, Th.D.

Počet stran: 73

Počet příloh: 0

Počet titulů použité literatury: 91

Rok obhajoby: 2023

Klíčová slova: papež František – mezináboženský dialog – bratrství - Fethullah Gülen

ABSTRACT

Author's surname and first name: Lhořan Lukáš

Name of the faculty and department: the Cyril and Methodius Theological Faculty of Palacký University in Olomouc, Department of Communication Studies

Title of bachelor project: The possibilities for dialogue and brotherhood between Christians and Muslims

Name of the supervisor of the bachelor project: doc. Mgr. Jaroslav Franc, Th.D.

Number of pages: 73

Number of appendices: 0

Number of titles of literature used: 91

Year of defence: 2023

Keywords: Pope Francis - Interfaith dialogue – brotherhood - Fethullah Gülen

Relations between Christians and Muslims are nowadays increasingly important, not only for members of these two religious groups but for the rest of the world as well. In the context of all this, it is even more important today to recall the meaning of "revelation" and its correct interpretation. And on top of this, it is also necessary to examine the possibilities of dialogue and brotherhood between Christians and Muslims - as two great, missionary and (most importantly) asserting themselves to be revealed religions (sent from God). Also, this exploration (of the possibility of dialogue and brotherhood between

Christians and Muslims) is important for Europe itself and especially the European Union, in the context of coexistence of the growing Muslim community and its value diversity. I chose Pope Francis as the representative of the Christians logically not only because of his position within the Catholic community and the Catholic Church, but also because he is the most expressive global speaker on the issues of dialogue and brotherhood between Christians and Muslims. As for a Muslim representative I chose the Turkish Muslim theologian and thinker Fethullah Gülen.

Despite certain controversies associated with his person, Gülen is still an inspiring Muslim theologian and thinker for millions of Muslims (mostly with Turkish roots) not only in Turkey, but also in the USA and the European Union. In my work, I summarized the basic development in the relations between Christians and Muslims, followed by the description of issues and definitions of the dialogue and brotherhood in both religious traditions. This is followed by a presentation of obstacles and positives ahead the dialogue and brotherhood between Christians and Muslims. Subsequently, I describe the analysis of the attitudes of Pope Francis and Gülen towards the dialogue and brotherhood. I conclude by summarizing both authors, and finally I describe practical challenges facing both Christians and Muslims.

BIBLIOGRAFIE

ANTHONY, Paul. To Heaven with the Devil: The Importance of Satan's Salvation for God's Goodness in the Works of Gregory of Nyssa. *Conversations*, Vol. 2 No. 1, Spring 2015.

AZZAM, Leila, GOUVERNEUR, Aisha, „Král který uvěřil,“ <http://www.islamweb.cz/elknihovna/mpb/13.html> [cit. 12. 4. 2023].

BARTKOVSKÝ, Martin, „Egyptský vůdce se ve videu směje nařízení nosit hidžáb. To není vtip, ale realita v roce 1958,“ <https://www.reflex.cz/clanek/video/80265/egyptsky-vudce-se-ve-video-smeje-narizeni-nosit-hidzab-to-neni-vtip-ale-realita-v-roce-1958.html> [zveřejněno 24. 6. 2017, cit. 12. 4. 2023].

Bible: Písmo svaté Starého a Nového zákona : (včetně deuterokanonických knih). 7. přeprac. vyd., (5. vyd. v České biblické společnosti). Praha: Česká biblická společnost, 1996,

BOULAD, Henri, „Islám, křesťanství a Západ,“ <https://www.teologicketexty.cz/casopis/2009-3/Islam-krestanstvi-a-Zapad.html> [zveřejněno 009, cit. 12. 4. 2023].

AL-BUCHARI, "Merits of the Helpers in Madinah", <https://sunnah.com/bukhari/63/105> [cit. 12.4.2023]

CONSIDINE Craig, „Pluralism and the Najran Christians: How Prophet Muhammad Went Beyond Tolerance,“ https://www.huffpost.com/entry/pluralism-and-the-najran-christians_b_9235554 [zveřejněno 17. 2. 2016, cit. 12. 4. 2023].

CROONE, Patricia a Michael COOK. Hagarism: The Making of the Islamic World. Cambridge: Cambridge University Press, 1980.

COTTIER, Georges, „Přirozený zákon a Desatero,“ <https://www.teologicketexty.cz/casopis/2011-2/Prirozeny-zakon-a-Desatero.html> [zveřejněno 2011 cit. 12. 4. 2023].

ČESKÁ TISKOVÁ KANCELÁŘ, „Výroky papeže Benedikta XVI. o islámu,“ <https://zpravy.aktualne.cz/zahranici/vyroky-papeze-benedikta-xvi-o-islam/r-i:article:238437/> [zveřejněno 15. 9. 2006, cit. 12. 4. 2023].

ČESKÝ ROZHLAS, „Papežovy výroky versus islám,“ <https://temata.rozhlas.cz/papezovy-vyroky-versus-islam-7998027> [zveřejněno 25. 9. 2006, cit. 12. 4. 2023].

DELCAMBRE, Anne-Marie a Eliška ZÁVODNÁ. Muhammad, slovo Alláhovo. Praha: Slovart, 1996. Horizonty.

DENEKE, Bernward. „Svatý František mezináboženský,“ <https://www.lumendelumine.cz/index.php?page=svaty-fantisek-mezinabozensky> [cit. 12.4.2023]

AL-DŽĀBIRĪ, Muḥammad ‘Ābid. Kritika arabského rozumu: úvod. Přeložil Miluš KOTIŠOVÁ. Praha: Filosofia, 2018.

EINENKEL, Lydia-Ayscha, „Ist die "historisch-kritische" Methode den Koran zu verstehen vereinbar mit dem Islam?,“ <https://islam.de/11078> [zveřejněno 21.10.2008 cit. 12. 4. 2023].

ELIADE, Mircea. Dějiny náboženského myšlení. Praha: OIKOYMENH, 1997. Oikúmené (OIKOYMENH). Přeložil Filip KARFÍK, Milan LYČKA a Jiří NAŠINEC,

ERASMUS ROTTERDAMSKÝ, Desiderius. Užitečná rozprava o vedení války s Turky s výkladem Žalmu 28. Přeložil Marcela SLAVÍKOVÁ. Praha: Academia, 2018.

EVROPSKÁ RADA PRO FATWY A VÝZKUM, „Smíšená manželství a výchova dětí,“ <https://www.islamweb.cz/fatwy/fatwa.php?fatwaId=87> [cit. 12. 4. 2023].

EVROPSKÁ RADA PRO FATWY A VÝZKUM, „Konvent vdané křesťanky,“ <https://www.islamweb.cz/fatwy/fatwa.php?fatwaId=51> [cit. 12. 4. 2023].

FGULEN, „Kratce o Fethullahu Gülenovi,“ <https://fgulen.com/cz/o-fethullahu-gulenovi/kratce-o-fethullahu-gulenovi> [cit. 12. 4. 2023].

FRANC, Jaroslav, „Qui unum Deum, licet diverso modo, credimus et confitemur papeže Řehoře VII. v kontextu současných vztahů křesťanství a islámu,“ *Studia theologica* 20 (2018).

FRANTIŠEK, Fratelli tutti: encyklika o bratrství a sociálním přátelství. Přeložil Jaroslav BROŽ. V Praze: Karmelitánské nakladatelství, 2021.

FRANTIŠEK, Evangelii gaudium: Radost evangelia : apoštolská exhortace o hlásání evangelia v současném světě. Praha: Paulínky, 2014.

FRANTIŠEK, Encyklika : o péči o společný domov. Druhé, jazykově a odborně revidované vydání. Přeložil Milan GLASER. Praha: Paulínky, 2018.

GEBELT, Jiří. Ve stínu islámu: menšinová náboženství na Blízkém východě. Praha: Vyšehrad, 2016.

GILLIAM, Joshua, „Why They Hate Us. An Examination of al-wala’ wa-l-bara’ in Salafi-Jihadist Ideology,“

<https://www.armyupress.army.mil/Journals/Military-Review/Online-Exclusive/2018-OLE/Feb/They-Hate/> [zveřejněno 15.2.2018 cit. 12. 4. 2023].

GÜLEN Fethullah, *Potřeba mezináboženského dialogu : islámská perspektiva*, Clifton : Tughra Books, 2012.

GÜLEN, Fethullah, „Súfismus a jeho původ,“ <https://platformdialog.cz/clanky/sufismus-a-jeho-puvod-2/> [cit. 12. 4. 2023].

GÜLEN, Fethullah, „Two Important Points in Gülen-Pope Meeting,“ <https://fgulen.com/en/fethullah-gulens-life-en/meeting-with-the-pope-john-paul-ii/two-important-points-in-gulen-pope-meeting> [cit. 12. 4. 2023].

GÜLEN, Fethullah, „Dialog s Lidmi knihy,“ <https://platformdialog.cz/clanky/dialog-s-lidmi-knihy-2/> [cit. 12. 4. 2023].

GÜLEN Fethullah, „Mevlana Džaláluddín Rúmí,“ <https://platformdialog.cz/clanky/mevlana-dzalaluddin-rumi-2/> [cit. 12. 4. 2023].

GÜLEN, Fethullah. *Vstříc globální civilizaci lásky a tolerance*, Clifton : Tughra Books, 2011.

GÜLEN Fethullah, „Muslimové, musíme kriticky přezkoumat naše chápání islámu,“ <https://platformdialog.cz/clanky/muslimove-musime-kriticky-prezkoumat-nase-chapani-islam-2/> [cit. 12. 4. 2023].

GÜLEN Fethullah, „Muslimové musí bojovat s rakovinou extrémismu,“ <https://platformdialog.cz/clanky/muslimove-musi-bojovat-s-rakovinou-extremismu-2/> [cit. 12. 4. 2023].

GÜLEN Fethullah, „Tolerance,“ <https://platformdialog.cz/clanky/tolerance-2/> [cit. 12. 4. 2023].

IBN ḤANBAL, Ahmad a AL-BARBAHĀRĪ. *Základy islámu a jejich výklad*. Vydání druhé. Přeložil Jana BŘESKÁ. V Pstruží: Lukáš Lhořan, 2023.

HEON, Kim, „Analýza Gülenova humanismu,“ <https://platformdialog.cz/clanky/analyza-gulnova-humanismu/> [cit. 12. 4. 2023].

HESOVÁ, Zora, „Sekulární muslimové pro reformu islámu,“ https://www.lidovky.cz/domov/sekularni-muslimove-pro-reformu-islam-070922_000093_in_noviny_sko [zveřejněno 22.9.2007 cit. 12. 4. 2023].

HORÁK, Milan, „Mystika absolutního Boha,“ *Okruh a střed* (2002).

HOŠEK, Pavel, „Súfismus jako inspirace pro současnou kulturu: Fethullah Gülen a jeho hnutí,“ <https://platformdialog.cz/clanky/sufismus-jako-inspirace-pro-soucasnou-kulturu-fethullah-gulen-a-jeho-hnuti-2/> [cit. 12. 4. 2023].

CHÁTAMÍ, Mohammad, Islám, dialog a občanská společnost, překlad GOMBÁR, Eduard, Praha, Velvyslanectví Íránské islámské republiky v Praze, 2001.

CHLUMSKÝ, Jan, „sv. Karel (Charles) de Foucauld,“ <http://catholica.cz/?id=5871> [cit. 12. 4. 2023].

IDNES.CZ, „Papež Benedikt XVI. lituje svých slov o islámu,“ https://www.idnes.cz/zpravy/zahranicni/papez-benedikt-xvi-lituje-svych-slov-o-islam.A060912_091327_zahranicni_miz [zveřejněno 16. 9. 2006, cit. 12. 4. 2023].

KAHANEC, Julius, KAHANCOVÁ, Monika, „Křesťanství – nejpronásledovanější náboženství,“ <https://www.teologicketexty.cz/casopis/2014-4/Krestanstvi-nejpronasledovanejsi-nabozenstvi.html> [zveřejněno 2014 cit. 12. 4. 2023].

Katechismus katolické církve. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2001.

KATOLICKÝ TÝDENÍK, „Omluva Benedikta XVI. i v arabštině,“ <https://www.katyd.cz/clanky/omluva-benedikta-xvi-i-v-arabstine.html> [zveřejněno 26. 9. 2006, cit. 12. 4. 2023].

KHAMENEI, Ali, „Christ in the Night of Glory: Ayatollah Khamenei's visits to families of Iran's Christian martyrs,“ <https://english.khamenei.ir/news/4475/Christ-in-the-Night-of-Glory-Ayatollah-Khamenei-s-visits-to> [zveřejněno 25.12.2016 cit. 12. 4. 2023].

KÖMEÇOĞLU, Uğur, „Občanský islám a demokratická modernost v Gülenově myšlení,“ <https://platformdialog.cz/clanky/obcansky-islam-a-demokraticka-modernost-v-gulenove-mysleni/> [cit. 12. 4. 2023].

KROPÁČEK, Luboš. Islámský fundamentalismus. Praha: Vyšehrad, 1996.

KROPÁČEK, Luboš. Súfismus: dějiny islámské mystiky. Praha: Vyšehrad, 2008.

KÜNG, Hans a Josef van ESS. Křesťanství a islám: na cestě k dialogu. Praha: Vyšehrad, 1998. Světová náboženství (Vyšehrad).

LHOŤAN, Lukáš. Reakce islámské ortodoxie na racionalistickou filozofii, Olomouc, Univerzita Palackého v Olomouci - Cyrilometodějská teologická fakulta, 2021.

LHOŤAN, Lukáš. Ježíš Kristus a islám, aneb, Islám a jeho vztah k Ježíši a křesťanství. Druhé rozšířené vydání. V Pstruží: Lukáš Lhoťan v Pstruží, 2015.

MIDDLE EAST MEDIA RESEARCH INSTITUTE, „Saudi Islamic Scholar Ahmed Al-Ghamdi In TV Debate: Islam Does Not Sanction The Killing Of Apostates; Saudi Islamic Scholar Abd Al-Rahman Abd Al-Karim: Consensus Is That Punishment Is Death,“ <https://www.memri.org/reports/saudi-islamic-scholar-ahmed-al-ghamdi-tv-debate-islam-does-not-sanction-killing-apostates> [zveřejněno 10.3.2023 cit. 12. 4. 2023].

ŘEHOŘ Z NYSSY. Mojžíšův život: řecko-české vydání. Praha: OIKOYMENH, 2018. Knihovna raně křesťanské tradice.

MOSES, Paul, „Mission Improbable. Svatý František a sultán“, <https://www.teologicketexty.cz/casopis/2011-2/Mission-Improbable-Svaty-Frantisek-a-sultan.html> [zveřejněno 2011, cit. 12. 4. 2023]

MOZAIKY PLATFORM DIALOG, „Fethullah Gülen: Ničeho nelituji,“ <https://platformdialog.cz/clanky/fethullah-gulen-niceho-nelituji-2/> [cit. 12. 4. 2023].

MOZAIKY PLATFORM DIALOG, „Kdo jsou Tančící Dervišové?,“ <https://platformdialog.cz/clanky/kdo-jsou-tancici-dervisove-2/> [cit. 12. 4. 2023].

MOZAIKY PLATFORM DIALOG, „Nezbytnost dialogu,“ <https://platformdialog.cz/clanky/nezbytnost-dialogu-2/> [cit. 12. 4. 2023].

MUSIL, Alois, ŽĎÁRSKÝ, Pavel, ed. Ze světa islámu. Praha: Akropolis, 2014.

NEUNER, Joseph a DUPUIS, Jacques, The Christian Faith in the Doctrinal Documents of the Catholic Faith, Bangalore: Theological Publications in India, St. Peter's Seminary, 1973.

OKSIJUK, Michał, „Эсхатология святого Григория Нисского“ https://azbyka.ru/otechnik/Grigoriy_Nisskij/eshatologija-svjatogo-grigorija-nisskogo/ [cit. 12. 4. 2023].

PASTUSZAK, Jaroslav, FRANC, Jaroslav, A Common Word – Rovné slovo pro vás i pro nás. Studia theologica 3 (2008).

PEW RESEARCH CENTER, „Europe’s Growing Muslim Population,“ <https://www.pewresearch.org/religion/2017/11/29/europes-growing-muslim-population/> [zveřejněno 29. 11. 2017, cit. 12. 4. 2023].

PEW RESEARCH CENTER, „Being Christian in Western Europe“ <https://www.pewresearch.org/religion/2018/05/29/being-christian-in-western-europe/> [zveřejněno 29. 5. 2003, cit. 12. 4. 2023].

PHILIPS, Abu Ameenah Bilaal. Základy tauhídu (jedinečnosti Alláha): islámský koncept Boha. Praha: Muslimská obec v Praze, 2012.

PLESKOT, Patryk, „Polak niekatolik. Brutalna śmierć w Katyniu zniweczyła podziały religijne i kulturowe,“ <https://ciekawostkihistoryczne.pl/2020/03/31/polak-niekatolik-brutalna-smierc-w-katyniu-zniweczyla-podzialy-religijne-i-kulturowe/> [zveřejněno 31. 3. 2020, cit. 12. 4. 2023].

POTMĚŠIL, Jan. Šarī'a: úvod do islámského práva. Praha: Grada, 2012.

RADIO VATICANA, „Společné prohlášení papeže Františka a vrchního imáma Al Azhar Ahmeda al Tajíba,“ <https://www.radiovaticana.cz/clanek.php?id=28926> [zveřejněno 4. 2. 2019, cit. 12. 4. 2023].

RADIO VATICANA, „Papež: Svoboda teologického bádání nesmí zraňovat víru Božího lidu,“ <https://www.radiovaticana.cz/clanek.php?id=29587> [zveřejněno 21. 6. 2019, cit. 12. 4. 2023].

RADIO VATICANA, „Kardinál Tauran: Muslimům je třeba vysvětlovat, že dialog není výrazem podrobenosti,“ <https://www.radiovaticana.cz/clanek.php?id=24929> [zveřejněno 20. 12. 2016, cit. 12. 4. 2023].

RADIO VATICANA, „P. Boulad SI: Dialog s muslimy je v patové situaci,“ <https://www.radiovaticana.cz/clanek.php?id=25761> [zveřejněno 23. 5. 2017, cit. 12. 4. 2023].

RESCUE IN THE HOLOCAUST, „Chronology of Holocaust Rescue in Turkey,“ <https://www.holocaustrescue.org/chronology-of-rescue-in-turkey> [cit. 12. 4. 2023].
Případně: THE INTERNATIONAL RAOUL WALLENBERG FOUNDATION, „Pope John XXIII and the Jews,“ <https://www.raoulwallenberg.net/roncalli/articles-11/pope-john-xxiii-jews/> [zveřejněno 20. 8. 2004, cit. 12. 4. 2023].

RON, Omri, „Iran's Revolutionary Guards honor Jewish soldiers who died in Iran-Iraq War,“ <https://www.jpost.com/middle-east/iran-holds-ceremony-to-honor-jewish-casualties-in-the-iran-iraq-war-606417> [zveřejněno 31.10.2019 cit. 12. 4. 2023].

ROZANSKIJ, Vladimir, Moscow, Islamic publisher releases encyclical 'Fratelli tutti',“ <https://www.asianews.it/news-en/Moscow,-Islamic-publisher-releases-encyclical-'Fratelli-tutti'--52518.html> [zveřejněno 3. 5. 2021, cit. 12. 4. 2023].

SIX, Jean-Francois, Karel de Foucauld dnes, Řím, samizdat.

SOČUFKA, František, Výzva pre kresťana – Sekularizácia, islám, dialog, Trnava: Vydavateľstvo Dobrá Kniha, 2006.

SPENCER, Robert. Did Muhammad exist?: an inquiry into Islam's obscure origins. Wilmington, DE: ISI Books, 2012.

SUBHANI, Ja'far, „Chapter 57: Representatives of Najran in Madina,“ <https://www.al-islam.org/message-jafar-subhani/chapter-57-representatives-najran-madina> [cit. 12. 4. 2023].

SVOBODOVÁ, Lucie, „Muslimská populace v Evropě se stále zvyšuje, do roku 2050 se může až ztrojnásobit,“ <https://www.seznamzpravy.cz/clanek/muslimska-populace-v-evrope-se-stale-zvysuje-do-roku-2050-se-muze-az-ztrojnaso-bit-40313> [zveřejněno 30. 11. 2017, cit. 12. 4. 2023].

IBN TAJMĪJA, Aḥmad ibn ‘Abd al-Ḥalīm. Wāsiṭské vyznání. Přeložil Pavel ŤUPEK. Praha: Academia, 2013.

AT-TABRIZI, Khatib , „Fait“, <https://sunnah.com/mishkat:10> [cit. 12. 4. 2023].

TEKINALP Munis, Kemalismus. Praha, ODEON, 1938.

ŤUPEK, Pavel. Salafitský islám. Praha: Academia, 2015. Orient (Academia).

VATICAN, „Pastorální konstituce o církvi v dnešním světě,“ https://www.vatican.va/archive/hist_councils/ii_vatican_council/documents/vat-ii_const_19651207_gaudium-et-spes_cs.html [cit. 12. 4. 2023].

VATICAN, „Dekret o misijní činnosti církve,“ https://www.vatican.va/archive/hist_councils/ii_vatican_council/documents/vat-ii_decree_19651207_ad-gentes_cs.html [cit. 12. 4. 2023].

VATICAN, „Deklarace o náboženské svobodě,“ https://www.vatican.va/archive/hist_councils/ii_vatican_council/documents/vat-ii_decl_19651207_dignitatis-humanae_cs.html [cit. 12. 4. 2023].

VATICAN NEWS, „Ahmed Al-Tajīb: Encyklika Fratelli tutti je důležitá aj pre moslimov,“ <https://www.vaticannews.va/sk/cirkev/news/2021-10/ahmed-al-tajib-encyklika-fratelli-tutti-dolezita-aj-pre-moslimov.html> [zveřejněno 8. 10. 2021, cit. 12. 4. 2023].

VATICAN NEWS, „Papež k mladým lidem: Válka je selháním politiky,“ <https://www.vaticannews.va/cs/vatikan/news/2023-03/papez-k-mladym-lidem-valka-je-selhanim-politiky.html> [zveřejněno 18.3.2023 cit. 12. 4. 2023].

Vznešený Korán: komentářem a rejstříkem opatřený překlad významu do jazyka českého. Přeložil Ivan HRBEK, přeložil Josef PROCHÁZKA.

WHEATCROFT, Andrew. Nevěřící: střety křesťanstva s islámem v letech 638-2002. Přeložil Miroslav KOŠŤÁL. Praha: BB/art, 2006.

WIŚNIEWSKI, Dariusz. Franciszkanie i islam w XIII wieku, Brzezia Łąka: Poligraf, 2020.

ZULEHNER, Paul Michael. Papež František a jeho reforma církve. Přeložil Helena MEDKOVÁ. Praha: Vyšehrad, 2016.